

## COLEGIUL REFORMAT DIN ALBA IULIA – SÁROSPATAK\*

BOTOND KUND GUDOR\*\*

În literatura istorică se susține că „migrarea” Colegiului de la Sárospatak la Alba Iulia a fost doar un sejur provizoriu, până la întoarcerea studenților la Sárospatak. În ciuda caracterului său temporar, activitatea albaiuliană de patru decenii a Colegiului din Sárospatak a lăsat o amprentă puternică asupra istoriei educației din Transilvania, influență care nu poate fi ignorată<sup>1</sup>. Se impune o mutare a centrului de interes de pe justificarea exilului forțat al colegiului din Ungaria Superioară pe rezultatele procesului de învățământ, considerând depășită concluzia aproape generalizată printre istorici că cei 44 de ani petrecuți la Alba Iulia, între 1672 și 1716, au însemnat doar provocare și suferință injustă pentru studenți și profesori. În primul rând, Colegiul de la Alba Iulia – Sárospatak a fost unul dintre primele din Transilvania care a inclus predarea limbii engleze în programa sa de învățământ. Studenții săi au implementat în Transilvania legația (adică strângerea de fonduri prin serviciul liturgic efectuat de sărbători), practică și azi în zonele locuite de maghiarii reformați. După ce au fost expulzați din Alba Iulia, școala reformată de rang inferior (*particula*) din Târgu Mureș a fost ridicată la rangul de colegiu de către elevii și profesorii sosiți din Alba Iulia. Merită să ne aplecăm mai atent asupra anilor transilvăneni ai Colegiului din Sárospatak și pentru că, pe lângă impactul pe care l-a avut asupra vieții culturale maghiare<sup>2</sup>, istoria Colegiului este parte integrantă a istoriei Țării Vinului. În perioada de declin a puterii princiare protestante, Colegiul din Alba Iulia a avut un impact semnificativ asupra spiritualității protestante din regiune, dar în același timp a fost un luptător de frunte și apoi victimă a Contrareformei. Cei 44 de ani petrecuți la Alba Iulia ne înfățișează imaginea unui Colegiu care, deși aflat în pribegie, a reușit totuși să se redefinească și să-și reformeze oferta educațională.

---

\* Versiune parțial publicată în limba maghiară: Gudor Kund Botond, „A gyulafehérvári-sárospataki református kollégium” [Colegiul Reformat din Alba Iulia - Sárospatak], în *Praeceptor Historiae Ecclesiasticae. Tanulmányok Buzogány Dezső 65. születésnapjára* [Praeceptor Historiae Ecclesiasticae. Studii dedicate profesorului Dezső Buzogány la împlinirea a 65 de ani] [Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 30] (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2022), 251-284.

\*\* Dr. Mth., Parohia Reformată Alba Iulia; lector universitar, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Teologie Reformată, e-mail: gudorbotond@yahoo.com.

<sup>1</sup> Varga Imre, „Egy bujdosó énekünk történetéhez” [Istoria unui cântec în exil], *Acta hist. litt. Hung.* XIII (1973): 127.

<sup>2</sup> Kádas Sándor, „A Sárospataki Kollégium szerepe a magyar nemzeti művelődés történetében” [Rolul Colegiului din Sárospatak în istoria culturii naționale maghiare], *Borsodi Szemle* 26, 2 (1981): 1-5.

*Refugierea Colegiului din Sárospatak la Alba Iulia: „Aceasta este o patrie nobilă și binefăcătoare”*

Pentru istorici, este aproape un clișeu faptul că, la 20 octombrie 1671, Colegiul reformat din Sárospatak (Ungaria) a fost expulzat din oraș de principesa Zsófia Báthory (1629-1680), care se convertise la catolicism<sup>3</sup>. Exilarea Colegiului a fost privită de către profesorii săi ca o pribegie de scurtă durată, nefiind luată în calcul alternativa că alungarea școlii va fi de mai multe decenii. Schimbările bruște ale situației politice și confesionale au necesitat soluții practice de adaptare în domeniul educației. În fața succesului repurtat de Contrareformă în Ungaria, singura soluție viabilă era plecarea către Principatul transilvănean, aflat încă sub conducere politică protestantă. Mihai Apafi I și curtea sa, sub presiunea Habsburgilor în expansiune, se aflau în defensivă politică și confesională, dar erau încă percepuți ca marea speranță a protestanților persecutați și singurul bastion sigur al calvinismului din Estul Europei. János Zilahi, student din Sárospatak și mai târziu senior al Colegiului din Alba Iulia, în predica sa de Rusalii din 1692, a făcut următoarele aprecieri referitoare la primirea studenților și profesorilor în Alba Iulia:

Noi suntem beneficiarii care am primit donațiile; această nobilă patrie este binefăcătorul, care ne acoperă și ne hrănește cu mare har de multe veacuri, atât prin donațiile ei generoase, cât și prin marea ei providență. Este o mare faptă bună să le oferi celor proscrisi și alungați un loc de odihnă și adăpost: este un bine mai mare să-i hrănești fără să te plângi; dar este un bine și mai mare să te îngrijești de ei fără încetare, chiar și în zilele de restriște și de nevoie, când inima lor este în suferință. De ce suntem noi demni de această binefacere a nobilei țări, care ne înzestreză cu beneficii? Întrucât în tot acest timp mica oaste de ucenici ai lui Hristos a fost trimisă în exil, aceasta a făcut un loc de odihnă pentru ei, așa cum și Abadias a făcut un loc de odihnă pentru profeții lui Dumnezeu, care au fost alungați de prigonitoarea Jesabel, așa a educat și a hrănit pe toți fiii săi cei dragi și, ceea ce este și mai important, chiar și acum îi crește și, sfidând răutatea tainică a multora, care depășește orice rațiune umană, ne-a adăpostit cu brațele sale Preacurate la sânul său, răspunzând cu putere evlavioasă acelor care se pregătesc împotriva noastră<sup>4</sup>.

Sosirea intempestivă a studenților a oferit, totodată, șansa reafirmării în plan educațional a capitalei Principatului. Colegiul din Alba Iulia, care era în ruină după pustiirea turco-tătară din 1658, a fost mutat de principele Apafi după 1662 la Aiud, unde a continuat să funcționeze sub denumirea consacrată: Colegiul Bethlen. După această dată, instituțiile reformate de învățământ din Alba Iulia au funcționat doar la nivelul claselor inferioare, triviale, deși curtea princiară, cea

<sup>3</sup> Dienes Dénes, Ugrai János, *A Sárospataki Református Kollégium története* [Istoria Colegiului Reformat din Sárospatak] (Sárospatak: Hernád, 2013), 44-45.

<sup>4</sup> Jankovics József, „Zilahi János legáció levele Bethlen Miklóshoz (?) 1692-ből” [Scrisoarea de legatie a lui János Zilahi către Nicolae Bethlen (?) din 1692], *Acta hist. litt. Hung.* IX (1969): 105.

episcopală și nobilimea prezentă la curte au resimțit plecarea instituției de rang academic din oraș. Faptul că șederea Colegiului Bethlen la Aiud nu a fost considerată ca fiind una definitivă este sugerat de renovarea clădirilor albaiulieni până în 1662. De fapt, în momentul expulzării Colegiului din Sárospatak, Alba Iulia nu se mai bucura de prezența unei școli de rang academic, ci doar de existența unei școli generale. Cu toate acestea, datorită atenției acordate de principe, orașul la acel moment avea din nou o infrastructură școlară modernă, pe când în Aiud funcționarea Colegiului Academic nu beneficia de o infrastructură potrivită cu rangul său de școală superioară. Astfel, studenții din Sárospatak au avut posibilitatea și ocazia de a ocupa clădirile fostului Colegiu din Alba Iulia. În același timp, clasa politică transilvăneană nu a renunțat definitiv la ideea întoarcerii Colegiului Bethlen din Aiud la Alba Iulia, chiar dacă profesorii se străduiau să-și construiască și la Aiud propria infrastructură școlară. Acestea au fost circumstanțele în care studenții din Sárospatak au trebuit să se integreze, dar nu într-un mod care să le fie cu totul străin.

După patru luni de căutări, negocieri și o scurtă perioadă petrecută la Debrecen, la 25 ianuarie 1672 studenții peregrini și profesorii însoțitori au ajuns la Cluj. La 25 ianuarie 1672 Péter Kovásznai (1617-1673), episcopul reformat al Transilvaniei între 1668-1673, s-a consultat despre situația creată cu Mihai Teleki, căpitan al Chioarului. Preocuparea episcopului reformat transilvănean pentru studenții din Patak nu a fost întâmplătoare, el fiind un fost student al Colegiului din Sárospatak, înainte de 1643. Mai apoi a devenit un protejat al prințesei Susana Lorántffy în controversele teologice despre puritanism, devenind prim preot în cetatea orădeană. În 1660 a participat la asediul turcesc al Oradiei, alături de oștenii, studenții și apărătorii cetății. După căderea cetății, s-a refugiat în Transilvania împreună cu o parte din enoriașii săi și cu studenții care fugeau din fața urgiei turcești. Ca fost student la Sárospatak și refugiat, episcopul a resimțit perfect dimensiunea dramatică a alungării școlii sale, reușind să pledeze cu succes cauza refugiaților în fața principelui Mihai Apafi I. Principele era un apărător înflăcărat al cauzei protestanților refugiați, pe care îi primea în Transilvania în număr tot mai mare. Principele îi scria astfel căpitanului general Mihai Teleki: „Domnul meu, elevii din Patak nu au sosit încă”, iar la 13 februarie 1672 preciza:

Mai mult, dascălii (profesorii Buzinkai și Pósházi) și studenții din Patak au ajuns la noi, și sunt încă aici (în Cluj), dar vor pleca în fiecare clipă spre Alba Iulia. Primii sunt aici în număr de 46, dar sunt împrăștiați în toată Transilvania. Domnia ta, ei fac o mare jertfă lui Dumnezeu și un mare rău lui Antihrist și diavolului, dacă le asigurați cu prudență locuințe și hrană. Dar, pentru ca speranța noastră în legătură cu colegiul să se împlinească, trebuie să li se ofere Constituții bune cât mai curând posibil<sup>5</sup>.

---

<sup>5</sup> „Az iskola múltja” [Trecutul școlii], în *Iskolai értesítő* (Marosvásárhelyi Református Kollégium, 1894): 32.

Din această scrisoare aflăm că inițial au sosit 46 de studenți, dar la curtea princiară era așteptat un număr cel puțin dublu de refugiați. Nu toți profesorii refugiați de la Sárospatak au rămas dascăli. După 1672 János Köpeczy, unul dintre foștii profesori ai colegiului, a devenit medicul curții lui Apafi<sup>6</sup>.

Stabilirea celor din Sárospatak în Transilvania a dus aproape în mod firesc la concurență, deoarece Alba Iulia se afla la doar 25 km de renumitul Colegiu bethlenian, care activa în Aiud din 1662. Concurența a caracterizat coexistența celor două colegii vecine. Motivul stabilirii la Alba Iulia a fost detaliat și într-o predică rostită de profesorul János Pósaaházi în fața principelui Mihai Apafi I:

În incinta Colegiului S. Pataki din cetatea Albei, în fața principelui Apafi, în prima duminică, s-a spus de către Pósaaházi textul predicii: Jud: 17: 9. El i-a răspuns: Eu sunt un levit din cetatea lui Iuda, vin din Betleem și mă duc unde găsesc un loc [...] Excelența Voastră mă poate întreba acum: De unde vii, levitul? Eu sau noi, din Betleemul lui Iuda, un oraș din Ungaria, numit Patak, care în multe privințe se aseamănă cu Betleem. Betleemul este casa pâinilor și a fost casa Pâinii Duhului, adevărata doctrină a Evangheliei. Dar, o, Doamne! S-a închis casa acestei pâini, încât am jelit împreună cu Ieremia, zicând: „Copiii vor cere pâine și nu va fi ce să le dai”. [...] Acolo era un mare izvor al Muselor, ale cărui râuri se revărsau în toată țara Ungariei; dar, precum izvorul lui Avraam, așa a fost și izvorul nostru secăuit de filistenii invidioși. [...] În continuare mergem la muntele Efraim din Transilvania, numit și Hevenberg, țara muntoasă. Venim ca de la frate la frate, la slugile acesteia de aceeași credință. Dacă vreun Mika întreabă: „Ce căutați?” Noi mergem, unde vom găsi un loc. Căci în țara Ungariei, *at nobis abaque et igne interdictum est*. Acesta este motivul pentru care ne ascundem. Dar că ne-ați luat sub aripile voastre, Regatul Transilvaniei și M. Principe al Transilvaniei, ce să vă spunem? După ce i-a trimis pe ucenicii Săi, Hristos le-a poruncit să salute fiecare casă în care intră, zicând: „Pace casei!”. Mat. 10: 12. Și mai zicem: [...] Binecuvântată să fie toată împărăția voastră și Domnul să aibă milă de voi și să zidească între voi zidurile ruinate ale Sionului său. Amin.<sup>7</sup>

La 28 septembrie 1672, de Sf. Gheorghe, Colegiul pelerin a fost primit în mod solemn la Alba Iulia<sup>8</sup>, obținând astfel un loc de studiu sigur și prielnic<sup>9</sup>. Însă intenția de a se întoarce la Sárospatak a fost una permanentă, deoarece în 1682, după moartea Zsofiei Báthori și succesul mișcării antihabsburgice conduse de Imre Thököly (1657-1705), un grup de studenți din Alba Iulia – cu aprobarea

<sup>6</sup> Herepei János, „Köpeczy János”, în *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* [Arhiva privind istoria mișcărilor intelectuale din secolul al XVII-lea], II (Szeged, Budapest: JATE, 1966), 612-615.

<sup>7</sup> Horvát Cyrill, „Pósaaházi János irataihoz” [Despre lucrările lui János Pósaaházi], *Sárospataki Füzetek* II, 1 (1905): 52-54.

<sup>8</sup> Dienes, *A Sárospataki Református Kollégium*, 45.

<sup>9</sup> Gudor Kund Botond, *Az eltűnt Gyulafehérvári református egyházmegye és Egyházi közösségei Inquisitoria Dioceseos Alba-Carolinensis Reformatae Relatoria 1754* [Protopopiatul reformat din Alba Iulia dispărut și comunitățile sale. *Inquisitoria Dioceseos Alba-Carolinensis Reformatae Relatoria 1754*] [Erdélyi Egyháztörténeti könyvek I] (Kolozsvár: Kriterion; Barót: Tortoma, 2012), 40.

principelui<sup>10</sup> – s-au întors în vecinătatea fostului Colegiu de la Sárospatak, la Gönc<sup>11</sup>, unde au studiat până în 1687. Șederea lor în siguranță acolo a fost împiedicată de recucerirea orașului de către oștile imperiale, fapt pentru care s-au reîntors la Alba Iulia<sup>12</sup>. Putem astfel afirma că relația dintre Alba Iulia și protestanții din Sárospatak între anii 1672 și 1690 nu a încetat.

Colegiul, care a funcționat sub denumirea de Alba Iulia – Sárospatak între 1671 și 1718, și-a păstrat rangul academic în ciuda tuturor vicisitudinilor. Instituția a atras studenți și profesori atât din Transilvania, cât și din Sárospatak. Situația sa tragică era cunoscută și de academiile protestante europene, care sprijineau peregrinarea occidentală. Studenții din Alba Iulia au făcut vizite importante la academiile din Leiden, Utrecht, Londra, Oxford, Franeker și, mai târziu, la Frankfurt am Oder.

În activitatea albaiuliană a Colegiului pot fi identificate două perioade distincte. Prima este perioada de acalmie dintre 1672 și 1702, o perioadă considerată potrivită pentru studiu și activitate academică. A doua a fost o perioadă tulbură, marcată grav de viața politică transilvăneană. În această ultimă perioadă, care nu a fost propice activității educaționale, au fost ocupate clădirile școlare (Colegiul vechi, grădina și biserica mică în 1702) de către catolici și au fost pierdute și alte clădiri (Colegiul nou, apartamentele profesorilor și catedrala în 1716). Războiul de Independență condus de Francisc Rákóczy al II-lea a însemnat o perioadă de 14 ani în care Colegiul doar a supraviețuit încercărilor multiple (de exemplu, în 1705 Colegiul a fost amenințat cu incendierea, orașul și Colegiul au fost atacate de mai multe ori). Episcopul reformat István Veszprémi (1637-1713), tot un fost student din Patak, a fost avertizat cu disperare de cancelarul Nicolae Bethlen (1642-1716), care se afla în detenție la Viena, asupra pericolului dezbinării clasei politice transilvănene. Scrisoarea fostului cancelar din 19 iulie 1709 reflectă sentimentul de responsabilitate față de școală, căreia o perioadă de timp i-a fost și curator:

Pentru Dumnezeu, vă rog să nu permiteți ca școlile, îndeosebi cea din Alba Iulia, să se risipească; cred că fondul de 33 mii de forinți care este la sași, dacă nu curge, totuși picătură cu picătură poate să ajute cheltuielile Colegiului; *O, si Deus qui mihi dedit velle, daret et perficere, utinam!* [O, de mi-ar fi dat Dumnezeu ca să vreau, de mi-ar fi dat ca să îndeplinesc!]<sup>13</sup>.

<sup>10</sup> La 23 ianuarie 1684 János Pósházi îi cere principelui Mihai Apafi să permită ca patru elevi din Alba Iulia să plece la școala reînființată din Sárospatak: Thury Etele, ed., *Iskolatörténeti adattár* [Documente din istoria școlii] (Pápa: A Főiskolai Könyvnyomda Betűivel Ny. Kis Tivadar, 1906), I, 54.

<sup>11</sup> Erdélyi János, „Adatok a sárospataki ref. főiskola történetéhez” [Documente din istoria Colegiului superior reformat din Sárospatak], *Sárospataki Füzetek* 8 (1864): 357.

<sup>12</sup> Koncz József, *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története* [Istoricul Colegiului Evanghelic Reformat din Târgu Mureș] (Marosvásárhely, 1896), 113-176.

<sup>13</sup> *Bethlen Miklós levelei* [Scrisorile lui Nicolae Bethlen] [Régi Magyar Prózai Emlékek 6/1, 6/2, ed. Tolnai Gábor] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), II, 1022, apud Sípos Gábor, „Bethlen Miklós és

În ciuda temerilor cancelarului, dezintegrarea Colegiului nu a fost cauzată de curuți, ci de Contrareforma transilvăneană. Expulzarea protestanților din oraș și predarea clădirilor folosite de ei era o condiție prealabilă pentru revenirea episcopului romano-catolic la Alba Iulia. În același timp, planurile strategice de construire a cetății (1714-1738) nu permiteau continuarea funcționării unui colegiu reformat, considerat incomod confesional și politic în cetate, din moment ce din rândul studenților mulți s-au angajat în lupta antihabsburgică, sub stindardul curuților.

O comparație a registrelor studențești arată că, în perioada 1672-1700, perioada cea mai liniștită și mai favorabilă învățământului, anual 17 studenți au semnat registrul universității din Aiud, în timp ce 16 studenți au fost înregistrați la Alba Iulia<sup>14</sup>. Cel puțin pentru prima perioadă a Colegiului, se poate afirma că a fost un rival demn al Colegiului din Aiud. Pentru episcopul István Veszprémi, stabilirea studenților din Sárospatak în Alba Iulia ar fi fost o ocazie unică de a realiza vechiul vis al lui Apáczai privind înființarea în Transilvania a unei adevărate academii<sup>15</sup>, ceea ce situația politică transilvăneană nu a permis. Începerea construcției cetății bastionare din Alba Iulia (după 1714) a pus capăt sederii aici a celor din Patak.

*Colegiul din Alba Iulia și clădirile sale: „Colegiul este o clădire mare și vastă.”*

Vom încerca în continuare să lămurim ce clădiri școlare au fost date spre folosință studenților din Sárospatak. Construirea Colegiului nou, care a început în 1627 sub îndrumarea principelui Gabriel Bethlen, nu se poate spune că era finalizată în 1672. Armatele turco-tătare care au atacat Alba Iulia în 1658 au provocat daune considerabile clădirilor școlii. Ca urmare, clădirea nouă era doar parțial finisată, lucrările fiind în curs. Datorită acestui fapt, studenții sosiți în martie 1672 au ocupat în principal fosta mănăstire iezuită, mai mică și mai veche, denumită clădirea veche a colegiului. Această clădire era situată pe colțul estic al fostei străzi italiene sau evreiești<sup>16</sup>. Clădirea era deja folosită ca Școală trivială de

---

a református egyház” [Nicolae Bethlen și Biserica Reformată], *EMLV*, 1-2 (1993): 13.

<sup>14</sup> Vezi concluziile lui Tamás Fejér, „A fogarasi partikuláris iskola fejedelemség kori rektorai” [Particula din Făgăraș și rectorii acesteia din Alba Iulia], *EM LXXII*, 3-4 (2010): 106-144, care a folosit cifrele de școlarizare publicate de Jakó Zsigmond și Juhász István, *Nagyenyedi diákok 1662-1848* [Studenții din Aiud 1662-1848] (Bukarest: Kriterion, 1979), 50-51, respectiv informațiile referitoare la studenții Colegiului Alba Iulia – Sárospatak publicate de Hörcsik Richárd, *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-1777* [Studenții Colegiului Reformat din Sárospatak 1617-1777] (Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium, 1998), 33.

<sup>15</sup> „Mi s-ar părea foarte necesar, domnule, dacă puterea pe care o deținem acum cu cele trei colegii ar putea fi folosită pentru a fonda o Academie”. Herepei János, „Az akadémia szükségességének gondolata Erdélyben 1672-ben” [Idea fondării Academiei din Transilvania în 1672], în *Adattár XVIII. századi*, II, 635.

<sup>16</sup> Kovács András, „Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól... Néhai Csáki (VII.) István gyulafehérvári házaról (1649)” [La un pas de Colegiul și biserica noastră... Despre casa din

către reformații din Alba Iulia, ca urmare a unei donații a principelui Gabriel Báthory (1607-1613), după cum rezultă dintr-o mențiune a iezuitului István Színi într-un document al ordinului, unde e amintită o școală protestantă, denumită deja *Collegium*<sup>17</sup>. Probabil că, după secularizarea bunurilor Ordinului Iezuit (1566), regina Isabella a dat clădirilor un scop educațional<sup>18</sup>. Se estimează că, după plecarea Colegiului la Aiud (1662), în timpul domniei principelui Apafi, școala reformată din Alba Iulia a continuat să funcționeze în aceleași clădiri. Conform viziunii lui Gabriel Bethlen, noul colegiu, astăzi cazarmă, a fost construit după modelul Universității din Heidelberg, folosind spațiile publice educaționale în maniera modelului universitar german. Clădirea noului colegiu, a cărei edificare a început în ultimii ani ai domniei sale (după 1627), era amplasată la capătul estic al străzii, fiind flancată, dinspre barbacana porții Sf. Gheorghe a cetății medievale, de reședințe nobiliare<sup>19</sup>. Noul Colegiu a oferit mult mai multe facilități educaționale decât Colegiul vechi. Zidurile sale au încorporat pietre cu inscripții romane găsite în jurul cetății sau recuperate de la clădirile demolate cu acel prilej. S-a sugerat că predecesora medievală a noii clădiri aparținătoare de *Collegium Academicum* a fost casa cu altar a lui János Megyericsi, canonic de Alba Iulia și arhidiacon de Cluj<sup>20</sup>. Aripa neterminată din mijlocul curții includea un *auditoriu*, *o sală de mese*, *o sală de clasă și o bibliotecă*. Profesorul colegiului din Sárospatak, András Zilahy Sebestyén, a scris cea mai detaliată relatare despre soarta clădirilor și situația lor în secolul al XVIII-lea. În 1716, anul în care clădirile au fost preluate de către armată, Consistoriul General a făcut un inventar al instituțiilor care urmau să fie predate statului austriac și romano-catolicilor, dar care se aflau încă în proprietatea reformaților. În ceea ce privește colegiul,

înainte de vremea lui Gábor Bethlen a existat o școală numită Colegiul *Bathoreum*, care s-a numit apoi colegiul mic, în care se țineau 16, 17, 20 de studenți *praeter propter*; aceștia s-au numit studenți privați; după ce s-a ridicat colegiul [cel nou], numele lor a rămas același. Nu găsesc nici o relatare despre asta în istoria Colegiului *Bathoreum*, dar este plauzibil ca principele Báthory Gábor să fi înzestrat școala cu venituri, ceea ce conchid din faptul că studenții din Alba Iulia (pe care noi îi numim privați) au cerut și primit o pătrime din dijma din Călnic de la principele Báthory Gábor, decizie care a fost confirmată mai apoi de toți principii care au urmat. Acest Colegiu cu biserica și grădina

Alba Iulia a răposatului Ștefan Csáki VII], *EMLXXIII*, 3-4 (2011): 2.

<sup>17</sup> „Szini István jelentései” [Rapoartele iezuitului István Színi], în Balázs Mihály et al., ed., *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók* [Misiuni iezuite din Transilvania și Ungaria otomană] [Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26/2], I/ 2, 1617-1625 (Szeged: Scriptum, 1990), nr. 163, pp. 265-269, nr. 189, pp. 306-311, nr. 266, p. 386, nr. 302, pp. 418-420, nr. 305, pp. 422-423, nr. 314, pp. 429-434, nr. 316, pp. 438-440.

<sup>18</sup> Rupp Jakob, *Magyarország helyrajzi története* [Istoria topografică a Ungariei] (Budapest, 1876), III, 193.

<sup>19</sup> Kovács, „Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól”, 2.

<sup>20</sup> *Ibidem*.

aferentă au fost toate cedate romano-catolicilor din dispoziția lui Leopold în anul 1702, fapte care sunt și acum în memoria noastră recentă. Mai mult, pentru a ajuta știința, principele de fericită amintire Gábor Bethlen și principesa Catharina Brandenburgica, pe temelia reședinței nobiliare moștenite de dânsul, a ridicat clădirea cu mare cheltuială, unde este acum, înzestrând-o cu profesori erudiți și a elaborat și legi în *Approbatæ Constitutiones Partis Primæ Tituli Decimo Art. 1<sup>mo</sup>, 2<sup>o</sup>, 3<sup>io</sup>* [care au stat la baza fondării Academiei în primul rând]. În mijlocul Colegiului se află o clădire de piatră, neterminată, care a fost amenajată pentru auditoriu, bibliotecă, săli de mese, săli de clasă și alte nevoi, sub forma academiilor din Germania; ea a fost începută de Gábor Bethlen și Catharina Brandenburgica, care nu au putut să o termine, dar principele George Rákóczi I, dorind să continue intenția acestora, a cărat var, piatră, nisip și lemn cu caii și carele sale și a construit-o mai departe, [...] și a pus-o să fie evaluată la 10.000 de forinți [...]. Colegiul este o clădire mare și vastă, în părțile de est și de sud, cu un auditoriu, un depozit de cereale (*frumentaria*) boltit, o bibliotecă și o magazie similară, cu trei săli de clasă, casa conducătorului studenților (seniorului) și a vecinilor, toate acestea fiind case regulate și spațioase, fiind încăpătoare, cu clase spațioase, auditoriu și restul. Pe lângă aceste două case, există trei pivnițe cu o magazie decentă aflată sub două case, cu patru trepte de acces la intrare, iar în afara acestora se află brutăria, două clădiri de piatră cu coș pentru fum, o magazie bună de piatră sub o pivniță și o clădire de piatră foarte mare în mijlocul curții, din care Gábor Bethlen a vrut să construiască auditorii și alte clădiri. Părțile de jos ale clădirilor au fost construite boltit ca să fie pivnițe ale nobililor. Aceste bolți de pivniță sunt alipite zidului cetății, dar zac neterminate, pentru că ar fi fost un efort prea mare să le termine. Pe lângă acestea, Colegiul era înconjurat cu garduri de piatră, zidurile de piatră ale caselor construite fiind lipite la capete, dar, în multe locuri fiind stricate, ele sunt acum reparate cu gard de lemn.<sup>21</sup>

Descrierea profesorului a fost concepută într-o atmosferă tensionată, care prefigura deja finalul șederii la Alba Iulia. Începând cu 1687, Consistoriul Reformat și Statusul Catolic s-au confruntat în interiorul cetății din Alba Iulia, dar pe lângă cei doi actori au apărut și militarii cetății. De o parte a baricadei se aflau delegații Bisericii Catolice, nobilimea catolică, iezuiții și armata habsburgică, iar de cealaltă parte Colegiul, Episcopia Reformată și nobilii reformați din Consistoriul General. Colegiul a fost victima acestei confruntări.

Un indiciu al climatului politic din ce în ce mai dificil din Transilvania este arestarea în 1700, din ordinul militarilor și al nobililor care susțineau unirea religioasă a românilor cu Biserica Romană, a preotului ortodox Ioan (Iov) Țirca<sup>22</sup>,

<sup>21</sup> „Zilahi András professzor levele Szentkereszti András guberniumi titkárhoz” [Scrisoarea profesorului Andrei Zilahi către secretarul gubernial András Szentkereszti], fond Consistoriu, nr. 5/1716, Arhiva Bisericii Reformate din Ardeal (în continuare: Arhiva BRA).

<sup>22</sup> Florin Dobrei, „Iov Țirca (Circa) – un ierarh contestatar al Unirii românilor ardeleni cu Biserica Romei”, în Johann Marte et al., ed., *Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei II. De la 1701 până în anul 1761* (București: Editura Enciclopedică, 2015), 322-347.



devenit ulterior adeptul mișcării curuților. Acesta se bucura de sprijinul reformatilor (și de subordonarea ierarhică reformată moștenită din timpul principatului autonom). Greșeala sa a fost că a susținut prima diplomă de Unire elaborată de Habsburgi, în care a fost permisă unirea religioasă a românilor cu orice confesiune existentă în Transilvania, deci inclusiv cu cea reformată. În acest fel, el a continuat să considere firească dependența religioasă a românilor ortodocși față de episcopul reformat, soluție prin care s-a putut păstra autonomia cultului oriental. Aceasta în ciuda presiunilor din partea protestantă, care cerea între altele renunțarea la superstiții și introducerea limbii române în cult. Pentru Habsburgi, însă, acest fapt reprezenta un factor perturbator pentru unirea românilor cu romano-catolicii, proces început cu ceva mai înainte ca Iov Țirca să adopte o poziție contrară tranșantă. Arestarea intempestivă a acestuia de către austrieci și solicitarea întemnițării de către episcopul unit au fost interpretate de episcopul reformat István Veszprémi, care deținea și titlul de superintendent al românilor, ca o insultă și la adresa Bisericii sale. Guvernatorul Bánffy, împreună cu cancelarul Bethlen și nobilul István Naláczi, într-o scrisoare trimisă episcopului Atanasie Anghel, au cerut eliberarea lui Țirca<sup>23</sup>. Acesta, devenit ulterior episcop ortodox al Maramureșului, a evadat cu ajutorul cancelarului Nicolae Bethlen și a cerut protecția Bisericii Reformate, găsind adăpost la Colegiul Reformat din Alba Iulia – Sárospatak și mai apoi la Colegiul Reformat din Aiud. În percepția Contrareforme și a episcopului Atanasie, Țirca urma să fie ridicat de către ordinele reformate la rangul de episcop ortodox, ceea ce periclita rezultatele unirii religioase, mai ales în cazul acelor români care trăiau pe domeniile nobililor reformați. În acest caz, Colegiul din Alba Iulia a funcționat ca o ambasadă sub asediu, deoarece oferea refugiu unui lider bisericesc de altă confesiune, care se afla în conflict deschis cu adepții unirii religioase și cu autoritățile habsburgice. Nu a fost deci o coincidență faptul că, ulterior, Consistoriul General a cerut confirmarea profesorului Berzétei în calitate sa dublă de dascăl și preot la Colegiul din Alba Iulia, considerând acțiunile legate de unirea religioasă a românilor și cele ale Contrareforme ca fiind atacuri frontale la însăși existența reformatilor în cetatea princiară.

Pe lângă clădirile folosite de studenți pentru educație, unul dintre cele mai frecventate locuri era clădirea bisericii. Folosirea bisericii vechi sau mari (catedrala) era împărțită cu comunitatea reformată locală și cu preoții de la curtea princiară. Între 1670 și 1687, curtea princiară a rezidat mai ales în Alba Iulia. După 1687, armata habsburgică staționată în cetate a construit un terasament cu palisadă pentru a proteja fostul palat episcopal-princiar și vechea biserică

<sup>23</sup> Szirtes Zsófia, „A románok vallási uniója Rabutin főparancsnok szemével. Nagyszegi, Sztojka és a protestáns elit 1701-ben” [Unirea religioasă a românilor prin perspectiva generalului Rabutin. Elita protestantă, Nagyszegi și Sztojka în 1701], în Diósi Dávid, Marton József, ed., *Catholice reformare. A Katolikus Egyház a fejedelemség korában* [*Catholice Reformare. Biserica Catolică în epoca principatului*] (Budapest: Szent István; Kolozsvár: Verbum, 2018), 317.

(catedrală), ceea ce a îngreunat extrem de mult accesul enoriașilor reformați în biserică pentru desfășurarea slujbelor. Pentru studențimea rezidentă în cetate, mersul la catedrală reprezenta deja o încercare încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Plângerile din 1702 venite din partea Consistoriului Reformat arătau că accesul studenților la biserică era îngreunat de militarii austrieci și de fortificațiile temporare din cetate<sup>24</sup>.

Biserica mică (cea a Báthoreștilor), biserica veche (catedrala) și grădina de lângă Poarta Sfântul Gheorghe a cetății, zonă împărțită între colegiul vechi și cel nou, au fost bunurile pe care Colegiul din Sárospatak le-a putut lua în posesie încă din 1672, anul sosirii studenților în oraș. Aceste clădiri ocupau aproape un sfert din suprafața cetății și, prin urmare, reprezentau un interes major pentru cei care doreau securizarea perimetrului cetății. Importanța strategică a clădirilor Colegiului a fost cea care le-a pecetluit soarta.

*Pierderea bisericii Báthory, a colegiului vechi și a grădinii (21 iulie 1702): „Ați vrut să rezistați cu patruzeci de studenți, dar noi ne vom opune cu de două ori mai mulți soldați.”*

Existența Colegiului din Sárospatak în Alba Iulia a fost tulburată de planificarea revenirii episcopului catolic transilvănean la Alba Iulia<sup>25</sup>. În 1702, repunerea catolicilor în drepturi a început cu un decret al împăratului Leopold I, prin care era reorganizat Capitlul romano-catolic la Alba Iulia și se încerca rezolvarea problemei episcopatului romano-catolic și a activelor financiare ale instituțiilor catolice, aflate în mare parte în posesia reformaților<sup>26</sup>. Condiția prealabilă pentru relocarea Episcopiei și a Capitlului la Alba Iulia a fost evacuarea populației și a instituțiilor reformate din cetate. Pentru reînființarea unei școli catolice, Statusul a considerat ca fiind oportună preluarea de la reformați a fostei mănăstiri iezuite, împreună cu biserica mică a Báthoreștilor<sup>27</sup>. Construcția cetății din Alba Iulia (1714-1738) a fost un motiv invocat mai târziu pentru mutarea

<sup>24</sup> *A Reformatae religionis in Transilvania [statuum] declaratio in negotio scholae, templi Bathoreo contiguae*, punctul 7, colecția Kemény Sámuel, ms. 3/X (*Religiosa*), p. 99, Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca (în continuare: BARFCN), apud Kovács András, „A gyulafehérvári székesegyház átváltozása (1565-1715)” [Schimbările catedralei din Alba Iulia (1565-1715)], în Diósi, Marton, ed., *Catholice Reformare*, 20: „1702. [...] să se permită ca studenții reformați să umble la biserică, să se deschidă un drum spre partea bisericii reformate pe partea de răsărit, pe palisadele din jurul acesteia, să ducă acestea la îndeplinire domniei catolici”.

<sup>25</sup> Vezi „Terv az eretnekek kiirtására Erdélyben” [Proiect de extirpare a ereticilor din Transilvania], Colecția Hevenesi, vol. 74, Budapesti Egyetemi Könyvtár [Biblioteca Universității din Budapesta], în Fabó András, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára* [Documentele istorice ale evanghelicilor de ambele rituri din Ungaria și Transilvania] / *Codex Evangelicorum utriusque confessionis. Hungaria et Transsylvania Diplomaticus*, I (Pest, 1869), 289-291.

<sup>26</sup> Rupp, *Magyarország helyrajzi története*, III, 179.

<sup>27</sup> La 6 iunie 1699, într-o scrisoare adresată împăratului Leopold, Curia papală a subliniat necesitatea activității ordinului iezuit în Alba Iulia, a cărui sarcină principală era de a înființa o școală. Fabó, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára*, 249-250.

colegiului, deoarece noua clădire a colegiului nu a fost demolată, ci a fost transformată în cazarmă. În cadrul negocierilor dintre catolici și protestanți premergătoare primei Diplome Leopoldine, unul dintre principalele puncte de negociere a fost necesitatea restaurării catolice în marile orașe transilvănene. Astfel, au fost revendicate bisericile din Cluj, biserica din Piața Mare din Sibiu și biserica mică, fostă iezuită, din Alba Iulia. Nobilii protestanți, printre care și Nicolae Bethlen, au dorit să reducă la minimum pierderile protestante inevitabile și au promis că vor preda catolicilor biserica mică, a Báthoreștilor, folosită de Colegiu, obținând promisiunea solemnă că vor avea asigurată utilizarea netulburată a vechii biserici (adică a catedralei) și a noilor clădiri ale Colegiului<sup>28</sup>. Partea catolică a acceptat retrocedarea doar cu condiția ca și anexele clădirii să fie restituite (grădină, colegiu și veniturile acestuia). La 4 decembrie 1693, în a doua Diplomă Leopoldină, se precizau următoarele în legătură cu predarea bisericii Báthori: „Ne este dragă și dorim să ne fie dată înapoi cât mai curând posibil”<sup>29</sup>. Cerințele, la început minimale, au devenit cu timpul tot mai îndrăznețe și mai consistente, pe măsură ce contextul militar de pe frontul antiotoman devenea mai favorabil Habsburgilor. Fundamentarea psihologică a cererii de restituire a bisericii, grădinii și a colegiului vechi a fost realizată cu ocazia ocupării, între 1700 și 1703, a bisericii reformate din Bărbant, construită în suburbiile orașului. Reușita ocupării bisericii a fost posibilă după incendierea parohiei în 1702<sup>30</sup>, traducerea catehismului românesc al lui Canisius<sup>31</sup> și convertirea în masă a românilor reformați de origine lugojeană<sup>32</sup> la cultul romano-catolic. Pe lângă clădirea bisericii (iezuite) Báthory și a colegiului mic (vechi sau iezuit), partea catolică dorea și pătrimea dijmei din Câlnic, care asigură existența financiară a

<sup>28</sup> „Was György naplója” [Jurnalul lui Was György ], în Nagy Gyula, ed., *Czegei Wass György és Wass László Naplói 1659-1739* [Jurnalele nobililor György Wass de Țaga și László Wass 1659-1739] [Monumenta Hungariae Historica Scriptorum XXXV, 3] (Budapest, 1896), 347, apud Trócsányi Zsolt, *Habsburg politika és kormányzat Erdélyben 1690-1740* [Guvernare și politică habsburgică în Transilvania 1690-1740] (Budapest: Gondolat, 2005), 47, 106.

<sup>29</sup> Bod Péter, *Smirnai Szent Polikárpus, avagy sok keserves háborúságok között magok hivataljokat keresztyéni szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi református püspököknek históriájok. Mellyet ez [...] sokszor tatár égette, török hamvazta országnak kő-porai közül egybe-szedetetett [...]* [Sfântul Policarp al Smirnei, sau istoriile episcopilor reformați transilvăneni, care și-au ținut cu har și sârguință creștină funcțiile în mijlocul multor războaie aprige. Aceasta ... de multe ori arsă de tătari, și adunată printre pietrele și praful unei țări arse de turci] (Nagyenyed, 1766), 139. Vezi directivele împăratului Leopold I din 9 aprilie 1693 în legătură cu problemele religioase transilvănene și cu biserica Báthori din Alba Iulia, în Fabó, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára*, 246-247.

<sup>30</sup> „A borbándi templom elvétele. A katolikusok nem akarnak nyilatkozni a templomelvételelől 1702. Júl. 23” [Confiscarea bisericii din Bărbant. Catolicii nu doresc să declare nimic în legătură cu aceasta, 23 iulie 1702]”, în Fabó, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára*, 278-279.

<sup>31</sup> *Catechismus valachicus*, Albae Juliae, 1702.

<sup>32</sup> În 1666 Mihai Apafi dăruiește localitățile Sântimbru și Bărbant nobililor români reformați exilați din Lugoj. Ms. 431, Biblioteca Documentară „Bethlen Gábor” Aiud.

Colegiului reformat. Revendicările aveau rădăcini vechi, deoarece în 1618 iezuitul István Színi, aflat în vecinătatea Colegiului vechi cu școala iezuită, asculta cu tristețe clopotul școlii din instituția atunci deja reformată, care suna în pauzele studiilor<sup>33</sup>. Strategul din spatele preluării colegiului a fost preotul catolic albaiulian de la sfârșitul secolului al XVII-lea, iezuitul László Pál Baranyi (1657-1719)<sup>34</sup>. Tocmai pentru a păstra liniștea învățământului universitar și pentru a evita presiunile iezuite, reformații au cerut ca toate clădirile de pe strada Colegiului, cu excepția bisericii Báthory, să rămână în proprietatea reformaților<sup>35</sup>. Cererea se baza și pe faptul că reformații aveau reședințele episcopilor și profesorilor tot pe acea stradă. Pierderea clădirilor a dovedit că la negocierile din Viena, în cadrul ședințelor de la Ministerialkonferenz de dinainte de 1700, reformații nu au introdus fără rost chestiuni confesionale sensibile, discuțiile preconizând evoluțiile ulterioare. Progresul lent al predării clădirilor a fost grăbit de armata condusă de generalul Jean Rabutin (1642-1717), care a sosit precipitat de la Aiud la Alba Iulia, „nemulțumit de ceea ce se făcuse până atunci”<sup>36</sup>. Trebuie să fi existat un scenariu detaliat pentru ocuparea clădirilor deținute de reformați, deoarece, în opoziție totală cu nobilimea reformată din oraș, iezuitul László Pál Baranyi i-a rugat pe soldații lui Rabutin să ocupe Colegiul în 30 iunie 1700<sup>37</sup> și cu acea ocazie să-i intimideze și pe studenți<sup>38</sup>. Totuși, clădirea a fost restituită temporar, ca urmare a protestelor reformaților<sup>39</sup>. Deși scopul primordial era ocuparea clădirii, motivul invocat era adăpostirea insurgentului antiunionist Ioan Țirca, care și-a pus speranțele în unirea cu reformații. În spatele iezuitului László

<sup>33</sup> Kovács, „Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól”, 1.

<sup>34</sup> Vass Csongor, „A Baranyi Pál SJ erdélyi missziós működését szabályozó primási okirat” [Documentul primațial care reglementa activitatea iezuitului transilvănean Baranyi Pál], *Lymbus* (2019): 403-414.

<sup>35</sup> Vezi documentele din 1702 referitoare la biserica mică, versiunea latină: *Reformatae religionis in Transilvania [statuum] declaratio in negotio scholae, templi Bathoreo contiguae*, pp. 81-89; traducerea acestora în maghiară pp. 90-101: „XI. Domos Apafianum, Kapiam, Kemenyanam et in linea domus Kapianae usque ad exitum plateae versus portam arcis Orientalem ut et in circa domum comitatus de Küküllő.” „11. Casa Apaffi, Casa Kapi, Casa Kemény și pe toată această linie până la poarta de est a cetății, precum și în vecinătatea casei comitatului de Târnava”. În conținutul documentului se preciza că nobilii catolici nu vor cumpăra niciodată case aici pentru preoți sau profesori și învățătorii lor sau pentru uzul lor școlar, în vederea păstrării liniștii școlilor existente deja în mijlocul lor. Colecția Kemény Sámuel, ms. 3/X. (*Religiosa*), BARFCN, apud Kovács, „Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól”, 3.

<sup>36</sup> Bod, *Smirnai Szent Polikárpus*, 144.

<sup>37</sup> *Ibidem*, 145. La 7 august 1700, Colegiul a fost ocupat de Rabutin; vezi Fabó, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára*, I, 258-259.

<sup>38</sup> Protestul ordinelor nobiliare reformate din 5 august 1700, în legătură cu ocuparea Colegiului vechi de către militarii austrieci în 30 iulie 1700 și întreruperea cursurilor, precum și cererea interzicerii persecutării de către iezuitul László Pál Baranyi a acelor români care nu s-au unit cu catolicii, ci cu reformații, în Fabó, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára*, I, 253-256.

<sup>39</sup> Bod, *Smirnai Szent Polikárpus*, 144.

Pál Baranyi s-au aflat mai multe proiecte de succes ale Contrareformei transilvănene: renașterea parohiei catolice din Cluj, confiscarea de la reformați a bisericii din Bărbant și realizarea unirii religioase a românilor cu romano-catolicii. Conform promisiunii făcute de consilierul regal și director al Comisiei Camreale a Transilvaniei Johann Friedrich von Seeau (1659-1729)<sup>40</sup>, colaborator apropiat al lui Baranyi, dacă reformații ar fi predat catolicilor Colegiul vechi în 1700, nu ar fi fost deranjați în celelalte proprietăți ale cetății și chiar ar fi fost despăgubiți. Temerile nobilimii reformate nu erau nefondate, deoarece perimetrul Colegiului vechi (fost iezuit) semăna mai mult cu un poligon de război, decât cu o școală. Perimetrul catedralei a fost fortificat cu garduri de pământ, iar materialele de construcție aduse de către Biserica romano-catolică și de armată se aflau îngrămădite în jurul clădirii Colegiului mic. Intențiile de preluare a colegiului vechi de către catolici erau evidente. Așa cum răzbate din scrierile profesorilor intimidati de posibila ocupare forțată a școlii,

pentru că școala nu a fost dată religiei catolice și dacă nu va fi luată cu forța, nu o vom da catolicilor și dacă studenții nu vor fi scoși cu forța din ea trăgându-i de picioare, aceștia nu vor ieși de bunăvoie, cer deci public catolicilor, împreună cu întreaga religie reformată, ca aceștia să se mulțumească cu biserica deja oferită catolicilor și să nu caute să facă vrajbă și lipsă de iubire între noi<sup>41</sup>.

---

<sup>40</sup> Kemény Joseph, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, II (Klausenburg, 1840), 301, apud „Johann Friedrich von Seeau”, în Christoph Brandhuber, *Lateinische Barockinschriften in Oberösterreich. – Salzburg* (Dissertation, Universität Salzburg, 2013), 213-214.

<sup>41</sup> Vezi raportul lui Török István, „Egy adat a gyulafehérvári ref. collegium történetéhez” [Date referitoare la istoria Colegiului din Alba Iulia], în *Magyar Történelmi Tár*, seria 3, vol. 9 (Budapest, 1886), 207-208: „Noi, János Sarosi și Conrad Samuel, către împăratul Imperiului Roman și regele încoronat, grațiosul nostru stăpân majestatea sa, consilieri ai Guberniului, recunoaștem că la data prezentă în anul 1700, ziua 9 a lunii iulie, vrednicii conți György Bánfi, István Nalácz, Miklós Bethlen și Sámuel Keresztesi au cerut să mergem la vrednicii conți catolici, contele István Apafi și István Haller, și să le cerem îndurare în numele religiei reformate transilvănene, prin bunăvoința lor, onorabilele ordine nobiliare ale religiei catolice. Domnii reformați mai sus menționați au înțeles că vechea școală reformată din Alba Iulia, care se află în Cetate între casele domnilor Apafi și Bethlen Samuel și biserica care a fost dată recent fraților catolici prin diplomă, care se află tot în Cetate, sunt folosite de studenți reformați, dar catolicii doresc să o repare pentru ei înșiși. Dorim ca Măria Sa să le stingă intențiile, căci școala nu este dată de Măria Sa religiei catolice, și dacă nu va fi luată cu forța, nu o vor da, și dacă nu-i vor scoate cu forța pe studenți din ea, aceștia nu vor ieși, ci vor cere în public faptul ca romano-catolicii să se mulțumească cu biserica dată lor și să nu încerce să facă în mod nevredeț ură între oameni. De aceea, când am ajuns la domnii catolici menționați, și prin cererile noastre am implorat și îndemnat întreaga religie catolică în conformitate cu modul menționat mai sus, ei au răspuns acestora: Este un lucru adevărat, intenția noastră este să o reconstruim ca fiind a noastră și să avem în cele din urmă lemnul transportat acolo și îi rugăm pe domni să nu se opună, ci mai degrabă să fie în frățietate cu noi, pentru că nu este pentru Colegiul dâșnilor, după cum arată lucrul în sine, căci clădirile lui Apafi și altele sunt separate de colegiul la care fac referire și dacă ar fi aparținut de ei, atunci principele Bethlen Gábor le-ar fi cerut, dar a făcut ca acestea să fie separate, prin care se vede că ne-a fost dată bisericii noastre; și nu o vom lua cu forța, nici nu vom lua pe nimeni de picioare sau de mâini, ci vom depune plângere în instanță, care va decide. Acest mesaj a fost transmis reformaților de la care au cerut ca lemnele să rămână

Deși au existat discuții intense în lunile martie și aprilie ale anului 1702 între cele două părți cu privire la păstrarea Colegiului vechi în proprietatea reformată<sup>42</sup>, armata, care și-a pierdut răbdarea față de reformați, a început o demolare spectaculoasă a acoperișului Colegiului vechi. Astfel, studenții reformați au fost nevoiți să se mute din clădirea Colegiului vechi în cea a Colegiului nou, clădire aflată la doar câteva zeci de metri de cea în dispută. Acest fapt a fost interpretat astfel de armata imperială:

Voi vreți să ne rezistați cu patruzeci de studenți, dar noi ne vom opune cu de două ori mai mulți soldați, sau dacă este necesar cu mult mai mulți.

---

acolo până când regele va trimite hotărârea lui, iar dacă vor construi clădirea, va fi reparată, iar dacă domnia sa va porunci, aceasta o vor reconstrui pentru reformați și o vor da înapoi reconstruită. Așa stând lucrurile, am plecat spre casele noastre după masă. Care lucru fiind astfel făcut de noi, subscriem și certificăm veridicitatea celor afirmate, în Turda, la data suprascrisă, în fața judeului János Sárosi.”

<sup>42</sup> În primăvara anului 1702, ordinele reformate au precizat condițiile de transfer ale vechiului Colegiu de lângă biserica Báthory: „În ceea ce privește școala noastră din Alba Iulia, care este lângă biserica noastră Báthory, deși domnii catolici nu au niciun drept asupra acesteia, neavând privilegii juste, după cum reiese din diplomă; cu toate acestea, noi, ordinele religioase ale reformaților, privim cu mare umilință, ascultare și speranță la Domnul nostru, Regele nostru și la Majestatea Sa, fratele nostru al tuturor, privind la prietenii bunului nostru patron, vrednicul conte de Seeau, care a venit în numele Majestății Sale, și așteptând în multele noastre dureri să fim consolati după Dumnezeu de către domnia sa, Majestatea Sa [...], domnilor și fraților noștri catolici, datorită harului lui Dumnezeu, școala lui Báthori, care este atașată bisericii, sunt predate în condițiile următoare. [...] Să se delimiteze școala de proprietățile reformaților, dacă aceasta va fi în proprietatea domnilor catolici. Cele două școli de religii diferite fiind atât de apropiate una de alta, încât este necesar să fie amândouă ținute într-o disciplină exemplară, să se păstreze între ele prietenie și pace frățască. Membrii acestora să nu se offenseze reciproc (orice conflict trebuie îndepărtat cu mare grijă), nu va fi niciun tumult, ci oricare parte care a greșit va fi pedepsită de către superiorul său pentru delict grave în fața plenumului școlii. 7.) Pentru ca enoriașii reformați să poată accede în biserică, să se deschidă o cale spre partea bisericii reformate dinspre est prin palisadele din jurul ei, să se facă acest lucru de către domnii catolici. 8.) În timp ce se procură un loc potrivit pentru studenți și clasele lor, în locul școlii atașate de biserica Báthori, să aștepte domnii catolici fără nici o ofensă. 9.) Această școală a fost fondată și donată în timpul Reformei de către răposatul principe Gábor Báthori cu beneficiile anexe ale acesteia, adică a patra parte din dijma din Călnic, așa că rugăm domniile voastre să nu ceară acest beneficiu sau altele care sunt ale noastre. 10.) Poarta acestei școli să fie la Vest legată de ușa bisericii Báthori. 11.) Între casa lui Apafi, casa Kemény, casa lui Kapi sau cele ale comitelui de Târnavă și pe tot rândul până la poarta de est a cetății, să nu cumpere niciodată domnii catolici case pentru preoți, profesori, învățători sau alții care țin de școlile lor. 12.) Nu se vor primii exilați în Transilvania, nici în alte locuri, nici în această școală care urmează să fie cedată acum, nici loc pentru răufăcători, nici adăpost pentru prizonierii evadați, ci membrii acestora vor fi obligați să predea astfel de persoane magistratului civil. 13.) O mare ofensă este adusă tuturor oamenilor din toate ordinele reformate de către domnii catolici, sau mai degrabă de către slujitorii lor, de studenți și însoțitorii lor, cu ocazia procesiunilor solemne. Prin bătăi, oamenii care fie sunt găsiți pe stradă, fie se întâlnesc cu domniile lor, sunt forțați să îngenuncheze încă de departe: să nu fie tulburată conștiința nimănui în acest sens. Domniile lor să îndeplinească cerințele noastre și la Alba Iulia și la Cluj, fără violență și rănire a altora. 14.) După aceasta nu cerem nimic mai mult, doar ceea ce privește libertatea religioasă.” Fabó, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára*, 264-273.

Mutarea studenților reformați încă nu era finalizată când tâmplarii, conduși de călugării iezuiți, lucrau deja la acoperiș, iar zidarii la pereți<sup>43</sup>. Pentru a se supune așteptărilor cerute imperativ de consilierul regal Friedrich von Seeau, în ciuda protestelor și tergiversărilor reformate<sup>44</sup>, a fost predată biserica fostă iezuită, denumită după Cristofor Báthory, și fosta mănăstire iezuită, adică Colegiul vechi (sau mic), împreună cu grădinile acestora, folosite până atunci de studenții din Sárospatak<sup>45</sup>. Motivul invocat a fost acela că ele erau proprietăți catolice dinaintea Reformei. Cum diplomația confesională nu mai era de actualitate, realizarea preluării imobiliare a fost lăsată în seama soldaților habsburgici din cetate. Principala preocupare a nobilimii reformate a rămas protejarea cvartei din decima de la Călnic, venit folosit la întreținerea Colegiului reformat, dar revendicat și de catolici<sup>46</sup>. În momentul predării intempestive din vara anului 1702 a Colegiului vechi și a bisericii mici, Consistoriul Reformat a cerut garanții de la romano-catolici, respectiv de la armata imperială că, în schimbul clădirilor pierdute, nu se vor atinge de Colegiul nou (sau mare), că aceștia nu vor mai ocupa casele profesorilor reformați, dar totodată vor veghea ca relațiile dintre studenții reformați și cei catolici, aflați în imediată vecinătate unii de alții, să nu degenereze în scandal și bătăi de stradă<sup>47</sup>. Printre cele mai importante personalități din partea Statusului catolic, a Ordinului iezuit și a armatei imperiale care la 21 iulie 1702 au sărbătorit festiv (prin resfințire) preluarea celor două clădiri și a anexelor lor, devenite din nou iezuite, s-au numărat: trezorerul Ștefan Apor de Torja, László Pál Baranyi, paroh iezuit, Ștefan Haller de Hallerkő, consilier catolic și mai târziu guvernator transilvănean, dar și consilierul regal Friedrich von Seeau. Aceștia au inventariat parcelele și clădirile bisericesti deja primite de la reformați, în fața studențimii și nobilimii reformate

<sup>43</sup> Nagy Endre, „A marosvásárhelyi református Kollégium” [Colegiul Reformat din Târgu Mureș], *Ifjú Erdély* 13, 2 (1934): 19.

<sup>44</sup> *Declaratio Religionis Reformatorum in negotio Scholae Albensis templo Bathoreo consigno*, 8 aprilie 1702, nr. 3, p. 12, fond Consistoriu, Arhiva BRA. Primul semnatar al actului a fost iezuitul László Pál Baranyi SJ. Printre semnatarii se numără: Naláczi István, Bánffy György, Bethlen Sámuel, Barcsai Mihály, Teleki Mihály, Józika Imre, Bethlen Miklós, Bánffy Farkas, Wesselényi István, Inczédi György și consilierul gubernial Keresztesi Sámuel.

<sup>45</sup> *In negotio Scholae templo Bathoreo a református rendelkezhez*, condițiile consilierului regal Johann Friedrich Seeau, nr. 3, f. 2, fond Consistoriu, Arhiva BRA. Acesta a discutat cu comitele de Târnava, care reprezenta interesele reformate, cu administratorul Colegiului Reformat din Târgu Mureș, Samuel Bethlen (1663-1708), și cu profesorii din Aiud. A cerut transferul necondiționat al bisericii către Statusul catolic sau a sugerat perspectiva confiscării acesteia în numele împăratului. Vezi *Declaratio Religionis Reformatorum in negotio Scholae Albensis*, 8 aprilie 1702. *Bethlen Miklós Levelei*, II: „Mennyi fáradság, búsulás és bosszankodásom volt ugyanekkor a fejevári schóla kerti miatt.” [„Câtă oboseală, durere și supărare am avut în același timp din cauza grădinii școlii din Alba Iulia”]., 1256.

<sup>46</sup> *Declaratio Religionis Reformatorum in negotio Scholae Albensis*. 8 aprilie 1702, nr. IV/8, f. 12, subpunctul 9, fond Consistoriu, Arhiva BRA.

<sup>47</sup> Bod, *Smirnai Szent Polikárpus*, 146.

care privea neputincioasă<sup>48</sup>. La fel ca și în cazul unirii religioase a românilor, strategia de reocupare a clădirilor aflate în posesia reformatilor din cetate a fost pregătită de preotul iezuit László Pál Baranyi, dar executarea a fost lăsată pe seama armatei habsburgice. După 1703, școala reformată și-a putut continua activitatea în Colegiul nou (cazarma de geniști) și în biserica veche sau mare (catedrală). Speranța studentului reformat György Was ca „să înceteze odată cu lupta pentru opresiunea Bisericii”<sup>49</sup> s-a mai putut împlini doar în anii războiului pentru independență, sub protecția armatei curuților condusă de Francisc Rákóczy al II-lea (1703-1711).

*Colegiul în perioada războiului curuților: „Suntem aici ca într-un arest acceptabil și asediu” (1703-1711)*

În procesul intens de reocupare a clădirilor aflate în posesia reformatilor războiul de independență al curuților a însemnat, pentru Colegiu, un moment de respiro până în 1711. La 16 august 1703, trupele lui Francisc Rákóczy al II-lea ajunseseră deja în jurul orașului<sup>50</sup>. Lupta principelui pentru țară și libertate a adus noi speranțe pentru transilvăneni, dar și dezamăgiri pe măsură<sup>51</sup>. Situația militară a urbei s-a deteriorat cu adevărat abia după 18 septembrie 1703, când consilierul regal von Seeau, în calitate de președinte camerar al imperiului, a raportat că:

Comitetul camerar și Guvernul se află aici, la Alba Iulia, într-o poziție de nesuținut, iar inamicul este la numai 4 mile distanță. Problema principală este că Transilvania îi urăște pe germani și nu vorbește când vine vorba despre nimic altceva decât despre dorința de a se scutura de stăpânirea lor. Nimeni nu se supune, nimeni nu plătește impozite, soldații nu sunt plătiți.<sup>52</sup>

În același timp, în septembrie, el i-a invitat pe nobilii principatului să se retragă împreună cu armata austriacă la Sibiu, oraș fortificat în prealabil de Habsburgi<sup>53</sup>. În ciuda pericolului, Guvernul, care până atunci își stabilise sediul în Alba Iulia, nu s-a retras la Sibiu până în octombrie 1703, când căpitanul curuților István Guthi amenința efectiv cetatea. La 18 octombrie 1703, trupele lui Guthi cuceriseră deja Alba Iulia și l-au capturat pe căpitanul cetății Mihail Sava, care devenise și el curuț<sup>54</sup>. Văzând soarta schimbătoare a orașului părăsit de

<sup>48</sup> *Cessio Collegii Albensis sub conditionibus*, 21 iulie 1702, f. 1-5, Fond Consistoriu, Arhiva BRA; vezi cedarea Colegiului și condițiile predării din 21 iulie 1702, în Fabó, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára*, 275-279.

<sup>49</sup> „Was György naplója”, 349.

<sup>50</sup> Imets F. Jákó, „Kuruckori erdélyi események krónikája” [Cronica evenimentelor din Transilvania în timpul revoltei curuților], *Az Alsófehérvármegyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet 13 évkönyve* [Anuarul istoric, arheologic și al științelor naturii din Comitatul Alba nr. 13] (Gyulafehérvár, 1904): 5.

<sup>51</sup> „Református főiskola, teológiai akadémia és gimnázium” [Colegiul Reformat, Academia Teologică și Gimnaziul], *Iskolai értesítők* (Sárospatak, 1937): 212-213.

<sup>52</sup> Imets, „Kuruckori erdélyi események krónikája”, 6.

<sup>53</sup> *Ibidem*.

<sup>54</sup> Elekes Károly, „A Károlyfehérvári Egyházmegye és ezen egyházmegyébeni egyházak történelme” [Istoria protopopiatului Alba și a parohiilor din această dieceză], *Erdélyi ev. ref. Névkönyv*



dregători, Alba Iulia, sub conducerea căpitanului Mihail, s-a poziționat în războiul de independență de partea curuților. Curuții au fost interesați îndeosebi de organizarea la Alba Iulia (în 8 iulie 1704) a adunării stărilor generale în vederea alegerii principelui transilvănean, de transportul sării pe Mureș la Partos<sup>55</sup> și de ceremonia planificată de instalare a principelui, pentru care au întreprins o serie de reparații la clădirile princiare<sup>56</sup>. Nobilimea transilvăneană rezidentă la Sibiu a urmărit cu atenție distrugerile provocate de război comunităților și clădirilor reformate din Aiud și Alba Iulia. Evenimentele din războiul de independență condus de Francisc Rákóczi al II-lea (1703-1709) au divizat conducerea reformată, deoarece nobilimea și Consistoriul Reformat loial Habsburgilor s-a refugiat la Sibiu, în timp ce episcopul István Veszprémi (1637-1713)<sup>57</sup> și Colegiul din Alba Iulia – Sárospatak a rămas în Alba Iulia<sup>58</sup>. Unii dintre studenți au devenit curuți, în timp ce alții au fost angajați în activități pastorale printre nobilii reformați refugiați din Sibiu. Profesorul Kaposi a rămas în Alba Iulia. În 1705, brigadierul curuților, Dániel Jósika, a amenințat că va da foc Colegiului și locuințelor profesorilor, lucru pe care „domnul Kaposi spera că nu-l va face, deoarece toată biserica, colegiul și toate clădirile din oraș vor arde din cauza lui”<sup>59</sup>. Pragmatismul Colegiului, care a rămas loial împăratului, a urmărit să evite statutul de stigmatizare politică, deși serviciile liturgice din Sibiu erau extrem de politizate și critice la adresa imperialilor și nobilimii curtene. În acest sens, pastorația lui András Sebes Zilahi la Guberniul din Sibiu nu a putut fi una ușoară, deoarece a fost avertizat în mod repetat să nu facă politică în predicile sale, ci să „lase lumea de afară în pace”<sup>60</sup>. În 1706, după bătălia de la Jibou, soarta războiului părea să se întoarcă în favoarea Habsburgilor. Fiind amenințată și Alba Iulia de revenirea austriecilor, curuții au evacuat cărțile Colegiului. Cele provenite din Sárospatak și Alba Iulia au fost duse mai întâi la biserica ortodoxă din Zlatna, fiind inventariate într-un registru de István Naszályi, unul dintre ofițerii curuți ai generalului Mihály Károlyi, mai apoi de acolo au ajuns la Debrecen<sup>61</sup>. Considerăm

---

(Kolozsvar, 1863-65): 46.

<sup>55</sup> Bánkúti Imre, ed., *Az erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai 1705, 1707-1710* [Corespondență și documente ale Consiliului transilvănean 1705, 1707-1710] (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadása, 1985), 76, 79, 109-112, 121, 245. În documente sunt formulate instrucțiuni date ofițerului responsabil de transportul sării, Pósházi Pál.

<sup>56</sup> *Ibidem*, 125.

<sup>57</sup> A studiat la Franeker, Groningen, Leiden și Utrecht; vezi Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700* [Peregrinarea studenților transilvăneni în perioada modernă] [Fontes Rerum Scholasticorum IV] (Szegeed: József Attila Tudományegyetem, 1992), 267.

<sup>58</sup> Lukács Olga, *Biserica Reformată din Ardeal în a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (Cluj-Napoca: Limes, 2006), 58.

<sup>59</sup> „Az 1705 évi napló” [Jurnalul din 1705], în Wesselényi István, *Sanyarú világ* [O lume amară], vol. I-II (Bukarest: Kriterion Kiadó, 1983-1985), 622.

<sup>60</sup> *Ibidem*, 95, 115.

<sup>61</sup> Bán Imre, „Debreceni könyvjegyzék a Rákóczi-korból (Kisebb könyvjegyzékek)” [Catalogul cărților din Debrecin în epoca Rákóczi (Index al cărților mai mici)], *MKSz* 74, 1-4 (1955): 299-305.

că Zlatna, un important centru de exploatare a metalelor prețioase și a mercurului în Transilvania, trebuie să fi rămas în mâinile curuților, ceea ce explică traseul cel puțin interesant al transportului de carte universitară<sup>62</sup>. În ceea ce privește războiul, această perioadă a fost extrem de agitată pentru Colegiu, elevii săi fiind jefuiți atât de soldații austrieci (lobonți), cât și de cei maghiari (curuți):

Tineretul a suferit și el multe jafuri, atât de la curuți, cât și de la lobonți, pentru că într-o zi curuții au jefuit Colegiul, în timp ce mulți dintre studenți au fost prinși, scoțându-le pantalonii și cizmele, aceștia retrăgându-se a doua zi; mai apoi lobonții au lovit Colegiul și au luat togile studenților, care, după ce au parcurs două mile după ei, după multe cereri, au fost răscumpărate *pro ratione qualitatis*, unele cu 15 forinți, altele cu 12 forinți, 6 și unele cu 3 forinți<sup>63</sup>.

În plus, tânărul profesor al Colegiului, Samuel Kaposi, acuzat că este partizan al curuților, a fost arestat, spre oroarea studenților care-l îndrăgeau:

În anul 1708 și consecutiv în anii 1709 și 1710 a suferit multă mizerie profesorul Kaposi Samuel, ca și tineretul, căci l-au luat pe profesor (având reputație falsă în legătură cu curuții), unde (l-au dus) nu știu, acolo a fost *circiter* două sau patru săptămâni<sup>64</sup>.

În august 1707, consiliul orașului, care se aliase cu curuții, a fost dizolvat, deoarece trupele austriece s-au întors din nou în cetate. În 1710, după retragerea curuților, studenții reformați din cetate au devenit prizonieri ai armatei austriece:

Am primit ordin de la acest nou comandant să nu permit studenților mei să plece din oraș absolut deloc, pentru că generalul i-a făcut vinovați că poartă ciuma prin țară, din care rezultă că suntem aici ca într-un arest acceptabil și asediu<sup>65</sup>.

Închiderea studenților în cetate era însoțită și de înfometare. Kaposi a descris situația tragică a studențimii:

Altfel, dacă nu avem pâine și dacă nu ne lasă să cerem pâine, nu vom mai avea nevoie nici de ciumă, căci aici dacă nimeni nu ne va da pâine, atunci tineretul va muri de foame, sau cu totul (dacă va fi trimis) se va împrăștia. Atunci istoria noastră se va termina<sup>66</sup>.

Memoriile detaliate ale lui Kaposi trimise Consistoriului Reformat în 1711 atestă grava criză economică a Colegiului. În adresa trimisă nobilimii el se plânge că studenții nu au nici carne, nici grâu pentru pâine. Se temea că lipsa finanțării îi va determina pe profesori și studenți să părăsească școala<sup>67</sup>. La 25 mai

<sup>62</sup> Bánkúti, ed., *Az erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai*, 15.

<sup>63</sup> „Bányai Székely György emlékirata a sárospataki-gyulafehérvári kollégium vándorlásáról és meglepedéséről Vásárhelyen” [Memoriile lui György Székely Bányai despre migrația și așezarea Colegiului Sárospatak-Alba Iulia în Târgu-Mureș], în Tonk Sándor, ed., *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653-1848* [Elevi ai Colegiului Reformat din Târgu Mureș, 1653-1848] [Fontes Rerum Scholasticarum, VI] (Szeged: József Attila Tudományegyetem, 1994), 459.

<sup>64</sup> *Ibidem*.

<sup>65</sup> Scrisoarea lui Samuel Kaposi către László Bethlen, din Criș, fond Consistoriu, nr. 23/1710, Arhiva BRA.

<sup>66</sup> *Ibidem*.

<sup>67</sup> „1711. Kaposi Sámuelnek a konzisztóriumhoz intézett emlékirata” [1711. Memoriul lui Samuel

1711 războiul de independență a luat sfârșit. În același an s-a procedat la identificarea clădirilor rămase în proprietatea reformatilor, dintre care unele fuseseră deja predate catolicilor de către arhitectul și inginerul cetății Morando Visconti. Conform hărții sale din 1711, iezuiții (proprietarii Colegiului vechi, bisericii Báthory și grădinii colegiului) au fost vecinii reformatilor (care dețineau Colegiul nou și catedrala, la acel moment încă în posesia lor). Această hartă este un document rar și valoros al coexistenței studenților reformați (inclusiv a celor din Sárospatak) și catolici din Cetate, o hartă tributară încă anului 1711, care în scurt timp avea să fie modificată<sup>68</sup>.

*Aproape de sfârșit: ocuparea casei Bisterfeld, a Colegiului nou și a catedralei (biserica veche), între 15 februarie 1715 - 26 martie 1716: „Un asemenea foc nu se oprește acolo unde începe.”*

După ce Habsburgii și-au consolidat poziția în Transilvania, simultan cu construcția cetății din Alba Iulia a început socoteala finală privind expulzarea comunității reformate și a Colegiului din urbe. Potrivit unei consemnări a istoricului Péter Bod, Stephan Steinville († 1720), generalul armatelor transilvănene, a amenințat încă din 1715 Consistoriul Reformat, că „Majestatea Sa vrea să construiască o fortăreață în care niciun maghiar, în afara ordinului nobilimii, nu va avea voie să trăiască”<sup>69</sup>. Între 1713 și 1716, Colegiul nou, casele episcopale, cele ale profesorilor și catedrala au ajuns în proprietatea Bisericii catolice sau a armatei. Constructorii cetății din Alba Iulia aveau un triplu obiectiv: să asigure reinstalarea episcopului romano-catolic în oraș, să ocupe „vechea biserică” de la reformați și să obțină clădirea Colegiului Alba Iulia – Sárospatak. Colegiul a păstrat în proprietate Colegiul nou Apafi-Bethlen (în prezent cazarmă de geniu), lângă poarta medievală Sf. Gheorghe, separată de proprietățile private de ulița Sașilor. Alături de acestea se afla grădina din fața porții Sf. Gheorghe a cetății, care fusese proprietatea profesorului Bisterfeld și care era folosită de profesorii colegiului. Sentimentul că istoria Colegiului reformat se va sfârși la Alba Iulia nu a fost unul neîntemeiat. La 23 octombrie 1711 profesorul János Berzétei († 23 octombrie 1713) s-a plâns cu amărăciune curatorului colegiului, László Teleki de Sic, despre ocuparea de către armată a fostei moșii Bisterfeld. În opinia sa, confiscarea prin forță a terenului deținut exclusiv de reformați a fost un semn că „în acest fel poate fi ocupată și biserică noastră”, pentru că „un astfel de foc nu se oprește acolo unde începe”<sup>70</sup>. În 1713 István Kolosvári a devenit episcop al reformatilor transilvăneni. Locuința sa era casa parohială din Cetate, fosta casă Ghillányi, situată între Colegiul nou și Biserica Báthory<sup>71</sup>. În 1714 a început construcția impunătoarei fortărețe baroce din Alba Iulia, de tip Vauban,

Kaposi către Consistoriu], în Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, I, 67.

<sup>68</sup> Kovács, „Egy kőhajításnyira kollégiumunktól és templomunktól, 9-10.

<sup>69</sup> Bod, *Smirnai Szent Polikárpus*, 159.

<sup>70</sup> Scrisoarea lui János Berzétei către László Teleki, fond Consistoriu, nr. 80/1711, Arhiva BRA.

<sup>71</sup> Bod, *Smirnai Szent Polikárpus*, 128.

pe baza planurilor lui Morando Visconti, care a durat până în 1738. Distanța față de zidurile cetății a fost un laitmotiv, o scuză și o oportunitate pentru a-i îndepărta definitiv pe reformați. Odată începută construcția cetății, s-a instaurat starea de panică printre studenții reformați, care simțeau amenințarea expulzării forțate. Acest lucru a fost resimțit cel mai pregnant de familia episcopului. În 1714, fiul episcopului, student al Colegiului, a fost cel care i-a alungat din grădina școlii pe ciobanii care pășteau în zona interzisă și i-a bătut crunt pe unii dintre aceștia, chiar în fața inginerului italian Morando Visconti, care a proiectat și supravegheat construcția:

Există o grădină pentru Colegiu în fața porții Sf. Gheorghe, iar într-o parte a acesteia este un fel de groapă cu iarbă, unde uneori ne legam caii, în care erau niște slugi, ciobani de oi și de alte vite; și fiul meu, văzându-i pe studenți, a ieșit cu ei, și fiul meu a început să-i bată pe ciobani, și au venit nevestele ciobanilor și alte femei și voiau să scoată oile afară, iar fiul meu voia să le scoată afară din locul interzis păscutului, așa cum se obișnuia să le scoată din stână. Și s-a întâmplat că, după discuția în contradictoriu din ce în ce mai gravă, fiul meu a lovit cu toiagul atât pe slugi, cât și pe femei, și mai ales pe cea denumită Rácza a lovit-o foarte tare, scuipând sânge, și a rănit-o cu toiagul, și toate oile erau cu slugile, iar lângă ei era domnia sa Morando. Femeia și-a trimis fiica la domnia sa, comandantul, care a venit la mine acasă cu soldații garnizoanei, au intrat în curte, l-au chemat pe fiul meu la discuții; el a ieșit afară și a așteptat garda de la miezul nopții, iar acum se află în cetatea interioară, în detenția garnizoanei<sup>72</sup>.

Din cauza acestei întâmplări, generalul Steinville a vrut să-i aresteze pe studenți – care simțeau că școala lor este în pericol datorită construcției din apropiere. Episcopul s-a opus arestării studenților. O plângere a prezbiteriului reformat a făcut cunoscută înrăutățirea situației școlii reformate, pe măsură ce construcția cetății avansa. Suspiciunile reformaților, care se temeau de expulzare, nu erau nefondate. Comandantul cetății, Steinville, a cerut predarea casei parohiale a defunctului profesor Berzétei din Alba Iulia, în care locuia văduva lui, deoarece „dorea ca cetatea să fie fortificată, obiectiv pentru care trebuie adusă aici multă armată”. Văduvei i s-a „ordonat de către doi ofițeri să se mute de acolo, pentru că altfel o vor da afară”, moment în care văduva Mária Fogarasi s-a mutat la Aiud. La 28 martie 1714, reformații, strămutați deja din Cetate în Orașul de Jos, i-au cerut prim-curatorului Colegiului, Mihály Teleki, să „imunizeze”, adică să protejeze Colegiul și casele profesoriale rămase în proprietatea reformaților<sup>73</sup>.

Agravarea continuă a situației locative a reformaților din Cetate este ilustrată și de episodul ce l-a avut ca protagonist pe István Kolozsvári, care, abia ales episcop, a fost nevoit să părăsească Cetatea. În cele din urmă, Steinville i-a cerut episcopului să predea armatei biserica, Colegiul nou și casa sa de locuit, promițând în schimb 1.500 de forinți pentru case, cu mențiunea că un Colegiu și

<sup>72</sup> Scrisoarea lui István Kolozsvári, fond Consistoriu, nr. 40/1714, f. 2, Arhiva BRA.

<sup>73</sup> Fond Consistoriu, nr. 6/1714, f. 2, Arhiva BRA.

o biserică pentru reformați vor fi construite în altă parte a orașului. Generalul a răspândit aceste informații și prin foi volante împrăștiate pe teritoriul Cetății, dar a adăugat că, dacă acest lucru nu se va întâmpla, atunci „Majestatea Sa nu va discuta blând cu supușii săi”<sup>74</sup>. Cu ocazia invocării documentelor care au stat la baza cedării clădirilor, episcopul István Kolozsvári a menționat că acestea au fost ocupate conform planului părintelui iezuit László Pál Baranyi. Pentru a preveni ocuparea clădirilor de către armată, o delegație formată din doi membri ai Consistoriului Reformat (József Teleki de Sic și Péter Toroczky) au înmănat memorii și petiții generalului Steinvill<sup>75</sup>, agentului reformat din Viena<sup>76</sup>, Zsigmond Tarczali, și însuși împăratului, cerând clarificarea situației tensionate din Alba Iulia<sup>77</sup>. Disperarea cetățenilor reformați din Alba Iulia s-a răspândit mai întâi la Sibiu și de acolo, cu ajutorul nobilimii, la Viena. Motivul nu a fost doar confiscarea clădirilor profesorilor și celor ale clericilor reformați, ci și faptul că edificiul Colegiului nou (construit pe cheltuiala lui Gabriel Bethlen și pe un teren cumpărat de acesta), biserica veche (catedrala) și casa episcopului erau, de asemenea, în curs de expropriere militară și ecleziastică. Probabil că petiția a avut un oarecare efect, pentru că, în Consiliul de Miniștri de la Viena din 1715, s-a discutat despre acele clădiri ale Cetății care se aflau încă în proprietatea protestanților. Episcopul romano-catolic Mártonffy a condiționat revenirea sa la Alba Iulia de transferul reformatorilor în alte locații.

Dintre toate clădirile deținute în Alba Iulia, soarta bisericii vechi (a catedralei) a fost una dintre cele mai sensibile probleme. În 1604, principele Ștefan Bocskai hotărâse utilizarea vechii biserici exclusiv de către confesiunea reformată. Această decizie a încetat să-și producă efectul în februarie 1715, cu ocazia redobândirii catedralei de către romano-catolici<sup>78</sup>. Evenimentul este descris în Anuarul Societății Iezuite din 1715 (*Annuae Residentiae Societatis Jesu Albae Carolinae 1715: de accepto a Calvinisticis templo Cathedrali, et de introductione episcopi*), în care iezuiții relatează că, prin decretul din 1715 al generalului Stephan Steinvill, catolicii au reintrat în posesia catedralei din *Alba Carolina*. La 15 februarie 1715, cu sprijinul guvernatorului Sigismund Kornis și al episcopului György Martonffy, căpitanul Degler a cerut cheile de la un profesor al Colegiului, care l-a trimis pe ofițerul solicitant la preotul paroh al bisericii, motivând că el trebuie să aibă grijă de studenți<sup>79</sup>. Întrucât populația civilă fusese

<sup>74</sup> Bod, *Smirnai Szent Polikárpus*, 159.

<sup>75</sup> Fond Consistoriu, nr. 6/e/1714, din 2 mai 1714, f. 4, Arhiva BRA.

<sup>76</sup> Fond Consistoriu, nr. 6/b/1714, din 26 aprilie 1714, f. 4, Arhiva BRA.

<sup>77</sup> Vezi „Az Erdélyi Fő Curátorok Római Császár ó Felségéhez illyen Supplicatiót attak” [Guvernatorii generali ai Transilvaniei au dat Majestății Sale Împăratul Roman o astfel de cerere], *ibidem*.

<sup>78</sup> Kovács, „A gyulafehérvári székesegyház átváltozása (1565-1715)”, 17.

<sup>79</sup> Mályusz Elemér, *Magyarország története a felvilágosodás korában* [Istoria Ungariei în epoca Iluminismului] (Budapest: Osiris, 2002), 203.

evacuată în Orașul de Jos în 1714, căpitanul s-a dus la parohul bisericii, care locuia deja acolo, și i-a ordonat să-i predea deîndată cheile catedralei. În ceea ce privește utilizarea bisericii vechi, căpitanul cetății, invocând principiul *pars maior*, a susținut că cetatea era locuită în majoritate de catolici și, prin urmare, era dreptul noii majorități confesionale (formată din clerici și soldați) să folosească catedrala până atunci reformată. Din acel moment reformații strămutați în Orașul de Jos au fost împiedicați să mai folosească biserica, dar și studenții și-au pierdut accesul în lăcașul de cult folosit până atunci inclusiv în scopuri academice. Cheile catedralei au fost înmânate episcopului romano-catolic de către un preot franciscan și un funcționar. Episcopul a resfințit catedrala în 16 februarie 1715, fiind în prealabil curățată de mobilierul reformat și reamenajată. O caracteristică interesantă a slujbei de resfințire a catedralei a fost faptul că, pentru a sublinia noua majoritate catolică din Cetate, la slujbă a participat și clerul român unit și protopopii, care au fost salutați atât în română, cât și în maghiară<sup>80</sup>. Tinerii din biserică erau exclusiv studenți ai colegiului iezuit.

Redobândirea bisericii vechi a provocat nemulțumire în Dietă, după care Steinville a promis că va căuta o compensare echitabilă pentru pierderea proprietății, care să fie oferită reformaților din partea Trezoreriei imperiale. Acest lucru a fost realizat prin donarea către reformați a unui teren pentru parohie, biserică și cimitir în apropierea pieței centrale din Orașul de Jos, iar construcția bisericii acestora a fost aprobată în 1758 de către Maria Tereza. După ce problema catedralei a fost soluționată, ultima clădire din Cetate care a mai rămas în proprietatea reformaților a fost Colegiul nou. Cum nu se putea pretinde faptul că aceasta a fost o instituție secularizată de la romano-catolici, a trebuit să se elaboreze o altă strategie de preluare. Acest plan, elaborat în 1716, a constat în invocarea intereselor de stat și a importanței strategice a cetății. La 28 februarie 1716, András Zilahi († 1719)<sup>81</sup> – profesor al Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak, în *Declaratio Collegii et templi Albensis*<sup>82</sup>, a prezentat Consistoriului Reformat o descriere detaliată a ultimei proprietăți care urma să fie transferată armatei, „clădirea mare și vastă a Colegiului, cu întindere la est și la sud de locul gol din spatele porților boltite, cu Auditoriu și cu Bibliotecă”, dar a relatat și despre investițiile pierdute și despre bunurile care au rămas vremelnice încă în proprietatea reformaților<sup>83</sup>. Ceea ce este interesant în această descriere este faptul

---

<sup>80</sup> „Dum vero poparum verbi subiisset, episcopus unus e clero walachico lingua sua vernacula salutationem orditur raro admodum walachico exemplo, ut pote qui e memoria nihil sed ex, charta dicere consueverunt, tandem conneinentibus omnibus popis illsmo ac rdsmo aplausum est”, în Elekes, „A károlyfehérvári egyházmegye”, 48-52.

<sup>81</sup> Szabó, Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*, 23.

<sup>82</sup> *Declaratio collegii et templi Albensis*, scrisoarea profesorului András Zilahi către secretarul gubernial András Szentkereszti, 28 februarie 1716, *Chartophylatium Transsilvanicum*, fasc. 7, nr. 12, colecția Kemény Sámuel, ms. 3/X (*Religiosa*), p. 3, BARFCN.

<sup>83</sup> Fond Consistoriu, nr. 5/1716, f. 3, Arhiva BRA.

că ea face amintire despre lucrările de renovare efectuate la catedrală în perioada în care aceasta a fost proprietatea reformaților. Din cauza unicității acestei descrieri, avem câteva detalii unice referitoare la renovarea catedralei din Alba Iulia: în 1713 au fost efectuate reparații ale acoperișului, necesare datorită infiltrațiilor, după ce în 1671 fusese reparat turnul catedralei, avariat de tătari (în 1658) și fuseseră adăugate stele (sfere tip stea reformate) aurite în locul crucii (ultima de acest gen a fost așezată în 1702 de către Consistoriul reformat). El menționează că orologiul din catedrală a fost reparat de generalul Steinville. Colegiul avea trei pivnițe, o brutărie și două clădiri de piatră, întreaga incintă fiind înconjurată de un gard de piatră care, în 1716, era completat ici și colo cu gard de lemn, din cauza distrugerilor survenite în timp. Inventarul, întocmit cu puțin timp înainte de procesul de predare-primire, indica și nerăbdarea reformată, provocată de tensiunea retrocedării, afișată prin întrebări retorice despre momentul tragic al despărțirii de Cetate:

Cât mai repede să se pună lucrurile la punct! Este martie deja, lucrările încep, ne temem că vom fi alungați de aici și atunci unde ne vom duce?<sup>84</sup>.

Importanța strategică a cetății a fost deci motivul invocat, prin care, între ultimele instituții, a fost forțat să plece și Colegiul reformat. Expulzarea studenților reformați a mers mână în mână cu construcția cetății bastionare. Urmare a acestei decizii, la 26 martie 1716 Colegiul și-a pierdut și ultima clădire, construită de Gabriel Bethlen și Mihai Apafi.

Începând cu 1715, după expulzarea protestanților din Cetate, episcopul romano-catolic al Transilvaniei, exilat din oraș în timpul Reformei, s-a reîntors la Alba Iulia. Aici a reintrat în posesia unei părți din fostul palat episcopal (al principelui), a colegiului vechi și a catedralei<sup>85</sup>. Prețul revenirii a presupus însă un alt exil, de data aceasta cel al Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak și cel al instituției episcopale reformate, fără a menționa pierderile parohiale. În ceea ce privește partea reformată, în plângerile încă acute în 1731 față de încălcările unor drepturi profesionale nu se mai menționează situația din Cetatea Alba Carolina, semn că existența reformaților în Cetate devenise deja istorie<sup>86</sup>.

<sup>84</sup> *Ibidem*, f. 2.

<sup>85</sup> „Előszó” [Prefață], în Diósi, Marton, ed., *Catholice Reformare*, p. 7.

<sup>86</sup> În 1731, ordinea protestante și-au enumerat în detaliu nemulțumirile, inclusiv expulzarea colegiului și confiscarea bisericii: „*Templum majus cathedralo Albae-Carolinensis una cum eam panis et horologio, cura et impensis principum reformatae religionis comparatis, necnon parochiis ac residentia collegii ibidem fundati amplissima, studiosorumque celebris frequentia detrusa est in exilium per generalem ejus temporis commendantem, comitem a Steinville, consentiente quidem quoad cessionem Reformatorum statu erga oblatam per antedictum generalem ejus temporis commendantem splendidis promissis bonificationem, quae tamen in hoc usque tempus non praestita effecta caret et fidem promissorum expectat. Templum borbandiense in comitatu albensi Transylvaniae, etc.*”, în Fabó, ed., *A Magyar és Erdélyországi mindkét vallású evangélikusok okmánytára*, 297.

*Raporturile cu Colegiile din Debrecen, Aiud, Sárospatak și Făgăraș*

Pe parcursul exilului studenților din Sárospatak, colegiile reformate, fie din Ungaria, fie din Transilvania, au funcționat ca instituții de sprijin, având în vedere interesul comun al protestanților. În perioada exilului timpuriu, renumitul Colegiu din Debrecen, aflat în apropierea celui din Sárospatak, a fost primul care i-a oferit ajutor. După expulzarea din Sárospatak, Colegiul din Debrecen i-a găzduit pe studenții din Sárospatak timp de un an<sup>87</sup>. Colegiul din Aiud funcționa în oraș încă din 1662, din ordinul lui Apafi. Fostele așezăminte educaționale din Alba Iulia au fost restaurate în mare parte până în 1672, dar erau doar parțial folosite. Alba Iulia, deși părea o locație îndepărtată, a devenit ideală pentru cei din Sárospatak, mai ales datorită contextului politic și faptului că principele se erija în apărătorul tuturor reformatilor prigoniți din Ungaria. Cu toate acestea, apropierea Colegiului de cel din Aiud a însemnat concurență. Ceea ce a divizat societatea ecleziastică din Transilvania a fost în primul rând spiritualitatea reformată diferită pe care o reprezentau Colegiile. Aiudul reprezenta teologia carteziană, considerată progresistă, în timp ce profesorii din Patak și, mai târziu, din Alba Iulia, erau reprezentanți ai voetianismului aristotelic<sup>88</sup>. De fapt, tocmai de importanța păstrării echilibrului între factorii de guvernare bisericești se temeau contestatarii curentelor teologice.

În Transilvania, chiar în Colegiile celor două orașe vecine, Alba Iulia și Aiud, dezbateră teologică protestantă efervescentă din Țările de Jos și-a putut măsura pe deplin eficacitatea și influența<sup>89</sup>. În această dezbateră, lumea academică provenită din Sárospatak a luat partea principesei, care îi favoriza. Profesorul din Patak, János Pósházi, cu o capacitate de convingere fenomenală, a devenit liderul incontestabil al celor din Alba Iulia<sup>90</sup>. Prin urmare, s-a erijat în vârful de lance al ideilor teologice conservatoare, susținute și de principesa Anna Bornemissza. Cea mai aprinsă reacție a fost provocată de dezbateră teologică dintre Pósházi și Márton Dézsi, la început verbală, mai apoi epistolară și în final publicistică, concretizată în editarea unor volume polemice<sup>91</sup>. Disputa a fost rezolvată în

<sup>87</sup> Erdélyi János, ed., *A Sárospataki Ref. Főiskola háromszázados ünnepe. Július 8-án 1860* [Sărbătorirea tricentenarului Colegiului Reformat din Sárospatak, 8 iulie 1860] (Sárospatak, 1860), 106; apud Benke György, „A debreceni és a sárospataki református kollégium kapcsolata” [Relația dintre Colegiul Reformat din Debrecen și Colegiul Reformat din Sárospatak], în *Széphalom a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. História és Hagymány* [Széphalom, Anuarul Societății Kazinczy Ferenc. Istorie și tradiție] 23 (2013), 189-191.

<sup>88</sup> Béla Mester, „Hungarian Cartesians in the Mirror of the Historiographical Narratives”, în *Hung. philos. rev.* 59, 2 (2015): 125-139.

<sup>89</sup> „A coccejánus enyedi főiskola” [Colegiul Coccejan din Aiud], în Koltay-Kastner Jenő, „Tótfalusi Kis Miklós Coccejanizmusa” [Cocceianismul lui Kis Miklós Tótfalusi], *ItK* 58, 3 (1954), 284-285.

<sup>90</sup> Makkai Ernő, *Pósházi János élete és filozófiája* [Viața și filosofia lui János Pósházi] (Kolozsvár: Minerva, 1942) [Universitas Francisco-Josephina, Acta philosophica].

<sup>91</sup> „Summája a Pósházi Syllabusára való replicának Dézsi Mártontól, 1684” [Însumarea replicii lui



cadrul unei ședințe sinodale (Sinodul de la Iernut, din 21 august 1680, dublat de discuțiile din cadrul Consiliului princiar<sup>92</sup>. Subiectul cel mai arzător a fost reprezentarea laicilor (presbiterilor) în adunările centrale sau parohiale. Prima adunare mixtă (*mixta congregatio*, presbiteriu) a avut loc la Alba Iulia între 2 și 4 mai 1668. Ordonată de Apafi, ea a reunit un număr egal de reprezentanți ai nobilimii și clerului. Profesorii de la Sárospatak au participat la dezbaterile despre reprezentarea în forurile de conducere ale Bisericii reformate încă de la sosirea lor în Alba Iulia.

La început, în anul 1673, cazul lui János Nadányi, profesor la Colegiul din Aiud, a provocat tensiuni în viața Bisericii reformate din Transilvania. Nadányi a luat partea lui Pósaquí și Buzinkai, ambii profesori ai Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak, care au atacat vehement noua spiritualitate europeană în contextul disputei despre cocceianism (cartezianism) de la Sinodul din Iernut. Majoritatea studenților din Colegiul aiudean au luat însă apărarea profesorilor lor cartezieni Márton Dézsi și Pál Csernátoni, care erau judecați în cadrul sinodului. În ciuda impopularității lui Nadányi, acesta a contat pe sprijinul principesei Anna Bornemissza. Implicându-se în dezbateri, la 27 septembrie 1673, Apafi i-a convocat la Alba Iulia pe conducătorii ecleziastici și laici ai Colegiului din Aiud, pentru a soluționa definitiv disputa teologică, dimpreună cu cei trei profesori interesați în dezbateri. Comunitatea ecleziastică se temea din cauza pierderii autorității și autonomiei în cadrul grupurilor mixte (laice și ecleziastice) care se formaseră. Principele a încredințat rezolvarea acestei chestiuni consilierilor săi principali, conții János Bethlen, Farkas Bethlen și Boldizsár Macskási. La 20 decembrie 1673, Consiliul nobiliar de Administrație al Bisericii Reformate s-a întrunit la Aiud și a condamnat toate inovațiile aduse de discipolii cocceianismului, dar nu a luat o decizie în cazul profesorului Nadányi. Chestiunea a fost înaintată unui comitet format din clerici calificați, inspectori școlari și nobili, precum și episcopului reformat Gáspár Tiszabecsi. Comitetul s-a reunit în martie 1674 și a lăudat activitatea lui János Nadányi, dar tensiunea dintre cele două perspective teologice nu s-a stins. La 12 iunie 1674, principele i-a convocat din nou la Alba Iulia pe profesorii colegiilor și reprezentanții studențimii. Pentru a-i liniști pe nobili, care se temeau pentru poziția lor de reprezentare în organismele de conducere ale Bisericii, principele Mihai Apafi a rămas doar mediator al treburilor bisericesti și nu și-a depășit autoritatea de patron suprem laic. Poziția sa mediatoare a eliminat amenințarea dominanței princiare la adresa

---

Márton Dézsi din 1684 dată la Syllabusul lui Pósaquí], colecția P. Szathmári Károly, nr. I/40, fond E, Arhiva Istorică a Colegiului Reformat din Aiud (în continuare: Arhiva Istorică a CRA).

<sup>92</sup> „Apafi Mihály kiadványa, melyben a helvét hitvallást követő radnóti zsinat és a fejedelem által közölt végzése Dézsi, Pataki tanárok és Hunyadi Pál ügyében megerősítettnek” [Publicația lui Mihály Apafi, în care se confirmă Sinodul din Iernut care urmează Crezul Helvetic și decretul principelui în cazurile profesorilor Dézsi, Pataki și Pavel Hunyadi], 1680, colecția P. Szathmári Károly, nr. I/35, fond E, Arhiva Istorică a CRA.

instituționalizării sistemului mixt de guvernare, format din clerici și laici (nobilime)<sup>93</sup>.

O altă problemă a competiției cu Colegiul din Aiud a fost faptul că, atât problema locativă a Colegiului aiudean, cât și stabilirea celor din Sárospatak la Alba Iulia erau considerate ca fiind temporare. După alegerea lui Nicolae Bethlen în poziția de curator principal al Bisericii, problema cea mai stringentă a devenit, în martie 1682, împărțirea averilor donate Bisericii și episcopului Csulai de către arendatorul principal al Principatului, Gergely Ghillányi. Avera bisericească trebuia împărțită între Biserică și colegii. Punerea în ordine a veniturilor bisericești a devenit o problemă din ce în ce mai presantă. Extinderea clădirilor Colegiului era costisitoare, fiind astfel necesară și o decizie cu privire la utilizarea dobânzilor de la activele bisericești date împrumut. Administratorii Colegiului reformat din Aiud au înaintat Consiliului princiar proiectul soluționării acestor probleme. Consiliul a găsit momentul oportun pentru convocarea unei ședințe comune a colegiilor înainte de a se lua o decizie finală. La această ședință au fost luate decizii importante privind viitorul Bisericii Reformate și al colegiilor reformate. Jurnalul lui György Wass a păstrat informații prețioase despre această întâlnire. Potrivit acestuia, diferențele dintre partidele transilvănene și-au pus amprenta și asupra întâlnirii. Întrebarea de fond era dacă *Collegium Academicum* fondat de Gabriel Bethlen ar trebui să rămână în continuare la Aiud, sau să se întoarcă la Alba Iulia. Aceasta presupunea însă reîntoarcerea celor din Patak în Ungaria sau integrarea lor în structurile Colegiului aiudean. Dintre cei prezenți, Nicolae Bethlen, Mihály Barcsai, Pál Bethlen, György Wass și majoritatea preoților au votat în favoarea rămânerii Colegiului la Aiud. Episcopul Mihály Tofeus, Mihály Teleki, Gergely Bethlen, Elek Bethlen și János Sóti, protopopul de la Dej, au votat în favoarea mutării colegiului înapoi la Alba Iulia<sup>94</sup>. Cele două runde de vot au dus la formarea unei majorități a aceluia care au votat în cele din urmă în favoarea reîntoarcerii Colegiului Bethlen de la Aiud la Alba Iulia<sup>95</sup>, ceea ce a făcut ca șederea Colegiului din Sárospatak la Alba Iulia să fie una temporară. În cele din urmă, climatul politic nefavorabil dictat de Habsburgi nu a permis întoarcerea Colegiului din Aiud la Alba Iulia, cealaltă instituție educațională sosită din Sárospatak primind un moment de respiro, până când a fost și ea alungată din Cetate.

Asemenea Colegiului Bethlen din Aiud, Colegiul din Alba Iulia – Sárospatak a încercat să dezvolte o rețea de școli primare, denumite *particulae*. Acestea erau subordonate față de Colegiile mamă, dar funcționau ca școli pregătitoare pentru instituțiile care le administrau. Datorită amabilității

<sup>93</sup> Albert András, „Gróf Bethlen Miklós (1642-1716) és a 17. századi erdélyi protestantizmus” [Contele Miklós Bethlen (1642-1716) și protestantismul transilvănean din secolul al XVII-lea], *Theol. Sz. L.*, 3 (2007): 165-166.

<sup>94</sup> *Ibidem*, 167.

<sup>95</sup> Nagy, ed., *Czegei Wass György és Was László naplói 1659-1739*, 26.

principesei Anna Bornemissza, care administra moșia princiară a Făgărașului, Colegiul din Alba Iulia a preluat din mers conducerea particulei reformate din oraș de la cei din Aiud. Făgărașul împărțea funcția de reședință a principelui și familiei sale cu Alba Iulia. După ce colegiul din Alba Iulia – Sárospatak și-a început activitatea, particula de la Făgăraș a intrat, până la 1716, în sfera de interes a studențimii din Alba Iulia. Consolidarea școlii din Făgăraș a avut drept consecință revigorarea sistemului de școli-particule din Transilvania, care au fost administrate de colegiile-mamă; Aiudul deținea școlile din Baia Sprie, Orăștie, Cluj, Târgu Mureș, Alba Iulia și Făgăraș. Dezvoltarea instituțiilor școlare a fost însoțită de intenția ca, în timp, și particulele să dobândească un statut academic (cel de *Gymnasium illustre*). Rectorii școlii din Făgăraș au fost selectați mai ales dintre absolvenții Colegiului-mamă din Alba Iulia, ceea ce indică clar faptul că cei din Sárospatak au fost implicați imediat după sosire în conducerea și dezvoltarea școlilor particule din Transilvania. Funcția de rector școlar al unei particule reprezenta un statut temporar, provizoriu, pentru acei studenți eminenți care se pregăteau spre a deveni preoți sau aveau posibilitatea peregrinării academice în străinătate.

Convocarea de către principele Mihai Apafi a adunării mixte de la Alba Iulia din 3 octombrie 1671 presupunea și prezența rectorilor afiliați unor particule, printre care și rectorul școlii din Făgăraș. Acest fapt dovedește importanța și recunoașterea școlii administrate în principal de albaiulieni. După 1672, magistrații localității și conducerea parohiei reformate din Făgăraș, în probleme de învățământ, s-au adresat cel mai adesea școlii din Alba Iulia – Sárospatak pentru numirea rectorilor. Școala din Făgăraș poate fi deci considerată o particulă a Colegiului Academic Bethlen din Alba Iulia – Aiud (înainte de 1672), iar după 1672 a nou împământenitului Colegiu din Alba Iulia – Sárospatak. Până în 1672, Aiudul a dat 15 rectori particulei reformate din Făgăraș, în timp ce după anul 1672, 11 dintre cei 15 rectori ai instituției au aparținut Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak. Dintre cei 33 de învățători, se știe că 23 au studiat la Colegiul din Alba Iulia<sup>96</sup>.

#### Rectorii Colegiului Alba Iulia - Sárospatak din Făgăraș

Nr.	Nume	Perioada	Data înscrierii la Colegiu
1	Mihály P. Szentgyörgyi	după 1 mai 1701 - ianuarie 1703	Semnătură din 1691, rector de Szerencs, aulic al baronului Mátyás Andrásy, decedat în 1729.

<sup>96</sup> Vezi Fejér Tamás, „A fogarasi partikuláris iskola fejedelemség kori rektorai” [Rectorii particulei din Făgăraș în timpul Principatului], *EM LXXII*, 3-4 (2010): 106-144. Tabelul a fost realizat cu ajutorul datelor publicate de Fejér.

BOTOND KUND GUDOR

2	[Egres] Mihály N. Pataki	6 iulie 1689 - 1 iulie 1693	Semnătură din 15 mai 1682.
3	David Miskolci	1 iulie 1687 - 6 iulie 1689	Semnătură din 28 iunie 1684, preceptor al clasei de poetică, inițiator de legi școlare și întocmitor al unor liste de elevi, după 1687 pleacă la Gönc (Ungaria), apoi funcționează ca rector la Léva (Levice, astăzi în Slovacia) și ca protopop la Ungvár (astăzi Ujgorod, în Ucraina).
4	P[ap] György Selleyei	5 iulie 1685 - 1 iulie 1687	Născut în 1660, semnătură din 23 octombrie 1680, preceptor al elevilor din clasele de gramatică, merge la Gönc în 1687, paroh la Erdőhorváti, înregistrat între 1700-1702 la Oxford, Leiden, Frankfurt am Oder, Franeker. Preot paroh în Zemplén, a murit în 1710.
5	György P. Sz(ent)miklósi	1 iunie 1682 - 26 iunie 1683	Semnătură din 7 iunie 1673, paroh la Lujerdea (Hunedoara). În 1683 a fost capelan de curte al lui Mihály Teleki, iar în 1686 a fost numit capelan de Chioar, cu sprijinul căpitanului general Teleki.
6	Márton Pap Ikafalvi	3 iunie 1680 - 1 iunie 1682	Semnătură din 11 iunie 1674, preceptor al clasei de etimologie, apoi senior. Preot în Drașov și Vurpăr (Alba).
7	István Szekeresi	23 mai 1672 - 6 mai 1674	A semnat în 31 ianuarie 1668, a fost senior între aprilie 1671 și noiembrie 1672 și s-a căsătorit cu Sara Bihari din Făgăraș în mai 1674. L-a cunoscut preotul secund în Făgăraș. A fost preot în Alba Iulia și mai târziu în Șard (Alba) <sup>97</sup> .

<sup>97</sup> „Stephanus Eőr Szekeresi. Anno 1668. die ultimo Ianuarii. Senior in disturbio funesto Patachini itemque Albae. Ductus Fogarasinum ad rectoriam. Ibidem pastor accepissimus et tandem pastori Albensi.” Vezi Hőrcsik, *A Sárospataki Református Kollégium diákjai*, 108, și Koncz, *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*, 115-116, 175.

### *Patronii ai Colegiului*

Patronii care i-au sprijinit pe profesori și lucrările de construcție a Colegiului din Alba Iulia au jucat un rol de pionierat în susținerea funcționării unei școli cu puține resurse materiale. Sprijinindu-i pe protestanții persecutați, Mihai Apafi a considerat că patronajul Colegiului este o datorie princiară înainte de toate<sup>98</sup>. Chiar înainte de a fi alungați din Ungaria, principele emisese o rezoluție la Sibiu, în vederea asigurării unui sprijin pentru Colegiul din Sárospatak<sup>99</sup>. El a avut grijă de profesori și studenți, oferindu-le un venit anual din minele de sare ale Transilvaniei și din alte proprietăți de stat. Profesorii János Pósházi și Mihály Buzinkai au primit o indemnizație anuală de 100 de forinți pentru activitatea lor didactică<sup>100</sup>. Apafi a numit administratori pentru a conduce Colegiul și, de asemenea, a oferit un sprijin financiar însemnat pentru studenții refugiați la Alba Iulia<sup>101</sup>. A fost extrem de atent la calitatea educației din Alba Iulia. A luat o decizie ce privea deopotrivă școala elementară din Alba Iulia și Colegiul din Patak: „a făcut o înțelegere (1686) ca cele două școli să fie una și aceeași, fiecare condusă de un senior separat”<sup>102</sup>. Această decizie a fost facilitată și de sfatul episcopului reformat Péter Kovásznai care i-a sugerat consilierului Mihály Teleki ca în fruntea școlii să fie numiți conform obiceiului transilvănean curatori competenți pentru a conduce, școala astfel nou formată<sup>103</sup>. Începând din 1670, administrația și reprezentarea școlii a fost asigurată de „curatorii politici principali” împreună cu „curatorii bisericești”, adică de un consiliu de administrare mixt, format pe ideea de paritate laică și ecleziastică<sup>104</sup>. Din scrisoarea episcopului Péter Kovásznai către Mihály Teleki, din februarie 1672, reiese că școala trebuia să fie condusă „conform situației din Transilvania, [...] atât de curatori ecleziastici, cât și de curatori politici cinstiți [...]”<sup>105</sup>. Refugiații din Ungaria au fost sprijiniți și de principesa Anna Bornemissza. Ca o recunoaștere a

<sup>98</sup> Csorba Dávid, „Apafi fejedelem mecénatúrāja” [Patronajul principelui Apafi], *Debreceni Szemle* 14, 2 (2006).

<sup>99</sup> Zsoldos Benő, „Apafi Mihály fejedelem két levele” [Două scrisori ale principelui Mihály Apafi], *Sárospataki Füzetek* 2, 1 (1905): Adattár [Date istorice], 55.

<sup>100</sup> În 12 aprilie 1678, Mihály Teleki îi informează pe profesorii Mihály Buzinkai și János Pósházi din Alba Iulia că l-a însărcinat pe ofițerul său să plătească contribuția anuală obișnuită de 100 de forinți, lucru pe care aceștia îl recunosc. Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, I, 51.

<sup>101</sup> Mihai Apafi a emis o instrucțiune în patru puncte pentru îngrijitori care să gestioneze afacerile Colegiului. Prin ea, principele ordonă ca legile școlii din Patak să fie adaptate la condițiile din Transilvania și se asigură că tinerilor nu le va lipsi nimic. Vezi *Sárospataki Füzetek* 11 (1867): 22, apud Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, 48.

<sup>102</sup> Gulyás József, *A sárospataki ref. főiskola rövid története* [O scurtă istorie a Colegiului Reformat din Sárospatak] (Sárospatak: Ref. Főiskola Könyvnyomdája, 1931), 23.

<sup>103</sup> Sípos Gábor, „Főurak az Erdélyi Református Egyházban a 17-18. század fordulóján” [Nobili în Biserica Reformată din Transilvania la cumpăna dintre secolele XVII-XVIII], *Hist. Eccles.* III, 1 (2012): Tanulmányok [Studii], 157.

<sup>104</sup> Albert, „Gróf Bethlen Miklós (1642-1716)”, 164.

<sup>105</sup> *Protestáns Közlöny* 21, 2 (1891): 52.

susținerii sale, pe foile volante tipărite cu ocazia înmormântării ei au fost tipărite 38 de poezii comemorative, concepute de studenții Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak în semn de mulțumire pentru patronaj<sup>106</sup>.

Donațiile către Colegiu au fost colectate și sub patronajul conților János Bethlen și Nicolae Bethlen. Prin intermediul administratorului György Lipcsei, principele a donat Colegiului 600 de forinți și 300 de care de grâu pentru pâine<sup>107</sup>. Cu ocazia înmormântării principelui Apafi, rectorul Colegiului luteran din Sibiu, Zabanius, fiind originar din Lőcse (azi Levoca, Slovacia), l-a elogiat astfel pe principe:

A fost generos cu Biserica și generos cu școlile, mai ales cu cea de la Alba Iulia, care, rătăcind ca un sărac fără casă, a găsit nu numai adăpost, ci și pe părintele său ocrotitor, față de care arăta o foarte mare bunăvoință, acesta nu lăsa să treacă nicio zi fără să facă o faptă bună și dorea să-și însușească doar ceea ce sprijinea supraviețuirea celorlalți<sup>108</sup>.

Familii nobile reformate au preluat pe rând rolul de curatori principali ai Colegiului. Dintre toți nobilii care au preluat patronajul Colegiului, cel care i-a sprijinit cel mai mult pe studenți a fost căpitanul comitatelor din Transcarpatia (astăzi în Ucraina), Sătmar și Zărand, Mihail Teleki. Cei mai mulți dintre studenți au slujit ca preoți pe moșiile lui. Teleki a sprijinit, de asemenea, educația și peregrinarea mai multor studenți din Alba Iulia.

Nicolae Bethlen, mai târziu cancelar al Transilvaniei, a jucat un rol important în susținerea financiară a Colegiului reformat din Alba Iulia – Sárospatak. Bethlen și Samuel Teleki au fost prim-curatori ai Colegiului din 1671, respectiv, 1680<sup>109</sup>. În anii de după 1670, Nicolae Bethlen a preluat conducerea Colegiului, ajutat de nobilii Boldizsár Macskási și Samuel Keresztesi. În calitate de curatori ecleziastici, unul dintre profesorii colegiului, István Csengeri, și însuși episcopul reformat al Transilvaniei au luat parte la gestionarea vieții spirituale și economice a Colegiului. Nicolae Bethlen s-a concentrat pe administrarea cât mai adecvată a puținelor bunurilor pe care Colegiul le-a deținut. A acordat o mare importanță selecției profesorilor, capabili să predea și să educe în condiții istorice vitrege<sup>110</sup>. Cea mai mare problemă a fost pauperitatea Colegiului, care, în comparație cu cel din Aiud, era total lipsit de proprietăți. Din cauza lipsei de venituri, susținerea Colegiului era asigurată aproape exclusiv din vistieria Bisericii Reformate, care era asistată de curatori laici. În dorința de a înlesni

<sup>106</sup> Herepei, *Adattár* (3), 228.

<sup>107</sup> În 21 mai 1677, György Lipcsei a scris despre cei 600 de forinți și 300 de care cu grâu donate colegiului de către principele Mihai Apafi, care urmau să fie distribuiți ca ajutor educațional și sub formă de pâini. Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, 50.

<sup>108</sup> Csorba Dávid, Mikó Gyula, ed., *Apafi Mihály fejedelem temetése. Forráskiadás* [Înmormântarea principelui Mihai Apafi. Surse istorice editate] (Budapest: Reciti, 2014): 129.

<sup>109</sup> Scrisoarea nr. 37, 1692, A Bethlen-család levéltára [Arhivele familiei Bethlen], P. 56, Magyar Országos Levéltár [Arhivele Naționale ale Ungariei].

<sup>110</sup> Albert, „Gróf Bethlen Miklós (1642-1716)”, 166.

situația economică a Colegiului, membrii Consistoriului Reformat au lansat în repetate rânduri colecte. Guvernatorul Georghe Bánffy, cancelarul Nicolae Bethlen și consilierul Sámuel Keresztesi au fost, pe toată perioada vieții lor, susținători inimoși ai Colegiului exilat și sărăcit<sup>111</sup>, chiar și după ce Nicolae Bethlen a fost demis din funcția de cancelar al Transilvaniei, în 5 mai 1704, fiind arestat în 19 iunie, după care dus în detenție în capitala imperială. Anii petrecuți de Bethlen în domiciliul său forțat din Viena nu l-au descurajat în loialitatea și devotamentul față de Colegiu. La 2 mai 1711, într-o scrisoare adresată lui Sándor Teleki, prim-curatorul Colegiului din Aiud, el i-a cerut să administreze veniturile obținute din dobânda împrumutului său personal către Universitatea Săsească, prin care dorea să ajute Colegiul din Alba Iulia – Sárospatak. A repetat această cerere într-o scrisoare din 24 februarie 1712, ceea ce denotă insistența cu care dorea menținerea în condiții optime a învățământului reformat din Alba Iulia<sup>112</sup>. Începând cu anul 1712, însuși contele Sándor Teleki a devenit curatorul Colegiului din Alba<sup>113</sup>.

Pe lângă nobile, Colegiul a fost sprijinit financiar și de comunitatea reformată locală. Patronajul continuu al parohiei reformate din Alba Iulia s-a manifestat primordial prin împărțirea cu Colegiul a veniturilor obținute din pătreața decimei din Câlnic. Conform celui de-al șaselea punct din instrucțiunile principelui din 13 decembrie 1680, formulate către parohie, enoriașii puteau folosi dobânda celor 500 de forinți primiți de la János Kendi exclusiv pentru a-i ajuta pe studenții sosiți de la Patak<sup>114</sup>. În 1683, profesorii au început și ei o colectă pe cont propriu, după cum reiese din scrisorile lui János Pósaaházi și Mihály Buzinkai, care au cerut sprijin pentru Colegiu comitatelor din Ungaria, Borsod, Abaúj, Zemplén și Sáros<sup>115</sup>.

#### *Profesorii Colegiului*

János Pósaaházi (†1686) a fost unul dintre cei mai activi parteneri de dezbateri ai iezuiților și al cardinalului Péter Pázmány<sup>116</sup>. Stilul său virulent și deschis i-a adus rapid recunoaștere în rândul protestanților, care erau în căutarea

<sup>111</sup> *Ibidem*, 168.

<sup>112</sup> *Ibidem*, 170.

<sup>113</sup> Bujtás László Zsigmond, „Bethlen Miklós és a sárospatak-gyulafehérvári kollégium leideni stipendiuma (1703-1709)” [Nicolae Bethlen și bursa de la Leiden a Colegiului din Sárospatak – Alba Iulia (1703-1709)], *Lymbus* (2004): 93, 99.

<sup>114</sup> Elekes, „A károlyfehérvári egyházmegye”, 41.

<sup>115</sup> În 2 martie 1683, profesorii Mihály Buzinkai și János Pósaaházi și seniorul Gergely Szikszai cer comitatului Borsod să sprijine Colegiul, iar în 26 iunie 1683 scriu și comitatului Abaúj, care a transmis cererea către comitatul Sáros, pentru a-i ajuta la refacerea școlii din Sárospatak. Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, 485.

<sup>116</sup> Lucrările sale polemice: *Sámbárnak az három kérdéseire való felelet* [Răspunsul la cele trei întrebări ale lui Sámbár] (s.l., 1666); *A három kérdésre való summás választételeknek megerősödése* [Confirmarea răspunsurilor sumare la cele trei întrebări] (s.l., 1666); *Bensült veres kolop* [Pălăria roșie prăjită] (s.l., 1666).

unui sprijin teologic în fața presiunii Contrareforme. După exil, Pósaquí a considerat potrivit să-și încerce tonul polemic în dezbaterile teologice din cadrul Bisericii Reformate din Transilvania. Fiind opozant al cartezianismului (cocceianismului teologic), a elaborat un întreg arsenal de contraargumente teologice, puse în slujba educației Colegiului din Sárospatak – Alba Iulia. În calitate de student la Utrecht, a avut ocazia să studieze teologia carteziană cu Regius, a cărui influență este atestată de una dintre lucrările sale fundamentale, *Philosophia Naturalis* (Sárospatak, 1667). În ciuda convingerilor sale teologice opuse, lucrarea amintită este prima încercare din Europa de Sud-Est de a concilia cartezianismul, atomismul și teologia fizică<sup>117</sup>. Profesorul János Pósaquí a decedat în exil, la Alba Iulia<sup>118</sup>.

Cealaltă personalitate a Colegiului a fost Mihály Buzinkai (1620-1683), născut la Kövesd, lângă Bodrog (Ungaria). S-a înscris la Academia din Patak în 1648. Ulterior, în 1652, a studiat la Utrecht. În 1655 a fost rector al particulei din Baia Sprie, unde a predat limbi străine și filozofie religioasă. În 1656 s-a întors la Sárospatak. Activitatea sa didactică, care includea omiletica, dialectica, logica și retorica, era însoțită de supravegherea studenților cazați în Colegiu. În 1664 a intrat în conflict cu Habsburgii, care l-au expulzat din reședința sa. În 1669, principele Francisc Rákóczy i-a restituit casa confiscată, pe care a pierdut-o din nou după 20 octombrie 1671. În 1672 a fost exilat din oraș împreună cu studenții și colegul său, profesorul Pósaquí. Manualele sale au fost folosite încă mult timp după moartea sa, atât în Transilvania cât și în Ungaria<sup>119</sup>. A dobândit o moșie în Ighiu, localitate de lângă Alba Iulia. Cu scopul de a-i sprijini pe profesori, principele Apafi i-a donat lui Buzinkai, în 1679, în Ighiu, trei moșii scutite de impozit și o casă. Profesorul și urmașii săi au mai cumpărat o podgorie, un fânaț în locul numit Bilag și o moară.

István Kiskomáromi (1686-1700), între 1 și 16 iulie 1674, a predat la catedra de retorică a Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak. A fost invitat de contele Mihai Teleki la Soroștin (Sibiu), să îi îndrume pe fiii săi, Mihály și László<sup>120</sup>. La 20 aprilie 1680, Teleki l-a trimis în pelerinare în străinătate. A

<sup>117</sup> Posch Jenő, *Magyar Életrajzi Lexikon* [Dicționar biografic maghiar] 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 2, 436; Mátrai László, „Szemelvények” [Spicuri], în Mátrai László, *Régi magyar filozófusok XV-XVII század* [Filozofi vechi maghiari din secolele XV-XVII] (Budapest: Gondolat, 1961), 1-239; M. Zemplén Jolán, „Pósaquí János az első magyar Philosophia Naturalis (1667)” [János Pósaquí și prima carte didactică despre Filosofia Naturală], *Fiz. Sz.* 9, 2 (1959): 52-58; Mátrai, *Régi magyar filozófusok XV-XVII század*; Tordai Zádor „A magyar karteziánizmus történetének vázlata” [Schita cartezianismului maghiar], *Hung. philos. rev.* 6, 1 (1962): 54-79.

<sup>118</sup> Gudor, *Az eltűnt Gyulaféhevári református egyházmegye*, 180; Simon Melinda, „Egy XVIII. századi erdélyi értelmiségi család könyvműveltsége” [Cultura unei femei în secolul al XVIII-lea], *MKSz* 114, 1 (1998): 1-12.

<sup>119</sup> Studenții au apreciat cartea *Compendii logici libri duo* (ediții la Sárospatak 1661, 1668, Levoca 1696, 1702).

<sup>120</sup> Herepei János, „Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez” [Date privind curtea nobiliară și lui



studiat la Utrecht și s-a întors acasă la sfârșitul anului 1684. A devenit capelanul curții lui Teleki, împreună cu István Horti, pe atunci un preot din Baia Mare rămas fără parohie, care mai târziu a devenit episcop reformat al Transilvaniei<sup>121</sup>. Între 1684-1686 Kiskomáromi a slujit la Soroștin, în timp ce Horti profesa la Făgăraș<sup>122</sup>. La 26 iunie 1686, István Horti, devenit episcop, l-a desemnat profesor al Colegiului din Alba Iulia, unde și-a desfășurat activitatea didactică din iulie 1686 până în 1700. Apoi, timp de șase ani, a funcționat ca preot în Orăștie (Hunedoara).

Succesorul profesorului Pósházi a fost Sámuel Juhász Kaposi (1660-1713)<sup>123</sup>, care s-a născut la Rimaszombat (azi Rimavská Sobota, Slovacia) și a devenit în scurt timp o figură reprezentativă printre marii oameni de cultură transilvăneni din perioada barocă. A studiat la universități germane, olandeze și engleze (1681-1688) și a obținut titlurile de doctor în teologie și gradația de maestru în artele liberale (*magister artium*)<sup>124</sup>. De asemenea, se știe că a participat la încoronarea regelui Iacob al II-lea al Angliei. Vorbea limbile clasice, latina și greaca, dar din 1689 a predat la Alba Iulia și arabă, engleză și ebraică<sup>125</sup>. În albumul de peregrinare al lui Ferenc Páriz Pápai, Kaposi a consemnat, la 5 iulie 1711, că a fost „profesor la cele trei facultăți de teologie, filosofie și limbi străine”<sup>126</sup>. Cunoașterea limbilor orientale și clasice este dovedită de faptul că a fost unul dintre corectorii Bibliei Aurite a lui Miklós Tótfalusi Kis<sup>127</sup>, publicată la Amsterdam, iar mai apoi a devenit editor al acestuia<sup>128</sup>. Manualul său *Memoriale hebraicum*, prima publicație maghiară despre limba ebraică, a fost tipărită de

---

viața lui Mihai Teleki], în *Adattár*, 20.

<sup>121</sup> *Ibidem*, 23.

<sup>122</sup> La 26 iunie 1686, István Horti, episcopul Transilvaniei, îl invită pe István Komáromi, preotul curții lui Mihai Teleki, să devină profesor, cu condiția să rămână în Transilvania. Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, 56.

<sup>123</sup> Koncz, *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*, 134-144.

<sup>124</sup> Gömöri György, „Kaposi Juhász Sámuel angliai utazása és későbbi tanári működése” [Călătoria lui Samuel Kaposi Juhász în Anglia și cariera sa didactică ulterioară], în Deé Nagy Anikó et al., ed., *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. éves évfordulójára 1802-2002* [Monografie comemorativă a 200 de ani de la înființarea Bibliotecii Teleki. 1802-2002] (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2002), 523-530.

<sup>125</sup> Csorba Dávid, „Kaposi Juhász Sámuel, «az európai utas» és peregrinációja a naplója alapján” [Sámuel Kaposi Juhász, „pasagerul european” și peregrinarea, pe baza jurnalului său], în Bozzay Réka, ed., *Történetek a mélyföldről: Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban* [Povești din Țările de Jos: relația dintre Ungaria și Țările de Jos în epoca modernă timpurie] (Debrecen: Printart-Press Kft., 2014), 121-122.

<sup>126</sup> „Kaposi Juhász Sámuel”, accesat în 28.02.2022, <http://ppf.mtak.hu/hu/008a.htm>.

<sup>127</sup> Koncz József, *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557-1895)* [Istoria Colegiului Evanghelic Reformat din Târgu Mureș (1557-1895)] (Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 2006), 121-123. Cu privire la rolul acestuia și la relațiile lui cu Țările de Jos, a se vedea Csorba David, „Aspecten van de receptie van Michiel de Ruyter in Hongarije” [Aspecte ale receptării lui Michael de Ruyter în Ungaria], *Acta Neerlandica* 8 (2011): 201-209.

<sup>128</sup> Csorba, Mikó, ed., *Apafi Mihály fejedelem temetése*, 36.

Misztótfalusi în 1698<sup>129</sup>. În timpul cursurilor de la Alba Iulia, Kaposi a folosit cel mai des opera teologului olandez contemporan cu el, Leonard van Rijssen (1631-1716)<sup>130</sup>. A susținut, de asemenea, prelegeri de matematică, astronomie și filozofie naturală. În ciuda atâtor competențe, a trăit mult timp fără nicio remunerație. Cursurile sale au dezvăluit că era la cunoștință cu cele mai recente progrese din medicină<sup>131</sup>. Unele dintre manuscrisele sale școlare folosite ca material didactic sunt păstrate azi la Biblioteca Teleki din Târgu Mureș, cum ar fi *De physiologiae natura et partibus* și *Astronomica* din 1696<sup>132</sup>. A fost unul dintre pionierii științelor naturale din Transilvania și un excelent profesor de orientalism<sup>133</sup>, dar și un împătimit al istoriei. Kaposi a fost cel care a introdus predarea limbii engleze în programa școlară de la Alba Iulia, în legătură cu el făcându-se prima mențiune transilvăneană a studiilor filologice în limba engleză din această parte a Europei<sup>134</sup>.

Interesul său enciclopedic este atestat și de vasta sa bibliotecă, cu un inventar al volumelor întocmit de opt ori între 1685 și 1703. În total deținea 2.000 de cărți și manuscrise, un număr extraordinar pentru acea vreme<sup>135</sup>. Volumele păstrate în biblioteca sa erau reprezentative pentru complexitatea intereselor sale științifice. Pe lângă Sfânta Scriptură tradusă în mai multe limbi, existau și numeroase publicații ale lui Luther, Melancton, Calvin, și David Pareus. Biblioteca sa conținea, de asemenea, cele mai recente cărți de medicină ale vremii sale: *Chirurgia* lui Jean Fernel, Scultetus, ediții medicale ale Școlii din Salerno, volume de Comenius, Bisterfeld, Alsted, János Apáczai Csere, Descartes, Keckermann, precum și cărți de astronomie, geografie, istorie, matematică și dicționare<sup>136</sup>. O piesă rară a bibliotecii sale a fost *Statutul Academiei* din Oxford. Kaposi a fost primul profesor din Transilvania care a susținut viziunea heliocentrică a lui Copernic, depășind părerea precaută a predecesorului său János Pósaaházi, care susținea că „această teorie nu este imposibilă”<sup>137</sup>. Rămășițele

<sup>129</sup> Koltay-Kastner, „Tótfalusi Kis Miklós Coccejanizmus”, 291.

<sup>130</sup> Cel mai cunoscut este: Leonardus Rijssenius, *Summa Theologia Elencticae Completa. Et didacticae quantum sufficit* (Edinburgh, 1692).

<sup>131</sup> Annamária Kimpian, „Manualul manuscris al lui Csajághy János – Alba Iulia 1695-1697”, *Apulum* LVI, 2 (2019): 14.

<sup>132</sup> Zemplén Jolán, „Régi fizikai kéziratok kutatása Erdélyben” [Cercetări asupra manuscriselor vechi de fizică din Transilvania], *Magyar Tudomány – A MTA Értesítője* 6 (1958): 212-213.

<sup>133</sup> M. Zemplén Jolán, *A magyarországi fizika története 1711-ig* [Istoria fizicii în Ungaria până în 1711] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1961), 288-294.

<sup>134</sup> Gömöri, „Kaposi Juhász Sámuel angliai utazása”, 526.

<sup>135</sup> Vezi primele șase liste de cărți în *Erdélyi Könyvesházak* III (1994): 223-264. Ultimele două au fost publicate de Dávid Csorba, „Kaposi Juhász Sámuel eddig ismeretlen könyvlistái” [Listele necunoscute de cărți ale lui Sámuel Juhász Kaposi], *Lymbus* (2011): 196-207.

<sup>136</sup> Csorba, „Kaposi Juhász Sámuel eddig ismeretlen könyvlistái”, 196-207.

<sup>137</sup> M. Zemplén Jolán, „Fizika az erdélyi kollégiumokban” [Fizica în colegiile din Transilvania], accesat în 2.12.2022, [http://mek.oszk.hu/05300/05392/pdf/MZemplen\\_Fizika\\_Erdely.pdf](http://mek.oszk.hu/05300/05392/pdf/MZemplen_Fizika_Erdely.pdf).

bibliotecii sale se găsesc la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj<sup>138</sup> și în Biblioteca Științifică Teleki-Bolyai din Târgu Mureș. A lucrat neobosit pentru supraviețuirea Colegiului Alba Iulia – Sárospatak, mai ales în perioada Războiului de Independență condus de Francisc Rákóczy al II-lea, când particula din Făgăraș era închisă (1704-1711), iar curatorii Colegiului s-au refugiat la Sibiu. În scopul ajutorării Colegiului, a vizitat Sibiul de mai multe ori. A fost unul dintre oratorii de la înmormântarea la Mălâncrav a principelui Mihai Apafi (17-18 februarie 1691)<sup>139</sup> și la înmormântarea preotului-tipograf Misztótfalusi<sup>140</sup>. La 9 septembrie 1710 i-a raportat curatorului László Bethlen că studenții închiși în cetate din cauza războiului erau amenințați cu înfometarea și că școala nu i-a plătit salariul de trei ani<sup>141</sup>. De la 1700 până la moartea sa, „a trebuit să se ocupe de întreținerea spirituală și materială a tuturor membrilor institutului său”<sup>142</sup>. După decesul său în data de 22 ianuarie 1713, un alt preot-profesor, János K. Berzétei<sup>143</sup>, a fost invitat să predea la Colegiul din Alba Iulia. Activitatea didactică a acestuia a fost foarte scurtă, încheindu-se prin decesul din 22 octombrie 1713<sup>144</sup>. Din 1714, curatorii Colegiului l-au invitat pe András Sebes Zilahi să predea la Alba Iulia.

András Sebes Zilahi (1714-1716) a fost capelanul de curte al guvernatorului György Bánffy. În timpul peregrinării sale în Țările de Jos, a fost studentul renumitului Röell, pe care l-a audiat în decembrie 1699<sup>145</sup>. După terminarea studiilor a devenit profesor la Colegiul din Cluj, iar din februarie 1714 la cel din Alba Iulia, în locul lui János Berzétei, care decedase prematur. În timpul Războiului de Independență al curuților (1703-1711) s-a refugiat cu o parte a studenților la Sibiu. Acolo s-a ocupat mai ales de rugăciunile și liturghiile de duminică și de sărbători și a slujit adeseori la înmormântările nobilimii reformate din oraș. Textele predicilor sale din Sibiu nu au supraviețuit, dar contele Wesselényi a făcut referiri detaliate la conținutul acestora, în *Jurnalul* său. Zilahi a fost un continuator al tradiției omiletice a celor mai buni preoți ai curții princiare din Transilvania (Pál Medgyesi, Mihály Tofeus Dobos, József Nagyari). De asemenea, a avut curajul să se opună nedreptăților, arbitrariului, puterii și abuzurilor de orice fel. Wesselényi adesea îl lăuda pentru stilul său oratoric percutant. Contele menționează în repetate rânduri că a predicat și în prezența guvernatorului și a domnilor reformați refugiați la Sibiu. La 18 mai 1704 a declarat foarte apăsat:

<sup>138</sup> Kaposi Juhász Sámuel, *Manuscriptorum 7 continens, Omniarium Samulis Caposii Anno Domini 1695*, ms. 692, Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca.

<sup>139</sup> Csorba, Mikó, ed., *Apafi Mihály fejedelem temetése*, 142.

<sup>140</sup> Herepei, „Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez”, în *Adattár*, 156.

<sup>141</sup> Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, 66-67.

<sup>142</sup> Koncz, *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollegium története*, 136.

<sup>143</sup> Kurta József Tibor, „Református lelkészi oklevél 1702-ből” [Diplomă academică pastorală din 1702], *RSz* 107, 6 (2014): 699-704.

<sup>144</sup> Herepei, *Adattár*, 332.

<sup>145</sup> Herepei, „Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez”, în *Adattár*, 330.

Scotându-i în evidență pe Iosif și pe frații lui, a avut tendința de a sugera că este iminentă arestarea contelui Nicolae Bethlen și din această cauză acesta, dându-și seama, nu a mai mers la Consiliu. Trădarea lui Iosif de către frați, a dat de înțeles tuturor despre cine este vorba<sup>146</sup>.

Gubernatorul l-a sfătuit în repetate rânduri „să nu mai vorbească despre politică, ci să predice numai Scriptura”. De asemenea, generalul Rabutin l-a avertizat să lase în pace chestiunile politice și să nu le amestece în predicile sale. Și despre aceasta „a predicat foarte tare, și a spus că mai degrabă ar primi cuvântul lui Dumnezeu, pentru că este robul lui Dumnezeu, și nu al omului, de aceea va rosti Cuvântul, chiar dacă va suferi moartea din pricina aceasta”<sup>147</sup>. A criticat în predicile sale obiceiul, practicat de mulți nobili plictisiți din Sibiu de a juca cărți. I-a „judecat foarte aspru” pe cei care se duceau „la udat” de sărbătorile pascale; i-a muștrat pe cei care cădeau „în păcatul curviei”, cum ar fi fost cazul lui Zsigmond Pernyeszi. În 1708 a slujit la catafalcul lui Samuel Bethlen, István Haller și al guvernatorului György Bánffy<sup>148</sup>. Cu ocazia înmormântării lui Bánffy, a spus:

Această țară a fost ruinată de prea mulți păstori. Că fiecare dintre ei a vrut să fie primul și de aceea a fost atâta invidie și ură, iar țara s-a distrus din această cauză<sup>149</sup>.

În 1709 a fost numit profesor la Colegiul din Cluj, înlocuindu-l pe Mihály Szatmárnémeti, iar din 1714 în Alba Iulia<sup>150</sup>. Timp de doi ani, a fost singurul profesor de filosofie, teologie și limbi clasice la Colegiul albaiulian, aflat în situație tot mai gravă. El a fost acela care a refuzat să predea ofițerilor imperiali cheile catedralei<sup>151</sup>. În 1717 a scris una dintre predicile funerare rostite la catafalcul contelui László Bethlen (1675-1717), în a cărei prefață a dezvăluit că a fost însărcinat cu cercetarea istoriei familiei în volumele bibliotecii nobiliare<sup>152</sup>. A redactat cuvântări și poezii funerare pentru Abraham Barcsai, Pápai Páriz și Sámuel Szatmárnémeti<sup>153</sup>. Din cauza sănătății sale șubrede, în 1716, înainte de a fi exilați din Alba Iulia, a fost ajutat de un profesor nou: Mihály Paksi Szatmári. Din același motiv, în ultimii ani a predat exclusiv teologie. A fost considerat de contemporanii săi ca fiind un profesor erudit, curajos, cu vederi largi și amabil<sup>154</sup>.

<sup>146</sup> Wesselényi, *Sanyarú világ*, I, 94.

<sup>147</sup> *Ibidem*, 115.

<sup>148</sup> Varga Imre, recenzie la *Sanyarú világ*, de István Wesselényi, *ItK* 90, 3 (1986): 325.

<sup>149</sup> Wesselényi, *Sanyarú világ*, 54.

<sup>150</sup> Herepei, „Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez”, în *Adattár*, 331-332.

<sup>151</sup> *Ibidem*, 332.

<sup>152</sup> Zilahi Sebes András, *A' régi nagy Bethlen Haznak uj homályba érkezett szövétnéke* [Vechea și marea Casă a lui Bethlen] (Kolosváratt: Telegdi Pap Sámuel, 1718).

<sup>153</sup> *Barcsai Ábrahám fölött tartott latin oratio. 1716* [Orațiune în limba latină despre Avram de Bârcea 1716]; *Szathmári Német Sámuel halálára latin vers. 1718* [Poem în limba latină la moartea lui Samuel de Satu Mare, 1718]; *Pápai Páriz Ferencz halálára latin vers. 1716* [Poem în limba latină despre moartea lui Ferenc Paris de Pápa, 1716].

<sup>154</sup> Benkó József, *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus [...]* (Viena: Kurzböck, 1778), II, 285.

După exilul Colegiului, a murit de ciumă în 1719, la Târgu Mureș, unde a și fost înmormântat.

Ultimul profesor din pleiada acelor care au predat la Alba Iulia a fost Mihály Paksi Sztatmári (Mezőkaszony / Koson, astăzi în Ucraina, 1681 – 2 iunie 1744)<sup>155</sup>. A studiat la Tállya, mai apoi, din 1702, la Kassa (Kosice, astăzi în Slovacia). În 1710 a fost student la Franeker și Utrecht. La 20 septembrie 1715, studenții din Alba Iulia s-au adresat Consistoriului Reformat, solicitându-l ca profesor alături de András Sebes Zilahi, care era tot mai bolnav:

Vă rugăm să fiți sârguincioși în îndeplinirea dorinței noastre, și să numiți un profesor secund: deoarece actualul profesor este slăbit, care prin harul său, cât timp Dumnezeu este cu el, poate să-l ajute pe cel nou să se obișnuiască cu administrarea colegiului nostru, iar dacă domnia sa profesorul nostru ar muri cumva pe neașteptate (căci ne temem de pe acum), ca nu cumva să rămânem, ca niște oi fără păstor, așa cum ni s-a întâmplat de multe ori, aceasta ducând la lipsuri și la distrugerea colegiului<sup>156</sup>.

Mihály Paksi Sztatmári, chemat din Tokaj (Ungaria), a devenit profesor de fizică și teologie la Colegiul din Alba Iulia încă din 1716, anul exilului. Din 1718 a fost integrat în Colegiul din Târgu Mureș, unde a fost primit dimpreună cu studenții aflați în pribegie transilvană. Mai târziu, întorcându-se în Ungaria, din 1734 și până la moartea sa, a fost director al Colegiului din Sárospatak, reînființat după anii exilului forțat. Avea reputația de a fi un „învățător ireproșabil, sobru și ilustru”, care „se afla în așteptarea scaunului episcopal și ar fi obținut acest lucru, dacă necesitatea de a restabili ordinea în școala-mamă din Sárospatak, care fusese tulburată, nu l-ar fi chemat înapoi în 1734”<sup>157</sup>. A murit la Sárospatak în 1744.

### *Studenții*

Colegiul din Sárospatak a fost norocos că a putut păstra o matriculă de înscrieri cu numele elevilor. Studenții au dus cu ei în exilul de la Alba Iulia nu numai registrul, ci și regulamentele școlii<sup>158</sup>. Lista cu numele studenților era cuprinsă în *Nomina Dominorum Studiosorum*, întocmită de János Csécsi, profesor-rector al Colegiului<sup>159</sup>. Listele de studenți au fost publicate de János Román, Sándor Tonk și Richárd Hörcsik<sup>160</sup>. Începând cu 1673, după exil,

---

<sup>155</sup> Posch, *Magyar Életrajzi Lexikon*, 2, 339; Zemplén, „Régi fizikai kéziratok kutatása Erdélyben”, 207-218.

<sup>156</sup> „Az iskola múltja”, 149-150.

<sup>157</sup> Varga, „Wesselényi István naplója”, 324.

<sup>158</sup> Békefi Rémy, *A Sárospataki Ev. Ref. Főiskola 1621-iki törvényei* [Legile Colegiului Evanghelic Reformat din Sárospatak în 1621] (Budapest, 1899).

<sup>159</sup> *Registrum Historicum Johannis Tsétsi, Joh. Fii. Scholae Helv. Conf. addict. Sáros-Patakiensis, quondam professoris*, Sárospataki Tud. Gyűjt. Nagykönyvtára [Colecțiile speciale ale Colegiului din Sárospatak], catalog nr. 40: 1-83.

<sup>160</sup> Román János, „Catalogus Studiosorum Illustris Scholae S. Patakinæ 1672-1678”, *Egyháztörténet* I, 1 (1958): 75-81; Román János, „Catalogus Studiosorum Illustris Scholae S. Patakinæ 1686-1687”, *Egyháztörténet* II, 3-4 (1959): 293-300. Tonk, ed., *A Marosvásárhelyi Református Kollégium Diáksága 1653-1848*, 1-478. Hörcsik Richárd, *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-*

înregistrările au continuat în perioada funcționării în Alba Iulia, unde, de exemplu, János Csajághy a întocmit listele cu noii înscriși<sup>161</sup>. În 1678, seniorul Pál Sallai a fost sufletul întoarcerii școlii la Patak<sup>162</sup>. În 1681, în urma morții Sofiei Báthory și a succesului mișcării lui Imre Thököly, un număr mare de studenți au părăsit Alba Iulia și s-au întors la Sárospatak, în speranța de a relua educația în vechiul lor Colegiu<sup>163</sup>. János Csécsi, care a condus școala din Patak până în 1708, a fost student al Colegiului albaiulian în 1674<sup>164</sup>. La 7 iulie 1687, János Csécsi i-a cerut principelui Apafi să-l convingă pe împărat să permită Colegiului nou înființat din Sárospatak să fuzioneze cu cel în funcție din Alba Iulia<sup>165</sup>. Deoarece procesul educațional nu putea fi reluat în orașul de baștină, localitățile limitrofe Gönc și Kassa (Kosice, astăzi în Slovacia) au încercat suplinirea lipsei Colegiului reformat. În jurul anului 1699, școlile reformate i-au reprimis pe mulți dintre studenții refugiați la Colegiul din Alba Iulia, cu speranța vie a reîntoarcerii la Patak. În perioada funcționării Colegiului la Alba Iulia, au fost în total 35 de studenți seniori<sup>166</sup>.

### Seniori

Nr.	Nume	Perioada	Alte funcții
1	István Szekeresi	25 mai 1672	rector la Făgăraș
2	Dániel Diószegi	23 noiembrie 1672	
3	István Debreczeni	5 ianuarie 1673	
4	Samuel Diószegi	2 iulie 1675	rector la Miskolc
5	János Diviki	12 iulie 1675	
6	János Rimaszombati	31 iulie 1676	
7	Mihály Rozgoni	19 martie 1679	
8	János Csetri	8 ianuarie 1680	
9	Márton Pap Ikafalvi	26 mai 1680	rector la Făgăraș
10	János Szenczi	4 septembrie 1680	
11	András Görgei	23 ianuarie 1682	
12	András Zádori	5 decembrie 1682	

1777 [Elevii Colegiului reformat din Sárospatak 1617-1777] (Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium, 1998), 398.

<sup>161</sup> Anul școlar 1629 a impus înregistrarea separată a elevilor nobili. A se vedea Dienes, Ugrai, *A Sárospataki Kollégium története*, 30.

<sup>162</sup> *Ibidem*, 45.

<sup>163</sup> Ladányi Sándor, „II. Rákóczi Ferenc pedagógiai és művelődéspolitikai törekvései a sárospataki és debreceni kollégium történetének tükrében” [Eforturile pedagogice și de politică educațională ale lui Francisc Rákóczi al II-lea în lumina istoriei colegiilor din Sárospatak și Debretin], *Theol. Sz.* 5-6 (1978): 158-166.

<sup>164</sup> Dienes, Ugrai, *A Sárospataki*, 45.

<sup>165</sup> Scrisoarea lui János Csécsi din 7 iulie 1687, în Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, I, 56.

<sup>166</sup> Koncz József, „Seniorok névjegyzéke” [Lista de seniori], *Iskolai értesítő* (Marosvásárhely: Református Kollégium, 1882): 174-176.

Colegiul Reformat din Alba Iulia – Sárospatak

13	Pál Sallai	1682	
14	Gergely Szikszai	25 martie 1683	
15	György Mesteri	februarie 1684	
16	István Borosnyai	28 ianuarie 1685	
17	György Buzinkai	30 aprilie 1687	primar la Ighiu
18	Gergely Füleki	23 ianuarie 1688	
19	[Egres]Mihály N. Pataki	4 iulie 1689	rector la Făgăraș
20	Mihály Szombati	6 decembrie 1690	
21	Pál Szombati	1 februarie 1692	
22	János Zilahi	3 noiembrie 1693	
23	János Veszprémi	16 ianuarie 1695	
24	István Huszti	14 iunie 1695	
25	Mátyás Bereti	ianuarie 1697	
26	Mihály Vágási	iunie 1698	
27	István Benei	1 martie 1699	
28	András Gönyői	1 iunie 1700	
29	Gergely Keinleki	30 septembrie 1702	
30	János Szentmiklósi	15 iunie 1705	
31	Lőrinc Sérci	17 octombrie 1708	
32	István Sós	12 iunie 1711	
33	Ádám Kosdi	17 ianuarie 1713	
34	István Komáromi	17 iulie 1714	
35	István Fehérvári	27 noiembrie 1715	

János Zilahi, învățător al școlii reformate din Thállya, a fost un „elev excelent” al Colegiului din Alba Iulia, de la 3 noiembrie 1693 până în luna ianuarie 1695<sup>167</sup>. În scrisoarea sa către Nicolae Bethlen și fratele acestuia, Samuel, a scris despre obiceiul de *legatio*, adică strângerea de fonduri prin oficierea slujbelor de sărbători în diferite parohii transilvănene. Acest obicei existent și astăzi, prin care se asigură o bursă decentă aceluia care nu aveau nicio sursă de venit, a fost practicat încă din 1648, când se aflau la Sárospatak<sup>168</sup>. Studenții primeau în acest sens o împuternicire de la profesori (*conceptus*), care conținea felicitări din partea școlii către parohiile vizitate și membrii lor<sup>169</sup>. Legația a fost autorizată mai întâi de principele Apafi și mai apoi de protopopi<sup>170</sup>.

<sup>167</sup> Koncz, *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollegium története*, 176.

<sup>168</sup> Jankovics, „Zilahi János legációs levele”, 103-106; P. Szathmáry Károly, *A Gyulafehérvár-Nagyenyedi Bethlen-Főtanoda története* [Istoria Școlii Superioare din Alba Iulia - Aiud] (Nagy Enyed, 1868), 88; Sipos, „Főurak az Erdélyi Református Egyházban a 17-18. század fordulóján”, 159; Erdélyi, „Adatok a sárospataki ref. főiskola történetéhez”, 358.

<sup>169</sup> Jankovics, „Zilahi János legációs levele”, 104.

<sup>170</sup> Scrisoarea de recomandare din partea lui István Parasznyi, senior al colegiului din Alba Iulia – Sárospatak, din 15 mai 1684, către principele Apafi pentru cei trei legați trimiși pentru sărbători, în Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, 54.

Fiii profesorului Mihály Buzinkai, György și Pál Buzinkai, au trăit în Ighiu (Alba)<sup>171</sup>. Familia profesorului era considerată bogată și influentă. Fiul cel mare al profesorului, György, s-a înscris la Colegiul din Alba Iulia – Sárospatak la 19 iulie 1679, iar în 1683 a devenit preceptor al catedrei de sintactică. Într-o scrisoare adresată lui István Pataki în 1685, el a arătat că dorea să studieze medicina și că, prin urmare, „voi părăsi școala, pentru că aici am avut multe neplăceri, cu care nu aș vrea să trăiesc mult timp”, însă în 30 aprilie 1687 numele său încă figura pe lista seniorilor Colegiului<sup>172</sup>. După terminarea studiilor, a devenit cetățean al Ighiului, „*Civis Igeniensis est*”, fapt indicat și în recensământul fiscal din 1694, când se face referire la „*György Buzinkai portionátus*”. Din căsătoria lui György Buzinkai cu Mária Horváth au rezultat trei fii, Mihály, György și András. Conform însemnărilor din *Jurnalul Parohiei din Ighiu*, la un moment dat fostul senior al Colegiului era unul dintre primarii (care funcționau câte doi) orașului câmpenesc. György Buzinkai a murit în 1694 în orașul său natal, Sárospatak. Fiul său, născut în 1700, nepotul profesorului Mihály Buzinkai, a devenit doctor în medicină la Debrecen în 1737, împlinind astfel visele tatălui său. Celălalt fiu a rămas în Ighiu și a continuat tradiția edilitară a tatălui său, devenind și el primar. Mormintele copiilor săi, strănepoții profesorului Mihály Buzinkai, pot fi încă văzute în cimitirul nobiliar din Ighiu. Zsófia Buzinkai a fost înmormântată la 1 august 1738, la vârsta de 11 ani, ca victimă a ciumei, în mormântul din rândul III, nr. 2<sup>173</sup>.

Seniorul János Csajághi (1673-1712) a fost secretarul guvernatorului György Bánffy<sup>174</sup>. La 7 martie 1704 a părăsit brusc Sibiu<sup>175</sup> și a trecut de partea curuților:

Astăzi a plecat fără veste Csajági, secretarul domnului guvernator, generalul fiind foarte supărat și îl bănuia pe domnul că l-a trimis din convingere. Domnul Macskási a fost prins astăzi, pentru că ar fi vrut să se ducă după Chajagi, dar nu a fost lăsat să iasă pe poartă și a fost prins, fiind depus în arest<sup>176</sup>.

La 22 august 1708, Francisc Rákóczy al II-lea i-a acordat gradul de general de brigadă. În 1709, János Csajághi s-a încăierat cu un coleg ofițer, pe care în cele din urmă l-a și înjunghiat. A fost deținut în cetatea Eger pentru crima sa. După ce s-a împăcat cu văduva decedatului, a fost numit căpitan al cetății din Szolnok<sup>177</sup>. În 1710 a fost președintele curții marțiale a curuților, care l-a

<sup>171</sup> Gudor, *Az eltűnt Gyulafehérvári református egyházmegye*, 40.

<sup>172</sup> Koncz, „Szeniorok névjegyzéke”, 174-176.

<sup>173</sup> Gudor, *Az eltűnt Gyulafehérvári református egyházmegye*, 180.

<sup>174</sup> Kimpián, „Manualul manuscris al lui Csajághy János”, 15.

<sup>175</sup> Unii dau vina pe zgârcenia lui Bánffy pentru fuga sa. A se vedea *Bethlen Miklós levelei*, II, 145-147.

<sup>176</sup> Wesselényi: *Sanyarú világ*, vol. I., 65.

<sup>177</sup> Mészáros Kálmán, „A szatmári béke aláírói és további sorsuk” [Semnatarii Păcii de la Satu Mare și soarta lor], *Századok* 146, 4 (2012): 898-899.



condamnat la moarte pentru înaltă trădare pe brigadierul László Ocskay<sup>178</sup>. La 17 octombrie 1710, a predat Habsburgilor cetatea din Szolnok, fiind printre semnatarii Păcii de la Satu Mare (1711)<sup>179</sup>. Csajághi a semnat tratatul de pace în numele nobilimii maghiare<sup>180</sup>. Împreună cu solul transilvănean György Pongrácz, au dus textul păcii la Viena, unde a fost semnat și de către împăratul<sup>181</sup>. După semnarea tratatului de pace, a fost numit ofițer al armatei habsburgice, dar nu a reușit să își formeze corpul de armată, deoarece a decedat în 1712, la castelul Eszterházy din Peresznye<sup>182</sup>.

Numele seniorului Benjámin Almási este menționat de Péter Bod în *Atena Maghiară*:

Au existat mulți oameni învățați în Transilvania sub acest nume de Almási: dar cum scrierile lor nu au fost publicate, nu pot să-i descriu în detaliu. Páget, ambasadorul englez din Constantinopol în anii 1700, a trecut prin Transilvania; a cerut un student, pe care să-l ia cu el în Anglia, unde l-a educat pe cheltuiiala sa și l-a trimis înapoi. Samuel Kapusi, de la Colegiul din Alba, i l-a dat pe Bénéiamin Almási, care, după ce a studiat în Anglia, s-a întors în Ungaria și a devenit un om cu mintea tulburată și care nu prea folosea știința<sup>183</sup>.

Edmund Chishull a scris în jurnalul său că l-a luat cu el pe Benjámin Almási din Alba Iulia. Diplomatul englez a petrecut un timp în Aiud și Alba Iulia, vizitând colegiile din localitate. La Alba Iulia, în 20 mai 1702, s-a întâlnit cu episcopul reformat al Transilvaniei, István Veszprémi, și cu profesorul Samuel Kaposi. Așadar, nu numai la recomandarea profesorului său, ci și cu aprobarea episcopului, Benjámin Almási a fost susținut ca student la Oxford de John Paget<sup>184</sup> și Chishull. În timpul războiului pentru independență, a trecut de partea curuților, timp în care a copiat scrierile cancelarului Nicolae Bethlen<sup>185</sup>.

Listele de studenți spun cu certitudine că elevii Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak au ocupat în cea mai mare parte posturi didactice în zona orașului. În ciuda prezenței lor în Colegiul din Alba Iulia, au preferat să ocupe posturi

---

<sup>178</sup> Markó László, ed., *Új Magyar Életrajzi Lexikon* [Noul dicționar biografic maghiar] (Budapest: Magyar könyvklub, 2001), I, 1061.

<sup>179</sup> Mészáros, „A szatmári béke aláírói és további sorsuk”, 898-899.

<sup>180</sup> Szilágyi István, „A szatmári békepontok összehasonlító vizsgálata” [Studiu comparativ al punctelor de pace de la Satu Mare]”, *Magyar Történelmi Tár* 7 (1860): 224.

<sup>181</sup> Despre mandatul lui Csajághi, vezi Mészáros Kálmán, „Csajághi János volt kuruc brigadéros tudósítása a régens királyné előtt tett audienciájáról (Bécs, 1711. június 11.)” [Raport al lui János Csajághi, fost brigadier al armatei curuților, despre audiența sa la regina regentă (Viena, 11 iunie 1711)], în Mészáros Kálmán et al., *A fejedelem szolgálatában. Életrajzi és családtörténeti tanulmányok a Rákóczi korból* [În slujba principelui. Studii biografice și genealogice din epoca Rákóczi] (Budapest: Tarsoly, 2018), 25-29.

<sup>182</sup> *Ibidem*, 35-36.

<sup>183</sup> Bod Péter, *Magyar Athenas* [Atena maghiară] (Nagyszében, 1766). 4.

<sup>184</sup> Kropf Lajos, „Chishull utazása hazánkban 1702-ben” [Călătoriile lui Chishull în țara noastră în 1702], *Századok* XXXVII (1903): 634-640.

<sup>185</sup> Esze Tamás, „Almási Bejámin”, *ItK* LXVIII, 4 (1964): 483-486.

pastorale definitive în parohiile din jurul cetății. În același timp, studenții îi educă pe copiii patronilor lor nobili. Numărul tot mai mare de școli sătești indica faptul că sarcina educației în Țara Vinului (regiune din jurul orașului Alba Iulia) devenise un atribut al studenților din Colegiu. Regăsim studenți în Șard, Vințu de Jos, Săliște, Ighiu, Cricău, Hidrifaia, Vurpăr și Făgăraș, mai ales în curiile familiilor Teleki, Barcsai și Bethlen. Unii dintre absolvenți erau deja angajați ca preoți în comunități din Ungaria Superioară sau Transilvania. Acest angajament al studenților de a reveni la Patak sugera și intenția de a relansa viața colegiului-mamă dedublat, cu dorința consolidării identității Colegiului gazdă din Alba Iulia. În ciuda reînțarcerii multora la Patak, comunitatea studențească din Transilvania a prins și ea rădăcini, cu atât mai mult cu cât multe comunități locale sau școli din Transilvania au contat pe sprijinul Colegiului din Alba Iulia. Astfel, viața particulei din Făgăraș a rămas strâns legată de Colegiul din Alba Iulia. Până la izbucnirea războiului de independență condus de Francisc Rákóczy al II-lea, Alba Iulia a dat școlii din Făgăraș 8 rectori și mulți preceptori (învățători). Acesta a fost un semn incontestabil că, în timp ce Orăștie și Baia Sprie se aflau în grija Colegiului din Aiud, Făgăraș se afla în grija Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak. În perioada războiului pentru independență, o parte semnificativă a studenților au luptat de partea lui Francisc Rákóczy al II-lea. Toate acestea indică fără dubiu implicarea Colegiului în societatea locală și în viața Bisericii.

#### *Orarul studenților*

Colegiul din Alba Iulia acorda licență academică tuturor celor care studiaseră la cursurile sale de filosofie sau teologie. Istoria mentalității din Colegiul albaiulian este pe deplin reflectată în disciplinele educaționale practicate. Evoluția spiritualității universității din Alba Iulia poate fi împărțită în două etape. Prima este perioada scolasticii academice, care a preluat influența voetianismului din Țările de Jos și s-a împotrivit cartezianismului de tip cocceian, modernitate sosită tot din Olanda. Această perioadă conservatoare dintre 1672 și 1695 poate fi considerată și „tăcută”, din punctul de vedere al acalmiei politice din regiune. Marii profesori ai acestei perioade sunt János Pósaaházi și Mihály Buzinkai. Dezbaterile lui Pósaaházi cu Colegiul din Aiud și profesorul Dézsi, precum și manualele lui Buzinkai, au produs efecte în întreaga Transilvanie. Caracteristicile generale ale procesului educativ pot fi regăsite în dezbaterile profesorilor, în atitudinile nobililor din preajma Colegiului și în deciziile Sinodului reformat. A doua perioadă, dintre 1690 și 1716, a fost dominată de cartezianism, teologie fizică, filosofie naturală și exegeză teologică susținută de filologia clasică. Schimbarea radicală a cursului didactic, exact în direcția opusă, a fost influențată de profesorul Samuel Juhász Kaposi, care preda studenților albaiulieni aproape singur, dar într-o manieră enciclopedică. Deși se poate vorbi de un regres al educației în termeni materiali, este totuși de remarcat caracterul mai progresist și mai modern al Colegiului din Alba Iulia, chiar și în comparație cu învățământul din Aiud. Sub conducerea profesorilor, educația studenților din

clasele superioare era asistată de profesori adjutanți: *praeceptor* sau *praeses*, care erau aleși dintre studenții absolvenți. Studentul care mai târziu a descris pribegia Colegiului, György Székely Bányai, a fost *praeses* al logicii și *praeceptor* al clasei de oratorie. Un altul, Zsigmond Bikafalvi, a fost profesor adjutant de teologie și *praeceptor* al clasei de oratorie. Între 1676 și 1716, în colegiu existau concomitent 6 clase: *oratoria, poetica, syntaxis, etymologia, coniunctica* și *parva*. Învățătorii clasei, sau *classis praeceptores*, predau pentru un salariu de 200 de forinți pe lună și 4 pâini pe zi. Erau plătiți la fiecare a treia lună, dar de cele mai multe ori era o lipsă acută de bani, așa cum arată și exemplul profesorului Kaposi. Văduvele profesorilor erau ajutate de Biserică. Viața de zi cu zi a Colegiului era guvernată de vechile legi ale școlii din Patak. Regulamentele, normele morale, regulile de disciplină și obligațiile (ale seniorilor, bibliotecarului, cantorului, economistului, profesorilor) guvernau viața internă a Colegiului. Cei care nu respectau regulile și legile interne ale instituției erau amendați sau exmatriculați. Elevii care absolveau cu rezultate excelente erau trimiși în peregrinare academică, de obicei cu sprijinul unor patroni. Înainte de a pleca în străinătate, își completeau studiile în particula Colegiului, de obicei la Făgăraș<sup>186</sup>.

Cursurile manuscrise din Colegiu au fost descoperite recent. Ele sunt de dimensiuni modeste, fiind redactate de pe atunci încă studentul Csajághy. Notele sale de la ore reflectă fidel conținutul cursurilor academice din Alba Iulia. Acestea au fost scrise între 1695 și 1697, când Colegiul era încă în perioada sa de glorie. O mare parte a manuscrisului se referă la științele naturii, iar o parte mai mică la geografie și istorie. Ca și în Colegiul din Aiud, curiozitățile naturale (minereuri, păsări) au fost predate la Alba Iulia pe baza lui Cluvius, *Introductiones geographica libri III*<sup>187</sup>. Manuscrisul, reflectând programa școlară, dedică câteva pagini unor chestiuni filozofice foarte des dezbătute în epocă (*nobilissae questiones phylosophicae*). În nota dedicată curiozităților și rarităților naturale, se vorbește despre dezvoltarea embrionului uman, despre animale exotice, plante și fizica corpurilor cerești. Depășind voetianismul din vremea lui Pósaquí, manuscrisul este o mărturie vie a cartezianismului epocii, despre sufletul gânditor (*De consenssione et dissensione arg(umen)tor(um)*, *Formulae dedicandi*, *An hypothesis Copernico Cartesiana terram mobilem et solem immobilem statutens hic vera*, *An essentia animae consistat in cogitatione? De natura seu essentia corporis*). Probabil notele au fost pregătite pentru o disertație școlară despre natura corpului uman<sup>188</sup>. Mai multe note sugerează că Csajághy se pregătea pentru o dezbateră academică de tip teză (apărător al temei academice) și antiteză (oponent). Prelegerile au fost susținute de Samuel Kaposi, care este menționat în

<sup>186</sup> Koncz József, „Könyvtár” [Biblioteca], *Iskolai értesítő* (Marosvásárhely: Református Kollégium, 1882): 172-173.

<sup>187</sup> Csajághy a luat notițe din lucrarea lui Philipp Clüver, *Introductio in universam geographiam tam veterem, quam novam* (Amsterdam, 1661).

<sup>188</sup> Kimpian, „Manualul manuscris al lui Csajághy János”, 13.

textul manuscrisului ca dictându-și cursurile: „[...] *studiosa juventuti ad calenda dictata*”. O caracteristică interesantă a notelor este că Csajághy a folosit și desene de mână pentru a explica conceptele prezentate în text. Caietul probează, pe lângă conținutul cursurilor academice, și nivelul pregătirii studenților. Csajághy clarifică concepte bazate pe lecturile sale, cum ar fi *Geographia, Nilus, Goser, Paris, Insigne Gallicae, Haga Comitum, Lutherus* etc. Volumele folosite proveneau, cel mai probabil, din biblioteca extrem de variată a Colegiului și din cea personală a profesorului Kaposi<sup>189</sup>. Cursurile mixte, *Omnario*, includ de asemenea amintirea parcurgerii unor volume în limba engleză, ceea ce aruncă o lumină asupra predării limbii engleze în Colegiu. Caietul cu notițe amintește de o ediție a gramaticii în trei părți a lui Cooper și de gramatica lui Wallis. Notele de curs, împreună cu celelalte manuscrise ale profesorului Kaposi, ne arată că acesta a predat studenților săi din Alba Iulia inclusiv geografia și istoria Angliei<sup>190</sup>.

Despre bunurile și echipamentele studenților din Alba Iulia avem informații din testamentul lui Pál Földesi, care se afla în Orăștie înainte de moartea sa. Din cauza bolii sale care se agravase, Földesi nu a putut să călătorească la Târgu Mureș împreună cu studenții exilați. Simțindu-și moartea aproape, și-a scris testamentul, la 17 iunie 1719. La acel moment avea în posesie: 34 de găleți de vin, 2 florini de aur, 24 de potalioane, 153 de denari imperiali, 1 haină, togă de student, o pălărie violetă, o Psaltire ebraică, o Psaltire, cărți, un pat, o pătură, mai multe haine, un cuțit confecționat de habani și o pălărie neagră<sup>191</sup>. Încă din 1682, studenții purtau o vestă lungă, o togă, care era cusută din veniturile Colegiului special pentru studenții școlii<sup>192</sup>. Pe lângă accesoriile vestimentare obișnuite, inventarul indică faptul că studenții erau integrați în viața economică a comunităților locale, care le asigurau un mijloc de trai decent și veniturile necesare continuării studiilor.

#### *Relațiile dintre Parohia reformată din Alba Iulia și Colegiu*

Relația dintre parohia din Alba Iulia și Colegiu este exemplificată de o petiție din 1680, adresată principelui, episcopului, prim-curatorului Péter

<sup>189</sup> Spielmann Mihály, „Contribuții la istoricul bibliotecii școlare din Alba Iulia (sec. XVII)”, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Valorificare – cercetare* (Râmnicu Vâlcea: Muzeul Județean Vâlcea, 1980), 299-307; Sebestyén-Spielmann Mihály, „A Sárospataki (Gyulafehérvári) református kollégium Marosvásárhelyen őrzött könyvei” [Cărțile Colegiului reformat Sárospatak (Alba Iulia) păstrate la Târgu Mureș], în Deé Nagy Anikó et al., ed., *Emlékkönyv a Teleki Téka alapításának 200. éves évfordulójára*, 272-289.

<sup>190</sup> Gömöri György, „Angol nyelvtanítás a 17. századi Magyarországon és Erdélyben” [Predarea limbii engleze în Ungaria și Transilvania secolului al XVII-lea], *Iskolakultúra* 8 (2002): 15. Edmund Chishull, *Travels to Turkey and Back to England* (London: W. Bowyer, 1747), și Gömöri György, *Angol-magyar kapcsolatok a XVI-XVII. században* [Relații maghiare-engleze în secolele XVI-XVII] (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989).

<sup>191</sup> „Földesi Pál végrendelete” [Testamentul lui Pál Földesi], în Tonk, ed., *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653-1848*, 462.

<sup>192</sup> Bod, *Smirnai Szent Polikárpus*, 129.

Alvinczi și consilierului László Baló de către prezbitериu. În petiție, liderii comunității au cerut consilierilor princieri să aprobe numirea unui al doilea preot (capelan) pentru parohie, post care să fie ocupat de un student absolvent al Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak. Cererea indică în mod indubitabil faptul că a existat o relație de sprijin reciproc între parohie și școală. În timp ce primul preot al comunității era de obicei episcopul, îngrijirea pastorală a parohiei era asigurată de preotul capelan, care provenea din rândurile studențimii. Venitul celui de-al doilea preot ar fi fost rezolvat prin partajarea venitului preotului principal. Primul preot a fost de acord cu crearea unui nou post de preot, deoarece un singur preot este insuficient pentru a purta toate poverile acestei parohii, pentru că asistenții care îl ajută nu pot îndeplini toate problemele ivite. Deoarece era o piedică pentru studenții care slujeau aici în calitate de capelani faptul că nu exista o cale legală pentru a oficia întreaga slujbă, ei oficiau predicarea Cuvântului, dar nu existau libertăți pentru slujirea Sacramentelor. Ceea ce este o foarte mare lipsă în Ecclesia noastră, care este de altfel în bună rânduială [...]. Este necesară numirea a doi învățători duhovnicești vrednici. Pentru că în țara Transilvaniei, în niciun alt loc nu ar putea fi mai bine doriți decât aici, atât pentru propria lor persoană vrednică, cât și pentru adversarii de aici, și pentru Colegiile notabile, și pentru motivul că în această Biserică an de an sunt mulți cu idei diferite.

În justificarea necesității celui de-al doilea post de preot, comunitatea din Alba Iulia menționa, de asemenea, pregătirea practică superficială a studenților din Alba Iulia – Sárospatak:

Să fie cunoscut de către Preafericirea Voastră, ceea ce și noi regretăm amarnic, ce stare de scandal există în Ecclesia noastră [...]. Căci unii dau vina pe Domnul preot Sepsi, alții pe studentul capelan, iar alții pe Ecclesia noastră pentru această problemă<sup>193</sup>.

Noua cerere pentru o poziție de preot nu a fost aprobată de Péter Alvinczi și László Baló<sup>194</sup>. Între 1684 și 1689, preot al orașului a fost episcopul de mai târziu, István Horti (1625-1689), care, după peregrinarea sa la Utrecht și perioada sa de păstorire din Baia Mare, a sosit la Alba Iulia în jurul anului 1675, unde la 8 decembrie 1684 a fost ales prim preot<sup>195</sup>. Personalitatea sa a fost liantul relației dintre Colegiu și parohie. Astfel, prezența începând cu 1672 a celor din Patak la Alba Iulia a creat o nouă situație pastorală pentru reformații din localitate, inclusiv din punct de vedere financiar. Invitarea la începutul secolului al XVIII-lea a preotului János Berzétéi la Alba Iulia a avut un triplu rol. Prin alegerea sa ca preot paroh s-a dorit înlăturarea preotului Bikfalvi, care nu era apt pentru

---

<sup>193</sup> Cererea bisericii din Alba-Iulia pentru înființarea unui al doilea post de preot, din 20 martie 1680, nr. D/5, f. 4, Arhiva Parohiei Reformate din Alba Iulia (în continuare: Arhiva PRAI). Cf. scrisoarea din aceeași dată, remisă tot episcopului, nr. D/6, f. 2, păstrată în aceeași arhivă.

<sup>194</sup> Scrisoarea lui Péter Alvinczi adresată credincioșilor din Alba Iulia, trimisă din Făgăraș, după 20 martie 1680, nr. D/39, f. 1, Arhiva PRAI.

<sup>195</sup> Szabó, Tonk, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban*, 265.

îndatoririle sale; în al doilea rând, poziția de preot comunitar însemna atât o funcție pastorală, cât și obligații pedagogice la Colegiu; în al treilea rând, Consistoriul Reformat cerea abilități misionare de la persoana preotului. Nobilimea din Consistoriu afirmase că, în jurul anului 1700, a fost o provocare majoră pentru preotul reformatilor să lucreze pentru a contracara presiunea Contrareforme și, ca urmare, a unirii românilor cu romano-catolicii<sup>196</sup>. Numirea preotului paroh a fost susținută de Sinodul din Bucurdeea Grânoasă (Alba), „judecând după harul său, este potrivit pentru a fi trimis acolo”, dată fiind situația expusă a parohiei în fața schimbărilor religioase<sup>197</sup>. Salariul preoților este descris detaliat de vicarul episcopal Károly Elekes<sup>198</sup>. În 1716, după exilarea Colegiului, reformații din Alba Iulia s-au plâns Consistoriului Reformat pentru dificultățile economice, cerându-i ajutorul. Biserica reformată ajunsese într-o „stare deplorabilă”. Fără prezența studenților, enoriașii afirmau că, din veniturile lor, nu mai puteau să susțină decât un preot, un cantor și un învățător, deoarece „vremurile de liniște de odinioară” se terminaseră<sup>199</sup>. Profesorul András Zilahi a caracterizat situația cel mai potrivit:

Săraca ecclesie din Alba Iulia, acum ce să facă? Cât despre biserica pierdută, cât despre alte lucruri, vai!, că nimeni nu se gândește la ei din Sibiu, din cauza căreia sunt deja în pragul disperării. Dacă cineva ar reuși să-i consoleze, pentru aceasta ar fi necesar în Orașul Nou să aibă o biserică, o școală cu profesor, 4-5 elevi și o casă parohială<sup>200</sup>.

La 14 iulie 1716 reformații din Alba și-au amintit de „starea tristă a ecclesiei ruinate”, în care „nici școală nu avem, și mai trist, comunitatea nu are biserică spre slava lui Dumnezeu”. Astfel, reformații au fost nevoiți să cumpere un loc de biserică, pentru că „dacă nu ne grăbim cu această chestiune, nu vom mai avea timp, iar iarna va veni peste noi și astfel vom rămâne și fără biserică”<sup>201</sup>. Construirea unei biserici și școli primare noi a însemnat un nou început pentru locuitorii reformați din Alba Iulia.

---

<sup>196</sup> Vezi Sípós Gábor, *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium kialakulása 1668-1713-(1736)* [Formarea Consistoriului General Reformat transilvănean 1668-1713-(1736)] (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Református Egyházkerület, 2000), 74: „1 iunie 1710: În ce foc a intrat parohia din Alba Iulia de când au apărut problemele atât ale românilor, cât și ale iezuiților, știe Sfântul Sinod General. Intenția Onorabilului Consistoriu și a curatorilor șefi ar fi de a numi acolo un cărturar demn, atent și moderat, de a cărui susținere Onorabilul Consistoriu ar fi gata să se ocupe.”

<sup>197</sup> *Ibidem*.

<sup>198</sup> Elekes, „A Károlyfehérvári Egyházmegye”, 43-44.

<sup>199</sup> „Gyulafehérvári beadvány” [Cerere din Alba-Iulia], fond Consistoriu, nr. 38/1715, f. 2, Arhiva BRA.

<sup>200</sup> Fond Consistoriu, nr. 5/1716, f. 3, Arhiva BRA.

<sup>201</sup> Fond Consistoriu, nr. 12/1716, f. 2, Arhiva BRA.

*Probleme economice și dijma din Câlnic: „Pentru cei zece studenți bursieri, o sută de forinți ai Măriei Voastre și o sută de câble de grâu studenților de la Patak.”*

Printre primele referiri la problemele economice, putem menționa faptul că, în iunie 1698, profesorii Sámuel Kaposi și István Kiskomáromi au adus la Alba Iulia bunurile lăsate după exil în custodia Colegiului din Debrecen: un lanț și un lingou de aur, vase decorate cu argint, zece cărți cu 36 de miniaturi, cu stema lui Rákóczi aplicată pe copertă, 3 cupe de argint, o sabie maghiară decorată cu aur și argint. Una dintre cupe îi aparținea profesorului Pósaquí și a fost dată mai târziu văduvei sale. Bunurile au fost lăsate în grija lui Mihály Vágási. În 1717, István Komáromi, ultimul senior al Colegiului din Alba Iulia, i-a dat doar lanțul de aur lui Mihály Sallai, seniorul din Târgu Mureș, restul bunurilor fiind deja valorificate de Colegiu<sup>202</sup>. Deficitul financiar al colegiului a fost echilibrat de donația principelui Gabriel Báthory, ceea ce a însemnat folosirea în comun cu parohia locală a pătrimii dijmei din Câlnic (Sebeș, Alba). Prin aceasta s-au asigurat venituri ambelor comunități: cea bisericească și cea pedagogică<sup>203</sup>. În Alba Iulia au rămas doar bunurile donate pentru uzul parohiei, atunci când în 1662 Colegiul s-a mutat la Aiud. Zsigmond Vita a menționat acest lucru în monografia sa despre Colegiul din Aiud, cu precizarea că dijma din Câlnic a fost oferită studenților expulzați din Sárospatak<sup>204</sup>. În 27 iunie 1667, școala reformată a orașului putea funcționa datorită acestei donații princiare, confirmată de principele Apafi:

*Michaelis Apafi etc. Fidelibus nostris generosis Stephani Fábíán de M. S. Imre, Georgio Lipcsei de Alba Iulia, Gaspari Pozsgai Curatoribus Ecclesiae scholae Albensis Transilvaniae nobis dilectis salutem et gratiam nostram.* Văzând creșterea zilnică a bisericii și a școlii din Alba și sporirea numărului de elevi, dorim să facem o dispoziție către folosirea dijmei din Câlnic, astfel încât venitul obținut din ea să fie păstrat conform uzului său precedent și donației principilor de dinaintea noastră<sup>205</sup>.

Potrivit acestei decizii, școala reformată elementară (trivială) din Alba Iulia a facilitat pentru cei din Sárospatak preluarea acestor venituri în scopuri educaționale. În ciuda dezvoltării Colegiului din Aiud, Alba Iulia nu a rămas *terra deserta* după plecarea Colegiului din oraș. Relația strânsă dintre Parohia Reformată din Alba Iulia și principe au coincis cu dorința dezvoltării școlilor bisericești și totodată de stat. Veniturile din dijma de la Câlnic, care erau destinate primordial să susțină educația, s-au transformat în timp în venituri exclusive folosite pentru susținerea cheltuielilor parohiale din Alba Iulia. Cu toate acestea,

---

<sup>202</sup> „Az iskola múltja”, 524.

<sup>203</sup> Gudor, *Az eltűnt Gyulafehérvári református egyházmegye*, 115-122.

<sup>204</sup> Vita Zsigmond, „A Bethlen Kollégium az erdélyi kultúrában” [„Colegiul Bethlen în cultura transilvăneană”], în Górfi Dénes, *Bethlen Kollégium emlékkönyve* [Cartea memorială a Colegiului Bethlen] (Nagyenyed, Kolozsvár, Budapeșt, 1995), 110.

<sup>205</sup> Elekes, „A Károlyfehérvári Egyházmegye”, 36.

pătrimea dijmei din Câlnic i-a deservit și pe studenții protestanți din Alba Iulia. Profesorul András Zilahi relatează că, în colegiul iezuit, vechiul colegiu folosit de reformați până în 1703, au fost găzduiți studenții „privați” din Alba Iulia și Sárospatak, ale căror nume au fost consemnate și de Csajághy. Cheltuielile acestora erau susținute prin veniturile obținute de la Câlnic. Deciziile privind folosirea dijmei din Câlnic apar într-un document princiar emis de Gabriel Bethlen care confirmă documentul anterior emis de principele Gabriel Báthory la 6 aprilie 1613 în sprijinul studenților albaulieni: „[...] *universis et singulis Scholaribus sive studiosis Juvenibus, in schola seu Gymnasio praedictae civitatis nostrae Albensis [...]*”<sup>206</sup>. Administrarea dijmei din Câlnic a fost încredințată preotului curții princiare, care deținea și calitatea de paroh al comunității din oraș: „*pastor eiusdem loci ordinarius, pro tempore constitutus supremus eorundem administrator erit*”. Așa se explică păstrarea diplomelor de donație la parohia din Alba Iulia. Cu toate acestea, dubla determinare a bursei provenite din dijma din Câlnic, și anume pentru susținerea comunității locale și a studenților, a provocat multe dispute în anii următori. Atât Colegiul din Aiud, cât și parohia din Alba Iulia au pretins că sunt singurii beneficiari ai veniturilor. Nu pare o coincidență faptul că, în 1702, iezuiții au dorit să-și însușească veniturile din dijma de la Câlnic împreună cu fosta clădire a școlii iezuite (vechea școală), folosite de studenții din Patak. Beneficiarii pătrimii din dijmă au fost în principal acei studenți exilați care s-au stabilit în 1672 la Alba Iulia. În scrisoarea sa de donație, principele Gabriel Báthory a decretat că venitul din dijmă poate fi folosit nu numai pentru studenții care frecventau colegiul în acel moment, ci și pentru generațiile de studenți care îi vor urma: „[...] *scholares Albenses etiam succesive eo venientibus scholaribus*”. Potrivit profesorului Zilahi, toți exilații erau studenți particulari (privați) și, prin urmare, îndeplineau criteriile pe care diploma princiară le cerea. Colegiul din Aiud nu a mai putut folosi dijma, care primordial era destinată să sprijine menținerea educației la Alba Iulia prin grija preotului local. Acest venit din dijmă a fost completat și de alte burse pentru studenți, cum ar fi cei 500 de forinți donați de János Kendi în 1680 și o serie de burse princiare. Într-o scrisoare din 1 ianuarie 1681, „suplicanții Colegiului exilat din Patak și acum din Alba Iulia către principe” au cerut următoarele:

În amintirea Majestății Voastre, fie ca răposatul domn Kendi să fi lăsat prin testament cinci sute de forinți Colegiului din Alba, cu scopul ca dobânda acestora să rămână *pro succesione* Colegiului din Alba Iulia chiar și după plecarea noastră din acest oraș. Prin binecuvântarea Domnului până locuim aici, dar și după aceasta, să folosim noi aceste beneficii [...]. Nu știm și nu dorim ca cineva să încredințeze interesul sumei capitale aferente bursei, sau dobânda acesteia unei alte persoane, numai conform cu deciziile de odinioară ale nobilimii donatoare. Conform judecății noastre simple, Măria ta nu a judecat cedarea către

<sup>206</sup> „Bethlen Gábor adománylevele” [Scrisoare de donație a lui Gabriel Bethlen], nr. 15, f. 1, Arhiva PRAI.



alții a acestor beneficii. De aceea, o rugăm cu umilință pe Domnia Voastră să aibă bunăvoința de a veghea asupra donațiilor noastre [...]. Să fie asigurați banii pentru cei zece studenți bursieri, câte o sută de forinți de la Măria Voastră și câte o sută de câble de grâu date studenților din Patak. [...] <sup>207</sup>.

După redobândirea bisericii mici și a fostului colegiu de către iezuiți, la 21 iulie 1702, dreptul pătrimii din dijma de la Călnic a rămas studenților din Patak, iar după exilarea studenților din oraș, în 26 martie 1716, dreptul folosirii veniturilor din dijma a fost restituit în totalitate parohiei reformate. După 1700, consilierul regal Seeau a considerat că venitul din dijma este legat de instituțiile care funcționează în clădirea Colegiului vechi sau mic, ca urmare a cerut insistent ca pătrimea dijmei să fie cedată catolicilor. Păstrarea acestui venit la reformați a produs vii dispute politice<sup>208</sup>. Atunci când, în urma ordinului consilierului regal Seeau, catolicii au preluat de la reformați vechiul Colegiu iezuit (fost dominican) de lângă biserica mică Báthory, episcopul reformat István Veszprémi a condiționat transferul școlii de rămânerea venitului din dijma la reformați sub formă de *veche donație princiară*<sup>209</sup>. Pătrimea dijmei din Călnic era formată din grâu pur, vin, secară, orz, mei, cânepă, mac, mazăre verde, în general cea mai bună producție din culturile de cereale. La aceasta se adăuga o taxă pe mierea de albine, capre, miei, porci și berbeci, plătită studenților din Alba Iulia. Diplomele princiare stabileau, de asemenea, modul în care acestea trebuiau colectate, aduse, depozitate și administrate. Aceste donații princiare dezvăluiau nu numai grijă față de educația tinerilor din Principat, ci și responsabilitate pentru viitorul educației. În general, majoritatea studenților din Alba Iulia – Sárospatak au beneficiat de subvențiile provenite din pătrimea dijmei de la Călnic. Aceste venituri au fost confirmate și de Mihai Apafi I la 25 iunie 1667, mai apoi au fost completate de o serie de alte donații nobiliare<sup>210</sup>. Printre donatorii în favoarea educației studenților de la Patak și Alba Iulia s-au numărat Klára Kécszináló Sebestyén<sup>211</sup>, contele Nicolae Bethlen, care a donat 100 de florini de aur<sup>212</sup>, și György Kapi, care, în calitate de debitor al principelui, prin Martin Marel, magnatul minier din Cavnic (Maramureș), a lăsat moștenire elevilor dobânda a 100 de florini de aur<sup>213</sup>. Spre sfârșitul perioadei albaiulieni a Colegiului de la Sárospatak, ultimul profesor

<sup>207</sup> „A Pataki diákok levele 1681 január 1-én” [Scrisoarea studenților din Patak, 1 ianuarie 1681], nr. D/7, f. 4., Arhiva PRAI.

<sup>208</sup> Bod Péter, *Historia Hungarorum Ecclesiastica* (Lugduni-Batavorum, 1888-1890), 210.

<sup>209</sup> Bod, *Szmirnai szent Polikárpus*, 159.

<sup>210</sup> Elekes, „A Károlyfehérvári Egyházmegye”, 36.

<sup>211</sup> Testamentul din 31 martie 1683 al doamnei Klára Nemes, prin care aceasta a donat fonduri bisericii, elevilor și profesorilor din Patak și celor doi pastori, nr. L/11, f. 4, Arhiva PRAI.

<sup>212</sup> „Bethlen Miklós 1683. június 20-án Bethlenszentmiklóson kiállított adománylevele” [Scrisoare de donație emisă de Nicolae Bethlen în Sânmiclăuș, în 20 iunie 1683], nr. L/10, f. 2., Arhiva PRAI.

<sup>213</sup> Actul de donație emis în 14 octombrie 1668 de István Belényesi (judecător din Zlatna), Dénes Angyalosi (arendator al unei suprafețe de treizeci de acri), István Sztrimbuly (secretar al cancelariei princiare), autentificat în Blaj, f. 1, Arhiva PRAI.

din Alba Iulia al comunității academice, János Berzétei, a administrat veniturile dijmei din Câlnic în calitate sa dublă, de preot al comunității reformate și profesor.

Atunci când Colegiul din Alba Iulia – Sárospatak a fost exilat din oraș, parohia locală și-a asumat din nou rolul de coordonare a școlii reformate. Veniturile din dijma de la Câlnic erau solicitate de aproape toate colegiile din Transilvania. Parohia reformată din Alba Iulia a considerat-o ca o donație exclusivă pentru necesitățile sale economice<sup>214</sup>. Mai târziu, succesorii Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak, Colegiul reînființat din Sárospatak și Colegiul Reformat din Târgu Mureș, au încercat să revendice beneficiile lor de odinioară. La sinodul de la Cetatea de Baltă, care a avut loc la 11 iunie 1714, Parohia Reformată din Alba Iulia a fost împruternicită să-și păstreze, pentru propriile necesități materiale, beneficiile obținute din pătrimea dijmei de la Câlnic intens disputate de cele trei colegii (din Aiud, Târgu Mureș și Sárospatak)<sup>215</sup>. Veniturile din Câlnic au fost sistate prin legile reformei agrare din 1848.

*Relații internaționale: „Acest profesor [...] este un mare admirator al englezilor.”*

Expulzarea Colegiului din Sárospatak a adus drama reformatilor în atenția opiniei publice protestante din Europa. Calvarul școlii exilate din Sárospatak a fost cunoscut și de autoritățile orășenești din Zürich<sup>216</sup>. După așezarea Colegiului la Alba Iulia, s-a formulat necesitatea realizării unor contacte academice internaționale, din ce în ce mai necesare în vederea trimerii studenților să-și definitiveze studiile. Migrarea colegiului din Ungaria, din cauza instabilității instituției, a dus la o scădere drastică a oportunităților de studiu în străinătate. Succesele Contrareformei și presiunea crescândă asupra Transilvaniei au forțat instituțiile de învățământ reformate să-și caute parteneri academici în țările protestante. Nobilimea protestantă, fiind într-o poziție defensivă, s-a angajat în identificarea unor instituții din străinătate care puteau să le asigure autonomia și să le întărească gradul de rezistență în fața ingerințelor religioase și politice<sup>217</sup>. Deși prezența studenților din Sárospatak a avut un efect benefic asupra educației în general, între colegiile reformate din Transilvania a apărut o situație de concurență privind obținerea unor burse în străinătate<sup>218</sup>. Un exemplu în acest

<sup>214</sup> „Gyulafehérvári Konzisztórium kelneki dézsma ügyében megfogalmazott levelét” [Scrisoarea parohiei din Alba Iulia în problema dijmei din Câlnic], fond Consistoriu, nr. 12/1712, f. 2, Arhiva BRA.

<sup>215</sup> Scrisoarea din 27 martie 1749 a nobililor Zsigmond Bánffy și Gábor Alvinczy, prin care curatorii din Târgu Mureș se plâng de reținerea la Alba Iulia a dijmei din Câlnic, nr. D/30, f. 1, Arhiva PRAI.

<sup>216</sup> Csorba Dávid, „Exulok zürichi kérvényei” [Scrisoarea exilaților adresată celor din Zürich], în *Vértelen Ellenreformáció* [Contrareforma fără vărsare de sânge] [Reformáció Öröksége 2] (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – ETKI Reformáció Öröksége Műhely, 2020), 183.

<sup>217</sup> Tóth Ernő, „I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632-1694. évekről” [Memoriile principilor Apafi I și II], *EM* 17, 6 (1900): 325-335.

<sup>218</sup> Rác Emese, „Pápai Páriz Ferenc Kollégium története” [Despre istoria colegiului conceput de

sens este rivalitatea dintre colegiile din Alba Iulia și Aiud. Pe de o parte, amândouă doreau să-și folosească relațiile universitare din străinătate într-un mod independent, iar pe de altă parte, fiecare dintre colegii dorea să obțină un avantaj din beneficiile și oportunitățile oferite de studiile în străinătate. Această situație a fost general valabilă pentru lumea academică protestantă de pe continent. De exemplu, în primele două decenii din secolul al XVIII-lea, protestanții polonezi dimpreună cu coreligionarii lor din Germania, Anglia, Lituania și Transilvania (Ferenc Pápai Páriz) au dus o adevărată luptă pentru obținerea unor burse și a sprijinului politic pentru studenții universităților proprii. Aceasta a fost epoca diplomației internaționale protestante, cu formularea unor deziderate pedagogice. Diplomația pedagogică a dus la o creștere semnificativă a concurenței între colegii, ceea ce a avut un efect benefic asupra eficienței educației în Transilvania. Indicatorii de eficacitate erau creșterea numărului de înscrieri din țară la colegiile consacrate și creșterea numărului de studenți peregrini în străinătate. Cadrele didactice transilvănene de la diferite colegii reformate s-au aflat în competiție deschisă și au dus campanii epistolare pentru obținerea unor burse în străinătate. Reacția Consiliului de Administrație al Universității de Stat din Leiden a echilibrat cererile venite din Ungaria și Transilvania prin căutarea unor soluții pedagogice cu aplicabilitate universală<sup>219</sup>. Nevoia de intensificare a peregrinării în străinătate era justificată de persecuția religioasă tot mai apăsătoare a Contrareforme din Europa de Est, care era sesizată și de universitățile protestante din Europa. Urmărind interesul educației protestante, cancelarul Nicolae Bethlen, prim-curator al Colegiului din Alba Iulia, a purtat discuții privind oportunitățile de școlarizare în străinătate cu ambasadorul olandez Hammel van Bruyninx și cu ambasadorul britanic John Paget<sup>220</sup>. Vizita lui John Paget la Alba Iulia și relația sa privilegiată cu Nicolae Bethlen reprezintă un strălucit capitol al diplomației transilvănene desfășurat chiar în Alba Iulia. Încurajat de impactul pozitiv al colectei întreprinse de Anglia în vederea ajutorării Colegiului din Aiud, cei din Alba Iulia încercau să găsească soluții proprii pentru a se alia bunelor raporturi academice anglo-transilvănene. În 1702, clericul anglican Edmund Chishull și John Paget au vizitat Alba Iulia, întâlnindu-l pe profesorul Samuel Kaposi<sup>221</sup>. Vizita lor nu a fost întâmplătoare,

---

Ferenc Páriz Pápai], în Pápai Páriz Ferenc, *A Gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-kollégium alapítása és története* [Ferenc Páriz Pápai, Înființarea și istoria Colegiului Bethlen din Alba Iulia - Aiud] (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016) 135.

<sup>219</sup> „*Actorum Codex Decimus Tertius ab 8 febr. 1704 - 1733. Collegium theologicum. Curatores ecclesiarum in Transylvania eternis petant ne admittandur alumni Transylvani in collegium theologicum [...] Decretum in pleniori Senatum Deliberare 21 aug. 1717.*” În *Acta Senatus Facultates*, 1717, ms., 274, Universiteitsbibliotheek Leiden.

<sup>220</sup> R. Várkonyi Ágnes, „Amiről Bethlen Miklós Önéletírása hallgat” [Despre ceea ce nu vorbește autobiografia lui Nicolae Bethlen], *Korunk* 8, 7 (1997): 55-66.

<sup>221</sup> Gömöri György, „Lord Paget magyar pártfogoltjai” [Maghiarul susținut de Lord Paget], *ItK* 90, 3 (1986): 291-292.

deoarece profesorul Colegiului a fost pelerin în Anglia (după 1685 a studiat la Londra și Oxford). Chishull a remarcat:

„Acest profesor este un om de știință desăvârșit [...], a studiat în Anglia [...], este un mare admirator al englezilor [...], nu numai că scrie și vorbește în limba noastră, ci săptămânal predă limba engleză studenților săi”<sup>222</sup>.

Studiul limbii engleze apare deci în programa școlară din Alba Iulia ca o noutate surprinzătoare pentru societatea transilvăneană și maghiară în general. Manuscrisele și cărțile lui Kaposi arată că acesta nu numai că a predat limba engleză la Alba Iulia din cele mai potrivite cărți didactice, dar a predat și geografia și istoria Marii Britanii<sup>223</sup>. În urma unei întâlniri între profesor și cei doi reprezentanți ai Angliei, studentul István Almási a fost trimis să peregrineze la Cambridge, după 1703, ca protejat al lordului Paget. Mai târziu, veștile despre evoluția evenimentelor tragice din Transilvania din timpul Războiului de Independență al curuților au ajuns și în țara insulară. Colegiul din Aiud a fost distrus din temelii de armatele habsburgice. Încă din 1704, nobilul reformat Szentkereszti, membru al Guvernului transilvănean, i-a trimis ambasadorului englez George Stepney un proiect de reconstrucție a acestuia. El menționa aici că Habsburgii doresc construirea unei fortărețe la Alba Iulia, cu intenția clară de a-și însuși clădirile reformaților din Cetate, între ele și pe cele ale Colegiului. Viena l-a acuzat pe Szentkereszti că și-a depășit mandatul politic și că a trădat interesele de stat în folosul confesiunii sale<sup>224</sup>. O mărturie a diplomației engleze este faptul că, în toiul războaielor dintre curuți și austrieci, în 1706, armatele lui Francisc Rákóczy al II-lea au transportat la o biserică ortodoxă din Zlatna o cantitate însemnată din cărțile bibliotecii reformate a Colegiului din Alba Iulia, între care se aflau în mare număr volume în limba engleză, deci biblioteca era surprinzător de bogată în cărți englezești<sup>225</sup>.

În 1703, profesorii Colegiului din Alba Iulia – Sárospatak au încercat să obțină burse și la universitățile prusace, la Universitatea din Frankfurt pe Oder<sup>226</sup>. Cel mai activ diplomat în obținerea unor burse s-a dovedit a fi contele Nicolae

<sup>222</sup> Gömöri, „Angol nyelvtanítás a 17. századi Magyarországon és Erdélyben”, 104.

<sup>223</sup> Berg Pál, *Angol hatások a tizenhetedik századi irodalmunkban* [Influențe engleze în literatura secolului al XVII-lea] (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, Orsz. Széchényi Könyvtára, 1946), 172.

<sup>224</sup> Kurucz György, „A Carolina Resolutio és a protestáns vallásgyakorlat: Az erdélyi reformátusok kísérlete angol világi és egyházi támogatás biztosítására a 18. század első felében” [Rezoluția Carolină și practicarea vieții religioase de către reformați: încercarea transilvănenilor de a obține susținere politică și bisericească engleză în prima parte a secolului al XVIII-lea], în Gudor Botond et al., ed., *Egyház-társadalom és művelődés Bod Péter korában* [Biserică, societate și cultură în perioada lui Peter Bod] (Budapest: Károli Gáspár Tudományegyetem; Paris: L'Harmattan, 2012), 18.

<sup>225</sup> Bán Imre, „Debreceni könyvjegyzék a Rákóczi-korból” [Liste bibliografice din perioada lui Francisc Rákóczi al II-lea], în *MKSz* 71, 1-4 (1955): 299-305.

<sup>226</sup> Albert András, „Gróf Bethlen Miklós protestáns kancellár szerepe a külföldi ösztöndíjak megszerzésében (1696-1709)” [Aportul contelui Nicolae Bethlen la obținerea unor burse din străinătate (1696-1709)], în *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 22, 3-4 (2010) (Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2010), 49.

Bethlen, care a reușit în 1703 extinderea sistemului de burse al universităților din Țările de Jos (Leiden, Utrecht, Franeker) către Colegiul din Alba Iulia<sup>227</sup>. Mátyás Henczidai, primul student care a depus o cerere de admitere la Universitatea de Stat din Leiden, a fost student al Colegiului albaiulian<sup>228</sup>. Expulzarea Colegiului din oraș în 26 martie 1716 a provocat confuzie în rândul profesorilor de la Universitatea din Leiden, care urmăreau de la o distanță apreciabilă înaintarea triumfătoare a Contrareforme în Transilvania. În ciuda confuziei cauzate de distanța geografică și de lipsa de informații, Universitatea din Leiden, prin politica sa de burse, a intervenit în acele regiuni protestante unde sesiza că misiunea iezuită este foarte activă. În 15 ianuarie 1703, contele Bethlen, împreună cu profesorii Colegiului reformat din Alba Iulia – Sárospatak și cu episcopul reformat István Veszprémi (1637/1638-1713), au adresat o scrisoare comună ordinilor nobiliare olandeze<sup>229</sup>, prin care solicitau crearea unor burse pentru Colegiu. În același an, ambasadorul Țărilor de Jos la Viena, Jacob Jan Hamel Bruyninx (1662-1738)<sup>230</sup>, a sprijinit cererea cu o scrisoare de recomandare favorabilă. În 1712, într-o scrisoare adresată profesorilor de la Universitatea din Leiden, Ferenc Pápai Pariz, profesor la Colegiul Bethlen din Aiud, a solicitat o bursă pentru studenții aiudeni, care fusese oferită anterior doar celor din Alba Iulia<sup>231</sup>. Mai târziu, între 1715 și 1716, Colegiul Bethlen a luat în considerare posibilitatea folosirii bursei pierdute de Colegiul expulzat în 1716 din Alba Iulia. Rezumând relațiile internaționale ale Colegiului, se poate afirma că, pe lângă universitățile protestante tradiționale din Țările de Jos, Elveția și Prusia, pentru Colegiul din Alba Iulia relațiile cu Anglia au avut o importanță deosebită. Diplomația școlară a Colegiului din Alba Iulia a fost dependentă și în consens cu cea a Colegiului din Aiud.

*Expulzarea colegiului: „Ne este frică să nu fim expulzați, și atunci unde ne vom duce?”*

După preluarea Colegiului nou și a catedralei de la reformați (1715-1716), generalul Friedrich Steinville a cerut instituției și profesorilor săi să plece din oraș. La două zile după preluarea catedralei, clădirea acesteia a fost resfințită de romano-catolici, în timp ce Colegiul nou a fost transformat în clădire care deservea armata imperială. Generalul a argumentat decizia expulzării forțate a

<sup>227</sup> Sípos Gábor, „Bethlen Miklós és a református egyház” [Nicolae Bethlen și Biserica Reformată], *EMLV*, 1-2 (1993): 13; Bujtás, „Bethlen Miklós és a sárospatak-gyulafehérvári kollégium”, II, 93-123.

<sup>228</sup> În 17 mai 1694, Mátyás Henczidai era elev al Colegiului din Gönc, apoi, în 24 iulie 1697, s-a înscris la Colegiul din Alba Iulia. A plecat din Alba Iulia în 1700, iar ulterior, în 30 iulie 1703, s-a înscris la Universitatea din Leiden. S-a întors în Transilvania în 1707.

<sup>229</sup> Bujtás, „Bethlen Miklós és a sárospatak-gyulafehérvári kollégium”, II, 95.

<sup>230</sup> Otto Schutte, *Repertorium der Nederlandse vertegenwoordigers, residerende in het buitenland 1584-1810* [Repertoriul persoanelor oficiale din Țările de Jos, rezidente în străinătate 1584-1810] (Gravenhage: M. Nijhoff's, 1976), 134.

<sup>231</sup> Bujtás, „Bethlen Miklós és a sárospatak-gyulafehérvári kollégium”, II, 99.

Colegiului reformat prin interese politice de stat, invocând și dorința prealabilă a clerului catolic de a se reinstala în oraș doar după plecarea reformaților. Școala a fost exilată la începutul primăverii anului 1716. Opiniile profesorilor și elevilor erau împărțite. Unii dintre ei au vrut să se refugieze la particula reformată de la Orăștie (Hunedoara), patronată de Colegiul din Aiud, alții au îndemnat la reîntoarcerea în Patak (Ungaria). La 20 martie 1716 (după alții în 26 martie), studenții au părăsit Cetatea din Alba Iulia, care a fost adăpostul lor timp de 44 de ani.

Începerea exilului studenților, alaiul studentesc și carele cu cărți au fostacompaniate de comunitatea emoționată a reformaților din oraș, moment surprins de studentul György Székely Bányai. Profesorii și studenții școlii s-au aliniat pentru ultima dată în curtea spațioasă a *alma mater albaiuliensis*, iar apoi, îmbrăcați în doliu, bătând tobele, s-au urcat în căruțe și au părăsit Cetatea cântând Psalmul 42. Profesorii Colegiului, András Sebes Zilahi și Mihály Paksi, au escortat cortegiul îndoliat format din aproximativ 70 de studenți:

Când a venit data desemnată, tot tineretul a mărșăluit spre palatul princiar cu steaguri și tobe; steagurile erau întoarse cu susul în jos sub stindardul colegiului, iar tobele erau acoperite cu un postav negru, iar studenții servitori au ieșit câte doi, după ei neutraliștii tot câte doi; tineret în jur de 70, în același fel. După aceasta, într-o căruță s-au urcat cei doi profesori, András Sebes Zilahi și Mihály Paksi Szathmári, am ieșit din oraș însoțiți de o multitudine de oameni. Prima noastră cântare a fost Psalmul 42 [...] mulțimea din oraș ne-a urmat cu plânsete și jale până la hotarul orașului Alba Iulia. Și astfel, alternând cântece și tobe, am plecat direct la Cricău, la curtea contelui László Teleki.<sup>232</sup>

*Intermezzo-ul de la Cricău și Orăștie (1716-1718): „Cursurile au fost celebrate în biserică”*

Studenții s-au retras la Cricău<sup>233</sup>, un sat transilvănean din regiunea Țării Vinului, la aproximativ 12 km de Alba Iulia, unde au studiat timp de doi ani<sup>234</sup>. Colegiul exilat a fost situat lângă proprietatea familiei fostului profesor Mihály Buzinkai din Ighiu. În satul vecin, Bucerdea Vinoasă, se afla ferma Episcopiei reformate (vii și arabil) moștenită din donațiile lui Ghyllani. Preotul și protopopul din Ighiu la acea vreme (1717) era János Pelsőczy, originar din Gömör (astăzi în Slovacia), și el fost student al Colegiului din Alba Iulia, care cunoștea bine problemele școlii sale de odinioară. János Pelsőczy, care ulterior a devenit episcop al reformaților, l-a înmormântat în 1713 pe preotul-profesor János Berzétei, originar tot din Gömör<sup>235</sup>, activ o scurtă perioadă la Colegiul din Alba Iulia. La

<sup>232</sup> „Bányai Székely György emlékirata”, 459-461.

<sup>233</sup> Gudor Kund Botond, *Rediviva Chartophylax Igeniensis. Az erdélyi-hegyaljai Magyarigen református közösségének története* [Rediviva Chartophylax Igeniensis, Istoria comunității reformate din Ighiu] (Kolozsvár: Kriterion; Barót: Tortoma, 2011), 151.

<sup>234</sup> Tonk Sándor, „Itt az ideje annak, hogy azt tegyük, amit kell” [Este vremea să facem ceea ce trebuie], *Korunk* 8, 4 (1997): 56. Elekes, „A Károlyfehérvári Egyházmegye”, 52.

<sup>235</sup> Gudor, *Rediviva Chartophylax Igeniensis*, 48-49.

Cricău, Colegiul exilat se baza pe sprijinul familiei Teleki, care îl patrona. Pentru susținerea activității didactice se foloseau cele 130 de cărți pe care le-au dus cu ei în exil<sup>236</sup>. Activitatea didactică se desfășura în curtea reședinței contelui Ádám Teleki, în clădirea parohiei reformate și în biserica reformată a localității, dar cu mari lipsuri materiale:

Acolo ne-am dus la curtea contelui Ádám Teleki, unde tineretul a fost cazat; cei care nu a avut loc la curte, au fost găzduiți în sat. În jur de 11 studenți și 2 profesori au rămas la curtea contelui. Cursurile au fost celebrate în biserică, iar atât începutul cursurilor, cât și slujbele religioase, ca și împărțirea pâinilor, au fost semnalate prin bătaia tobelor<sup>237</sup>.

În timpul șederii lor, văduva lui Mihai Apafi II (Anna Teleki) i-a întreținut cu grâu și cu 10 forinți de persoană, dar cei mai mulți dintre ei „au trăit cu o pâinică uscată, pe care au înmuiat-o în apă sau în suc de mere sălbatice”. O mare parte a domeniilor din Cricău erau însă proprietăți ale statului, asigurând astfel aprovizionarea Cetății. Astfel, activitatea Colegiului a fost considerată o amenințare la adresa Cetății, cât și o piedică în desfășurarea Contrareformei. În 1717, Steinville a ordonat ca studenții să plece din Cricău. Colegiul exilat avea două opțiuni: ori Colegiul din Orăștie ori cel din Târgu Mureș. Anii de pribegie din Cricău au fost perioada de căutare a unui nou destin, dar și o perioadă de studiu. Pe de altă parte, nici posibilitatea de a se întoarce la Alba Iulia nu părea exclusă, deoarece episcopul reformat locuia în Ighiu, nutrind speranța revenirii în capitala Principatului. Cu toate acestea, studenții au luat în considerare și noi destinații de studiu. Orăștia avea o particulă reformată încă din 1560, iar la Târgu Mureș funcționa un colegiu încă din 1556. Elita politică a Bisericii Reformate din Transilvania (persoanele însărcinate cu soluționarea problemei au fost contele Iosif Teleki, curatorul Colegiului din Alba Iulia, și contele Ioan Toldalagi, curatorul școlii din Târgu Mureș) a considerat oportună trimiterea studenților la Târgu Mureș, plan susținut și de Consistoriul General. Consistoriul a scris mai multe cereri, inclusiv către primăria Târgu Mureș, solicitând adăpost pentru Colegiul din Alba Iulia aflat în pribegie. Scrisoarea a fost încredințată lui István Komáromi, unul dintre studenții proeminenți ai Colegiului, care a dus personal documentul la Târgu Mureș. În 1718, Colegiul din Târgu Mureș a acceptat cererea de a-i primi pe studenții din Alba Iulia – Sárospatak. Studenții aflați în Cricău s-au organizat în trei grupuri. Ca răspuns al invitației lui Péter Nádudvari (†1726), 11 dintre ei au plecat la Orăștie, la aproximativ 30 km distanță față de Cricău<sup>238</sup>. Scrisoarea de invitație a preotului erudit din Orăștie către studențimea din Cricău a fost adresată contelui Sándor Teleki la 13 martie 1716, cu câteva zile înainte de

<sup>236</sup> Sebestyén-Spielmann, „A Sárospataki (Gyulafehérvári) Református Kollégium Marosvásárhelyen őrzött könyvei”, 272-290.

<sup>237</sup> „Bányai Székely György emlékirata”, 460.

<sup>238</sup> *A szászvárosi ref. eklézsia története a reformációtól 1726-ig* [Istoria Parohiei Reformate din Orăștie de la Reformă până în 1726], *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1876.

exilarea lor din Alba Iulia. În scrisoare se preciza că Steinville a refuzat să le permită studenților să se stabilească în Orăștie, deoarece locuitorii sași ai orașului s-au împotrivit și condițiile puse de ofițerii austrieci din Sibiu erau inacceptabile<sup>239</sup>. Totuși, un grup mai mic de studenți s-a deplasat către Orăștie. Un alt grup, de circa 10 studenți, s-a reîntors la Sárospatak. Grupul cel mai mare, de aproximativ 50 de studenți, cu profesori și o bibliotecă încărcată în care, după doi ani petrecuți la Cricău, a plecat spre Târgu Mureș. Așezarea acestora în Târgu Mureș a făcut ca celelalte planuri de relocare a studențimii să nu mai fie actuale. György Székely Bányai, profesorul lui Sámuel Teleki din Țelna (Alba), a scris despre acest lucru:

„În 1718 am primit o scrisoare de la Orăștie să plecăm către Târgu Mureș. Am plecat din Orăștie în martie și am ajuns în Târgu Mureș [...]. Am fost cazați într-o clădire donată de orășeni, deși orașul nu dorea ca noi să ne stabilim aici [...] colegiul, pentru așezarea căruia Consistoriul Suprem a numit niște domni comisari [...]. Sub acceptarea anumitor puncte, au admis stabilirea Colegiului aici”<sup>240</sup>.

Integrarea Colegiului din Alba Iulia de către particula reformată din Târgu Mureș nu a fost nici ea lipsită de probleme. În 1718, Colegiul Alba Iulia - Sárospatak s-a stabilit definitiv la Târgu Mureș și a fuzionat cu particula reformată la 30 aprilie 1718, transformând astfel instituția de învățământ în *Colegiu ilustru*<sup>241</sup>.

---

<sup>239</sup> „1716. márc. 13. Nádudvari Péter szászvárosi lelkész levele” [Scrisoarea din 13 martie 1716 a lui Péter Nádudvari], în Thury, ed., *Iskolatörténeti adattár*, 70.

<sup>240</sup> „Bányai Székely György emlékirata”, 460.

<sup>241</sup> V. F., recenzie la „A Marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története” [Istoria Colegiului reformat din Târgu Mureș], de Koncz József, în *Protestáns Szemle* IX, 5 (1897): 347. Tonk Sándor, „A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum 425 éves múltjából” [Istoria de 425 de ani a Liceului Bolyai Farkas din Târgu Mureș], *Korunk* 41, 11 (1982): 874-875.